

1989–2019/1 – žurnalas „Liudies kultūra“

B Ū D A S

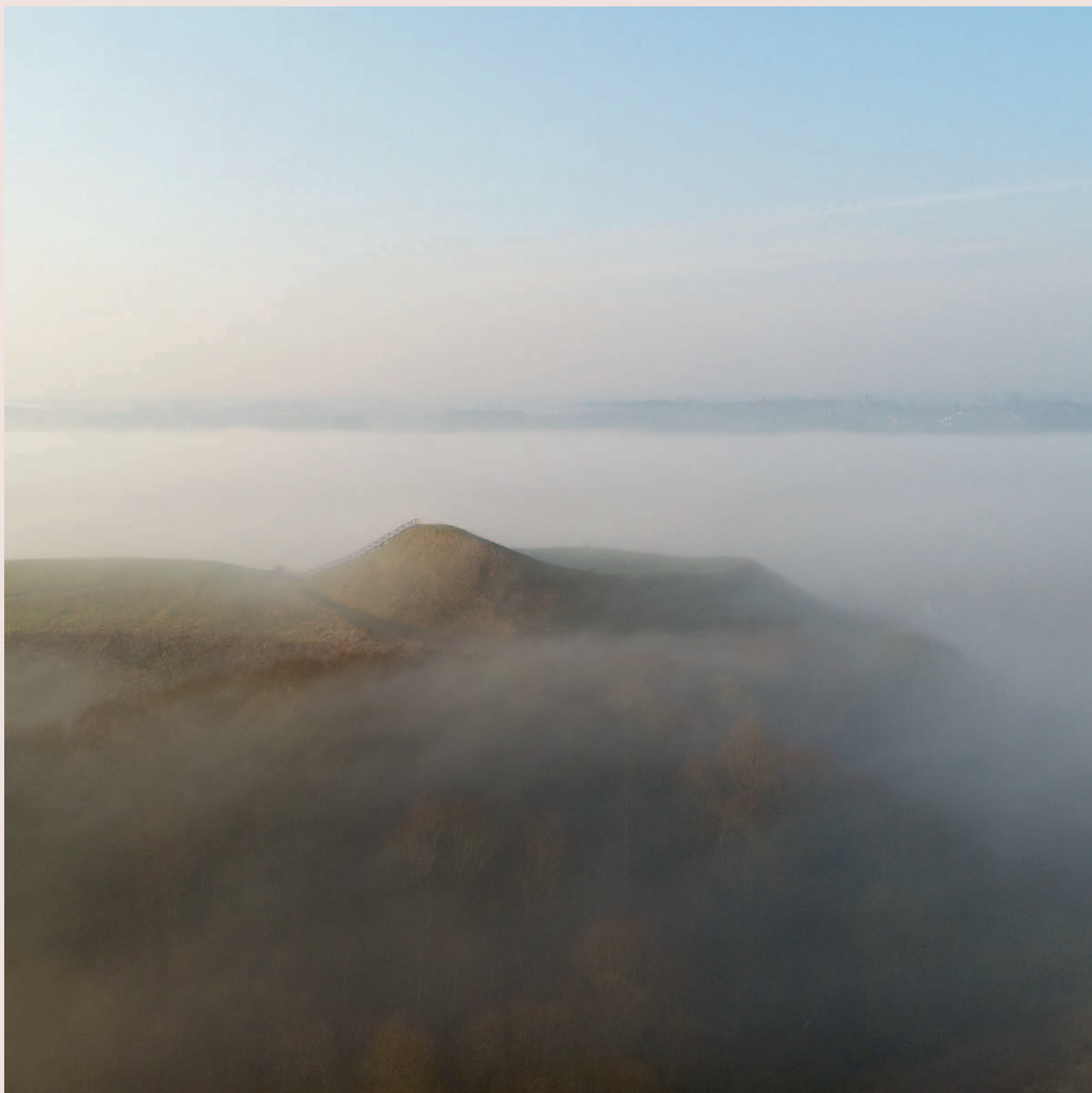
Daukantas, siekęs lietuvių tautai atskleisti jos *būdą*

Skudutiškio šventvietė

Trakų Dievo Motina: vaizdas gimęs iš žodžio

Velykų žalnieriai Žemaitijoje

2019 | 2

B U D A
Senovės — Lėtuvių

Kalnėnų ir Žemaičių

išraszė

Pagal Senovės Rasztū

Jokyb's LAUKYS.

Petropilie

SPAUDINIE PAS C. HINTZE.

—
1845.

Lesras József Milanowicz

*W 696
o o o o 3 1/2 gion is rasztu Jono L. L. L. L.*

„LIAUDIES KULTŪRA“ NUO ŠIOL BUS „BŪDAS“

Trisdešimties metų neseniai sulaukęs žurnalas „Liaudies kultūra“ keičia pavadinimą.

Pasirinkti naują pavadinimą – tai tarsi atlikti brandos ritualą, atpažinti ir įtvirtinti pasiektą brandos laipsnį. Pasirinktam pavadinimui negali likti abejingas, esi priverstas jam įsipareigoti, nes jis turi išreikšti esmę, todėl neišvengiamai išreiškia tai, kaip tu tą esmę supranti, kaip sugėbi ją ištarti. Kartu jis *api-būdina*, tiesiog *būdina* – nubrėžia tolesnės raiškos erdvę ir *būdą*, kuriuo augtų ir skleistųsi mūsų dvasinė prigimtis, prigimtoji dvasia, kuris jos neiškraipytų, nevaržytų, negniaužtų, o žadintų, *budintų*, kuriuo jai būtų patogu *būti*.

Toks ir galėtų būti „Būdas“.

Pirmoji valinga sąsaja, turinti iškilti ištarus ir išgirdus šį vardą, yra Simono Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Kam ji nekyla, tam jau nekyla niekas, to nebeįmanoma prikelti.

Trumpai tariant, *Būdas lietuvių*, Lietuvos ir plačiau – kitų giminiškų ir negiminiškų, artimų ir tolimų tautų būdas, kuris mus visada domino iš pagarbos, iš smalsumo ir iš noro palyginant geriau suprasti savąjį. Pasirodo, kad šis apibrėžimas netikėtai taikliai nusako ir apima visa, ką mena tokios sąvokos kaip etnologija ar kultūrinė antropologija, plačiausia ir giliausia prasme – kartu su etnopsichologija, etnolingvistika, etnomuzikologija, be abejo, tautodaile, tautosaka, mitologija ir t. t.

Be to, neseniai buvo atskleista, kad Daukantui *būdas* atstojo lotyniškąjį daugiskaitos *mores* „papročiai, būdas“, kartu su iš jo kilusiu būvardžiu *moralis* ir atitinkama *moralės* samprata. Šia pirmine *moralės* samprata sekant, neįmanoma būti moraliu, taigi doru, nesilaikant ir svarbiausia, nesuvokiant, nepažįstant savo ir savo tautos būdo, savo bendruomenės papročių. Nepažinti savo būdo, vadinasi, ne-žinoti savęs, taigi neturėti *sq-žinės*. Nepažinti savo *pa-pročių*, vadinasi, ne-su-prasti to, kas yra *pa-prasta*, taigi neturėti dorą *proto* ir nesuvokti *prasmės*.

Be visų šių būtinų išorinių sąsajų, žodis *būdas* ne mažiau taiklus yra savo vidine sandara. Jis galėtų būti su priesaga *-das* sudarytas iš veiksmažodžio *bū-ti* šaknies (kaip *klo-das* iš *klo-ti* ir kt.). Jo kilmę numanyti padeda ir primirštas veiksmažodis *būsti* (*būsta*, *būdo*) ‘prasti’, *į-būsti* (*į-būsta*, *į-būdo*) ‘įprasti’, *pri-būsti* (*pri-būsta*, *pri-būdo*) ‘priprasti’, pavyzdžiui: *Brolis, pirmą kartą išgirdęs dainą, tuofj*

įbūdo ir dainuo[ja] (Antano Juškos žodynas); *Ką čia bekalbėti, jis pribūdęs žmogus – ir šilto, ir šalto matęs* (Surviliškis, Kėdainių r.). Iš pavyzdžių matyti, kad šio veiksmažodžio pagrindinė reikšmė apima poreikšmius ‘mokytis, išmokti’ ir ‘būti patyrusiam’, taigi nejučia mena mokslą ir patirtį.

Būti savito *būdo* tad reiškia būti įpratusiam savaip *būti*. Šiaip ar taip, vidinė žodžio *būdas* prasminė erdvė, nulemta pačios jo šaknies, yra *buvimas* visu kuo plačiausiu mastu – tiek aukščiausioji dvasinė *būtis* su įvairiausiomis sielos *būsenomis* ir jas įveidinančiomis, įsameninančiomis mitinėmis *būtybėmis*, tiek neišvengiama, *būtina* žemiškoji *buitis* ir jos vieta, aplinka, kurioje tenka ir daugiau mažiau pavyksta *įsi-būti*, *buveinė*, *buvenė* bei esamoji *būklė*. Bet kuriuo atveju – tiesioginė ir griežta *nebūties* priešybė.

Galima ilgai ir tuščiai ginčytis, kas pirminė – būtis ar sąmonė. Vis dėlto, be sąmonės, sąmoningumo, nėra kuo kitu būties patirti, suvokti ir patvirtinti. Būtis ir sąmonė neatskiriami. Kai esame nesąmoningi, tarkim, miegame, tai patys nė nežinome, kad esame, ar esame, – tai gali patvirtinti tik kitas sąmoningas asmuo arba mūsų pačių sąmonė nubudus, mūsų pačių nubudusi sąmonė. Čia prie žodžio *būdas* sąsajų, išorinių, istorinių ir vidinių, etimologinių, prisišlieja dar viena, poetinė – sąskambis su *budimu*, *budėjimu*, *būdra*. Tokių sąsajų, aiškiai suprantant jų prigimtį, irgi nėra reikalo prisiverstinai vengti – jos išplečia minties erdvę ir suteikia jai sparnus, labai svarbią, branduolinę, žūtbūtinę lietuviško *būdo* savybę. Beje, paminėto žodžio *būdra* žodyne nėra, jis naujas, bet jau yra mūsų kalboje, vien dėl to, kad yra mums suprantamas. Tereikia *pa-būsti*, ir *būdra* sušvinta iš paties *būdo*.

Tebūnie tad „Būdas“, vilkimės – iš didžiosios raidės, vertas Šventaragio, kurio užantyje, jaukiai apsuptame Vilnios, Dievas davė ir Laimė lėmė mums būti.

„LIAUDIES KULTŪRA“ – NOW „BŪDAS“

On the occasion of its 30th anniversary, the journal “Liaudies kultūra” (Folk Culture) will be renamed to “Būdas” (*Habitus*), retaining its content of ethnology, cultural anthropology, memory research.

DAUKANTAS, SIEKĘS LIETUVIŲ TAUTAI ATSKLEISTI JOS *BŪDĄ*

Viktorija DAUJOTYTĖ

Žodis atidarant parodą „Simonas Daukantas: Aš dėl lietuovystės pamatus dedu“ Valdovų rūmuose

■ Simono Daukanto bangos mūsų kultūroje tarsi nuslūgsta ir vėl iškyla. Ne tokiu intensyvumu kaip Maironio, bet panašiu. Galima atsekti svarbesnius Daukanto iškilimo taškus – „Aušrą“, romantizmą su Antanu Baranausku, praėjusio amžiaus devinto dešimtmečio pabaigą, kai jauni humanitarai formavo Atgimimo studijas, kėlė Lietuvai svarbias idėjas, kai Žemaitijoje susikūrė ir iki šiol tebeveikia jo vardu pasivadinęs bibliofilų klubas. Kiek lietuviai bando suvokti savo *būdą*, tiek gręžiasi ir į Daukantą.

Kodėl Simonas Daukantas šiandien Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose? Kodėl jo gyvenimo ir kūrybos paroda, pirmoji tokio masto, užmojo, nors jau 2018 metais minėjome jo 225 metų sukaktį? Atsakytume paprastai – Simonas Daukantas nėra proginis, mūsų *darbuose* jis turėtų būti nuolatinis. Nes yra pirmasis, siekęs lietuvių tautai atskleisti jos *būdą*, tarsi surinkti jį iš senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, subendrinti. Daugiausia rėmėsi žemaičiais, savo paties prigimties šaknimis, neabejodamas, kad lietuvių tauta kūrėsi sutelktinėmis pastangomis. *Būdas* – jau Mikalojaus Daukšos vartotas žodis, ir Daukantui artima prasme, kaip tautos charakterio, psichinių savybių apimtis. Gyvas iki šiol. Daukantiškajam *būdui* priklauso *daba*, apimanti prigimtinius dalykus, papročius, tikyba, ūkę, reiškančią ir valstybę, prekybą, mantą (arba pinigų), karybą. Būdas išryškėja lemiama momentais – kaip Žalgirio mūšyje. Žalgirio mūšis esanti „vieta lietuviui, žemaičiui pažvelgti ant savo ūkės tų dienų ir rymoti ant jos didybės <...>. Ne mano plunksnos reikia aprašyti galybę ir didybę Lietuvos tų laikų“ (Daukantas 1976: 380–381). Nesunku išstarti, kad Daukantas idealizavo senovę, kad buvo romantikas, bet tai bendrybės. Svarbu suvokti, kad idealizuoti pajėgia tik gilios ir aukštos dvasios žmonės, peržengiantys savo interesus, ieškantys ir randantys bendrų atramų, taip pat ir atramų senovės būdai išlikti, prasitęsti. Daukantas juto, kad ir konkretni lietuvių *būdo* pasireiškimai dar gali būti apčiuopti kalboje, tautosakoje.

Simonas Daukantas gimė 1793 metais, vadinas, dar LDK pilietis, mirė 1864-aisiais,

dar blėsuojant sukilimo laužams, dar neataušus jo kraujui. Gyvenimas tarsi įrėmintas istorijos. 1816 m. Daukantas įstojo į Vilniaus universitetą, į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą. Tarp jo bendramokslių buvo ir Adomas Mickevičius, nors ir nežinome, ar būta tarp jų kokių ryšių, bet esama neabejotinų bendrumų: abu vertino liaudį kaip tikėjimo ir tradicijos saugotoją, istoriją aiškino kaip kovą už laisvę (Miknys 2018: 37). Abu buvo veikiami istorijos profesoriaus Joakimo Lelevelio idėjų, dėmesio senajai Lietuvos civilizacijai. Adomas Mickevičius kaip savo tėvynę ištaria Lietuvą, bet Lietuvą kaip Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, kuri jungia teritorijas, tautas ir kalbas. Daukantas ryžtingai gręžiasi į Lietuvą, kaip civilizacinį, kultūrinį ir kalbinį atskirumą. Daukantas pirmasis savo lietuviškumu prasišviečia pro Vilniaus universiteto istoriją – taip, kartu su Adomu Mickevičium; iš artimų, o kartais ir tapačių šaknų, iš romantizmo vizijų nušviestos Lietuvos senovės, iš miškų, medžių, iš baladinių žmonių likimų. Prasminga Adomą Mickevičių ir Simoną Daukantą regėti kartu, kaip lemtingą dvikamieniškumą, kuris savaip pasikartos ir Česlovo Milošo atveju, kai vėl taps aktualūs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „perdalijimai“ kūrybingiausių žmonių sąmonėse.

Tauta turi turėti savęs paliudijimą istorijoje, gebėti atpažinti save ir iš praeities darbų bei veikalų. Atpažinti save ne tik istorijos veikaluose, bet ir tautosakoje – didžiulis Daukanto įžvalgumas, skatinęs tautosakos rinkimą ir skelbimą. Lietuvių tautos žodiniai kūriniai yra seniausi lietuvių kalbos daiktai, substancinio individualumo liudininkai. Kaip ir lietuvių kalbos seniausi žodžiai – vedliai ir į savitą kultūrą, tikėjimą, istoriją. *Prasenovę*, kalbą išlaikiusios „išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos“. Galime sakyti, kad Daukantas yra suteikęs pirminę atramą lietuvių tautos etnosui, sujungęs jį su prigimtaine kultūra, ypač su kalba.

Kalbos riba – Daukantas renkasi lietuvių kalbą ir kaip kultūros, mokslo, kūrybos kalbą, tad iš esmės pradeda naują Lietuvos istorijos atkarpą. Gal ir pirmas taip aiškiai suvokia lietuvių

kalbos valstybingumą – ir ta prasme, kuri dar ne greit atsiskleis, – lietuvių tauta atgims iš kalbos, iš filologijos, ir Česlovui Milošui bus lemta tai pastebėti. Yra kalbų (tai būdinga Skandinavijai), kuriomis kalba atskiros tautos, valstybės. Lietuvos valstybingumo ideologija brendo iš prigimtinės kalbos ideologijos. Todėl ir savo mokymo programose negalime apeiti kalbos kaip filosofinės ir kartu moralinės problemos. Tai užduota mums Daukanto.

Daukantas ryžosi išvesti į viešumą lietuviškąją LDK dalį, atgaivinti ir kalbines lietuviškumo šaknis, kad jos neišnyktų iš bendrosios istorijos, kad lietuviai ir patys save galėtų suvokti kaip istorinę tautą, kaip aktyvią ir Europos istorijos dalyvę. Istorinė tauta turi jausti savo *pradžią*, ir ta pradžia persirašinėja vėlesniuose vyksmuose ir procesuose. Ir tokiu būdu kuriama istorija, o jos autentiškumas priklauso ir nuo nepertraukiamo ryšio su pradžia. Tautinės bendruomenės pradžia yra ir jos prigimtinės kalbos, tad ir prigimtinės kultūros pradžia. Daukantas kaip tik ir suteikia lietuviams tokią pradžią – *Pradę*, kaip ištars Vaižgantas. *Pradė* – „Darbai“ ir „Būdas“. „Darbai“ žymi išorinę istorijos liniją – nuo mitinių iki istorinių valdovų. „Būdas“ – vidinę, kultūrinę, sutelktą į kalbą ir tikėjimą, bet neapeinančią ir tų ypatybių, kuriomis apibūdinamas bendruomenės (ar bendruomenių, jei turėsime galvoje lietuvius ir žemaičius) gyvenimo būdas; tai gana modernus kultūros supratimas, pirmą kartą brėžtas T. S. Elioto („Pastabos dėl kultūros apibrėžimo“, 1948), teigusio, kad kultūra – ne tik menas, muzika, literatūra, bet ir visa, kas svarbu bendruomenei, gyvenančiai vienoje vietoje. Gyvenimo būdas reiškiasi kaip tam tikra struktūra, struktūros bruožus galima išskirti, apibūdinti, įžvelgti skirtumus.

„Daukantas pirmas parašė Lietuvos istoriją lietuvių kalba“ – teiginys, tvirtai įrašytas į mūsų literatūros ir kultūros istoriją (Girdzijauskas 2001: 643). Daukantas išreiškė pirminį, tarsi prigimtinių savosios istorijos instinktą, potraukį žinoti apie savo protėvius, jų darbus, žygius, juos atminti. Iki šiol, kai tas instinktas ima silpti, vis dar atsiranda kultūros žmonių, dažniausiai rašytojų, kurie lyg atspėja būdą, kuriuo tą instinktą galima sustiprinti, sukelti atsiliepiamo judesį. Taip reiktų mąstyti ir apie Justino Marcinkevičiaus „Mindaugą“. Tai nebuvo tik kūrinys savaiame – tai garso žaadinimas ir atgarsio laukimas. Ir Marcinkevičiaus „Daukantas“ yra panašaus pobūdžio bandymas paaiškinti Daukantą visai kitų aplinkybių, kito laiko žmonėms: kaip vienas žmogus gali būti sukilimas. Prijungdamas „Daukantą“ (1984) prie

savo trilogijos kaip epilogą, ją „uždarydamas“, Justinas Marcinkevičius tikriausiai galvojo ir apie istorijos ciklą: juk Daukantas tampa ne tik atspirties, bet tarsi ir tikslo tašku.

Romualdo Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ įprasmina ir metafizinį Daukanto išlikimą lietuvių ir žemaičių sąmonėje. Ir nepriklausomybės laiku rašytojas juto žmonių tolimą nuo savęs pačių, tad ir nuo savo istorijos. Vienas iš Granausko „Išvartytųjų“ (2013) veikėjų – „Tamsta mokytojas“ (toks ir apsakymo pavadinimas), senas žmogus, istorijos mokytojas, tarp savo surinktų senų daiktų, mąstantis, kad mokytojas turi kalbėti, savimi liudyti daiktų ir istorijos prasmę. Ir iš mokytojų kalbėjimų turi formuotis prasitęsiantys, atsinaujinantys *būdo* pasakojimai.

Tokia yra Daukanto linija – nuo seniausių Lietuvos vizijų iki Žalgirio mūšio prasmės apmąstymo, nuo ir Adomui Mickevičiui artimų civilizacinių ir kultūrinių kolizijų iki Justino Marcinkevičiaus, Romualdo Granausko ir iki teksto, kurį savo lankytojams pateikia LDK valdovų rūmai.

LITERATŪRA

- Daukantas 1976 = Simonas Daukantas. *Raštai*. T. I. Vilnius: Vaga.
- Miknys 2018 = Rimantas Miknys. Adomas Mickevičius ir moderni lietuviška tapatybė. Iš: *Lietuva, tėvyne mano... Adomas Mickevičius ir jo poema „Ponas Tadas“*. Tarptautinės parodos katalogas. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai.
- Girdzijauskas 2001 = *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*. Sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

DAUKANTAS, AIMING TO REVEAL TO THE LITHUANIAN NATION ITS *BŪDAS*

Viktorija DAUJOTYTĖ

In the 19th c., Simonas Daukantas (1793–1864), who wrote the first Lithuanian history in the Lithuanian language, considered it important that Lithuanians see themselves as a historical nation and active participant in European history. In his work “*Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*” (The Character of Ancient Lithuanians, Highlanders and Samogitians, 1845) Daukantas aimed to reveal to Lithuanians the nation’s *būdas* (way, character) – he was the first to describe Lithuanian customs, beliefs, the state’s framework, trade and money, warfare, etc.; he understood that more concrete examples of the Lithuanian character are hidden within the language and folklore, thus he encouraged its collection and publication. In our culture, attention towards this great 19th c. enlightener ebbs and flows, but when Lithuanians try to understand their character they always turn to Daukantas.

siejemas }
 siejimas } rōkniška
 Kiaur-mūgis
 uks riks - miks ami be, ami me.
 lopy {
 stulpys
 aklis
 spitris
 xilbis
 wajdintis jawūsis
 mytoli ~~prax~~ uagnę
 pr prostoli - opnišć

195
16.

Partala: Naujai budoiant Kaune Daukanto, Budo
 buvo tuo rikiu adryles i Karuno P Talmanas, Seliūon
 ir isnandę šį egzempliorų: nekopjavo vios Daukanto
 pastabas, pradeda psl 7 (8) ir baigiant 248 (249) 1935 23d
 (gi pastabas kurios yra ankstam pradeta ar pabaigę)
 - pasarlis - neistrasė 1935 23d 9.

S. Daukanto „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“ (Petrapilis, 1845 m.) su autoriaus redakcinėmis pastabomis: spausdinti „Būdo“ lapeliai įrišti tarp juodraščio lapų, ant kurių matyti S. Daukanto prieraišai. Antrajame aplankiniame puslapyje – stulpelis lietuviškų žodžių, po jais – 1935 m. Lietuvos mokslo draugijos tarnautojų pastaba apie šių prieraišų panaudojimą naujam „Būdo“ leidimui.

Pirmie gajdej, antrie gajdej, tretie gajdej,
 prima vigilia, secunda vigilia, tertia vigilia.
 Gajdej ejt gotti saulej lejdantos, o saulej lekant
 lek nu takto, jej gajdis pragystu nu waka
 va, ar iszwakariemis, tad tarema yra, iog
 kas novis apigardoj, mire. ir sako am
 zinabliki dusxeleji -

Marzioe gajdiksti, didioie gajdiksti.

Patrum instituta non temere deserenda.
 Patrum instituta non temere deserenda.

S. Basilius 42.

* * SIM. DAUKANTO. * * *

M. R. - 913

S. D. 1.

SUGRAŽINTAS IR SUGRIŽTANTIS DAUKANTAS

Parodos „Simonas Daukantas: Aš dėl lietuystės pamatus dedu“ fragmentas. 2019 m. Vytauto Abramausko nuotrauka.

■ Kai 1918 m. lapkritį–2019 m. vasarį Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose veikė valstybingumo atkūrimo šimtmečiui skirta tarptautinė paroda „Lietuva, Tėvyne mano... Adomas Mickevičius ir jo poema Ponas Tadas“, buvo besistebinčių, kodėl toks projektas pristatomas atkurtoje Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijoje. Turėdavome progą priminti, kad Valdovų rūmų muziejaus bendruomenei rūpi pristatyti mūsų valstybės raidą ir jos kultūros paveldą ne tik iki XVIII a. pabaigos. Taip pat svarbu parodyti, kaip ir kodėl atmintis apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę buvo išsaugota, kai dėl anuomet stipresnių kaimynų užmačių valstybė nustojo egzistuoti ir ilgam buvo ištrinta iš Europos politinio žemėlapiu, bet išliko gyva žmonių mintyse ir darbuose. Prarastojo Lietuvos istorinio valstybingumo prisiminimai veikė pirmąją XIX a. kartą, darė poveikį įvairiems kultūriniais švietėjiškiems judėjimams, tarp jų ir žemaičių etnokultūriniam sąjūdžiui, ilgainiui išryškėjo ir modernios Lietuvos vizija, vedusi prie valstybės atkūrimo 1918 m. vasario 16-ąją.

Simonas Daukantas bei A. Mickevičius buvo beveik bendraamžiai: Simonas už Adomą vyresnis vos penkeriais metais. Būsimasis pirmosios lietuvių kalba parašytos istorijos autorius ir lenkiškai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žavesį apdainavęs

poetas vienu metu mokėsi Vilniaus universitete, klausėsi tų pačių profesorių paskaitų, kaip kūrėjai ir asmenybės brendo vienoje kultūrinėje bei intelektualinėje terpėje, o ilgainiui kiekvienas savaip prisidėjo prie visuomenės modernėjimo ir modernių tautų kūrimosi. Būta ir jungčių – S. Daukantas į lietuvių kalbą išvertė A. Mickevičiaus poemą „Živilė“ ir į pirmąjį istorijos veikalą lietuvių kalba „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ ją įterpė kaip tikrą istorinį dokumentą.

Tad besibaigiant S. Daukanto 225-ajam gimimo jubiliejui dedikuotiems metams buvo subrandinta idėja juos tarsi pratęsti Valdovų rūmuose pristatant šio *lietuystės* puoselėtojo rankraštinių bei raštų palikimą, gyvenimą, įvairialypę veiklą, taip pat S. Daukanto atmintį ir „įpaveldinimą“, kartu primenant, kad nuo didžiojo švietėjo mirties praėjo jau 155 metai.

Parodos rengėjai: Nacionalinis muziejus Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, dar septyniolika kitų Lietuvos atminties institucijų bei privatūs asmenys, saugantys su S. Daukantu susijusį paveldą.

Jolanta KARPAVIČIENĖ,
Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
valdovų rūmai

DAUKANTO SUTVĒRIMAS

Dainius RAZAUSKAS

Šis straipsnis – tai didesnio tyrimo apie lietuvių kosmogoniją dalis. Jame nagrinėjamas vos vienas Simono Daukanto „Būdo“ sakiny, kuriame paaiškintas lietuvių veiksmožodžio (su)tvėrti kosmogoninės reikšmės pagrindas. Dalis kalbininkų, pradėdant Kazimieru Būga, šią veiksmožodžio (su)tvėrti reikšmę laikė svetima, perimta iš slavų, ir iki šiol ji iš bendrinės kalbos tebėra išguita. O nagrinėjamasis S. Daukanto sakiny kaip tik pagrindžia jos teisėtumą, tad ragina ją į vartoseną susigrąžinti. Drauge tai pavyzdys, kad į Daukantą verta įsiskaityti atidžiau.

Reikšminiai žodžiai: Simonas Daukantas, kosmogonija, (su)tvėrimas, kalbos kultūra.

■ Pasak Simono Daukanto, senovės lietuviai Kūrėją vadino *Sutvaru nuo žodžio s u t v e r t i, beje, kuris šilima pasaulį sutvirtino arba sukrekino iš dumpių, nesgi pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi*¹.

Mitinę kosmogoniją įvairiais atžvilgiais Daukantas mini ne sykį². Tačiau šis sakiny išsiskiria tuo, kad iškelia vieną labai svarbų kalbos klausimą ir čia pat nurodo jo sprendimą. Tai klausimas dėl lietuvių veiksmožodžio (su)tvėrti kosmogoninės reikšmės teisėtumo.

1. ABEJONĖS DĖL PASAULIO SUTVĒRIMO

Neatsižvelgę į šį Daukanto sakinį, dalis mūsų iškiliausių kalbininkų veiksmožodžio *tvėrti* kosmogoninę reikšmę laikė esant svetima (perimta iš slavų) ir todėl neteiktina, tuo, suprantama, atmesdami ir visus šios reikšmės vedinius.

Kazimieras Būga veiksmožodžio *tvėrti* ir jo atitikmenų kitose indoeuropiečių (ide.) kalbose, tarp jų slavų **tvoriti* (rusų *творить*, lenkų *tworzyć* ‘kurti’ ir kt.), pirmine reikšme manė esant ‘rišti’, taip bent jau jis rašė 1922 m. išleistame savo veikalė „Kalba ir senovė“: „Slavėnų veiksmožodžio šių dienų reikšmė (daryti: pasaulį, žmogų leisti ‘create’) yra išsirutulusi iš senesnės ‘rišimo’ arba ‘pynimo’ reikšmės. Iš pat pradžių, žiloje senovėje, slavėnai *творили*, *tworzyli* tvoras ir pintinius trobesius, nes čia iš tikrųjų reikėjo *tvėrti* ‘вязать, rišti’“; žinoma, „ir mūsų veiksmožodis *tvėrti* būtų galėjęs išrutulos keliu įgauti ‘darymo’, ‘kūrimento’ ir ‘leidimo (Schaffen)’ reikšmę. Bet tosios išrutulos pėdsakų mūsų kalboje nematyti. Reikia manyti, kad ‘leidimo (Schaffen)’ reikšmę lietuviai bus gavę iš savo kaimynų slavėnų kal-

bos.“³ Iškart reikia pasakyti, kad K. Būga neteisus: nei baltų-slavų, nei ide. prošaknės pirminė reikšmė yra anaipol ne ‘rišti’; slavų veiksmožodis **tvoriti* tokios reikšmės išvis neturi⁴; nebūdinga ji nė lietuvių veiksmožodžiui *tvėrti* – vienintelė jo reikšmė, bent kiek primenanti ‘rišti’, „Lietuvių kalbos žodyno“ (LKŽ) apibrėžimu, yra ‘vynioti tvarsčiu, rišti; uždėjus ką vynioti, tvarsčiu rišti’ (pavyzdžiui: *Žaizdą tvėrti; Pirštą įsipjovus tvėrti* ir pan.)⁵, bet ir ji gali būti antrinė, išvestinė, atsiradusi iš pirminės reikšmės ‘tvirtai suimti, sutvirtinti’. Taigi K. Būgos autoritetu remtis šiuo klausimu nedera.

Jonas Jablonskis, 1920 m. kritikuodamas J. Barono gamtos mokslų vadovėlį, kaip „dirbtinius, labai negyvai, neįmanomai išreikštus“ dėl juose išskirtų atitinkamų žodžių apibūdina štai tokius sakinius: *Gamta tvėria savo padarus; Tvėria si ir čionai naujas kūnas; Medžiaga degdama tvėria vandenį*; jų vieton siūlo: *Gamta savo padarus daro (padaro, kuria, leidžia; plg. padaras, Dievas pasaulį įkūrė, žmogų leido); Pasidaro (susidaro, darosi) ir čia naujas kūnas; Medžiaga degdama vandenį daro, dirba, padirba; Iš medžiagos degant darosi vanduo*.⁶ Paskui vėl, kritikuodamas S. Tautvilos tikybos vadovėlį, rašo: „Autorius visur kalba apie žmogaus *sutvėrimą*, apie pasaulio *sutvėrimą*, apie *Sutvėrėją* <...>. Gal būt, geriau tiktų sakyti dabar vadovėlyje, kad Dievas yra *leidęs (padaręs) žmogų, įkūręs pasaulį, kalbėti su vaikais apie pasaulio įkūrėją*.“⁷

Sovietinio laikotarpio Aldono Pupkio sudarytuose „Kalbos praktikos patarimuose“ aptinkame pasiūlymą veiksmožodžio *tvėrti* „geriau

1 DkR I: 491; taip pat žr. LM I: 147–149.

2 Apie pasaulį išperėjusį *Perūną* žr. ką tik paskelbtą straipsnį „Daukanto *Perūnas*“ (Razauskas 2018a: 12–24).

3 BūgaR II: 131–132.

4 Derksen 2008: 501; Boryś 2005: 656; žr. ЧрИЭС II: 231.

5 LKŽ XVII: 257.

6 JablonskisR IV: 222, 223, 226; JablonskisRR II: 229, 230, 233.

7 JablonskisR II: 238.

nevertoti reikšme ‘kurti, steigti’“, o tarp taisytinų pavyzdžių – ir tokį: *Biblija teigia esą pasaulį Dievas sutvėręs (= sukūręs) per šešias dienas.*⁸

Kalbai jautresniam poetui, kaip štai Vladui Braziūnui, tokie taisymai negalėjo neužkliūti: *...ir kaliausę Dievas tvėrė, atsiprašau, kūrė ne septintą dieną.*⁹

Vėl nepriklausomoje Lietuvoje Kazys Linkevičius rašė, jog veiksmažodis *tvėrti(s)* „bendriniėje kalboje turi kelias reikšmes: ‘griebti’, ‘būti patvariam’, ‘kęsti’, ‘tvorą ar užtvaryti daryti’ ir kt. Dėl kitų kalbų įtakos (plg. rusų *творю*, lenkų *tworzyć*) lietuvių kalboje paplito jo reikšmė ‘kurti, sudaryti’: *E. Savisaaras sutvėrė (= įkūrė, įsteigė) partiją; Susitvėręs (= Susidaręs) inversijos sluoksniu neleido įšildyti pažemėje nusėdusios vėsos; Tautinės mokyklos koncepcija buvo sukurta prieš keletą metų, dar nesutvėrus (= neatsikūrus, neatsigavus) Lietuvos valstybei.*“¹⁰ Tiesa, kosmogoninių pavyzdžių čia nėra.

Kita vertus, Juozas Balčikonis žodį *tvariniai* ‘padarai’ fonetiniiais sumetimais siūlo keisti žodžiu *tvėriniai*, jo reikšmės pagrįstumu neabejodamas¹¹, vadinasi, neabejodamas ir atitinkama veiksmažodžio *tvėrti* reikšme. Nors ir šis J. Balčikonio siūlymas yra labai abejotinas, nes gyvojoje lietuvių kalboje pilno šaknies balsių kaitos laipsnio yra ne tik *tvarinys* ‘sutvėrimas, padaras’ (pavyzdžiui: *Kai Dievas sutvėrė žemę, ėmė tvėrti ir kitus tvarinius* Igliškėliai, Marijampolės r.), bet ir *1 tvāras, tvāris* ‘tvarinys’ (*Nemušk Dievo tvāru!*; *Senelis, pjaudamas bet kokį tvarį, pirma jį peržegnodavo* Tauragnai, Utenos r.); *2 tvāras* ‘dalgio įtvaras’ (*Nulūžo dalgkočio tvaras* Plungė); dar plg. *į-tvāra, į-tvaras* ‘tai, kuo kas įtveriamas, sustiprinama’, *pér-tvāra, pér-tvaras* ‘tai, kuo atitveriamas kas’, *ūž-tvāra, ūž-tvaras* ‘tai, kuo užtvėrtas’ įvairiomis konkrečiomis reikšmėmis, pagaliau *tvārtas* ir t. t., ir pan.¹² Kodėl tad ne *tvarinys*?

Pranas Skardžius, nė kiek neabejodamas, nurodo tarp kitų *tvėrti* reikšmių Būgos atmestąją ‘schaffen’¹³, t. y. ‘kurti, daryti (ką)’.

Ir Ernstas Frenkelis šiam žodžiui skirtame savo žodyno straipsnyje palieka reikšmę ‘formen, (er)schaffen’¹⁴, būtent ‘formuoti, (su)kurti’.

8 KPP: 320.

9 Braziūnas 1998: 82.

10 Linkevičius 1993: 26–27.

11 BalčikonisR I: 149.

12 LKŽ IV: 270; IX: 862; XVII: 216, 218 (žr. 249), 236–238, 716–717.

13 SkardžiusRR I: 464.

14 FrLEW: 1152.

Pagaliau Vytautas Mažiulis reikšmę ‘(su)tvėrti (sukurti)’, tarp kitų, priskiria baltų prokalbės šakniai **tvér-* (**tver-*) ir net baltų-slavų prokalbės šakniai **tvēr-*, iš kurios radosi ir Būgos minėtieji slavų kalbų žodžiai¹⁵, tuo pripažindamas lietuvių veiksmažodžio *tvėrti* reikšmės ‘(su)tvėrti (sukurti)’ istorinį pagrįstumą.

Taigi kalbininkų nuostata šiuo klausimu anaipol nėra vieningai neigiama, todėl atmesti pasaulėkūrinę, kosmogoninę veiksmažodžio *tvėrti* reikšmę kaip lietuvių kalbai svetimą jau vien dėl to būtų pernelyg skubota. Betgi deramai pasigilinus į pateiktąją Daukanto sakinį, nebeturėtų likti nė menkiausių abejonių šią reikšmę esant savą, sklandžiai išvedamą iš kitų šio veiksmažodžio reikšmių.

2. SUTVERTI = SUTVIRTINTI

Įsiklausykime: senovės lietuviai Kūrėją vadino *Sutvaru nuo žodžio sutvėrti, beje, kuris šilima pasaulį sutvirtino* <...>.

Veiksmažodis *(su)tvėrti* čia tiesiai šviesiai susiejamas su veiksmažodžiu *(su)tvirtinti* ir juo paaiškinamas. Taigi, *(su)tvėrti = (su)tvirtinti*. Panagrinėkime šią lygtį atidžiau.

Veiksmažodis *(su)tvirtinti* reiškia ‘(pa)daryti tvirtą’, jo intranzityvinė, arba savaiminė, lytis yra *(su)tvirtėti* ‘pasidaryti patvaresniam, sukietėti’ (iš esmės – ‘pasidaryti tvirtam’), be kita ko, ir taikant žemei: *Ka žemė senesnė, sutvirtėjusi, piktžolių mažai* (Kartena, Kretingos r.). Veiksmažodis pasidarytas iš būdvardžio (kilme – dalyvio) *tvirtas* ‘patvarus, kietas’, o šis – iš pirminio veiksmažodžio *tvirtiti* (*tvōra* ar *tvirsta, tvōro*) ‘tvirtėti’, pavyzdžiui: *Ledas dar nesutviro* (Šatės, Skuodo r.). O šis pirminis veiksmažodis *tvirtiti* yra ne kas kita kaip tranzityvinio (galininkinio) veiksmažodžio *tvėrti* savaiminis atitikmuo. Lytys *tvėrti* ir *tvirtiti* tarpusavyje susijusios visai taip pat kaip *bėrti* ir *birti*, *kėlti* ir *kilti*, *reñti* ir *rìmti*, *svėrti* ir *svirtiti*, *tveñkti* ir *tviñkti*, *žeñti* ir *žirti* bei daugelis kitų. Iš *tvirtiti* dar yra kilę *tvōroti, tvōróti* ‘būti patvariam, tvirtam’ ir kt.¹⁶

Pranas Skardžius 1943 m. rašė: „Mūsų bendratis *tvėrti* dabar daugiausia yra vartojama tranzityvine reikšme, šalia kurios savaiminė reikšmė rečiau tepasitaiko ar mažiau tėra reikalinga, ir todėl savaiminis veiksmažodis *tvirtiti* beveik jau baigia nykti.“¹⁷ Savaiminį *tvirtiti* pastaraisiais laikais

15 MŽPKEŽ: 441–442.

16 BūgaR II: 130–131; SkardžiusRR I: 470, 541; žr. FrLEW: 1152, 1154–1155; Sabaliauskas 1990: 32, 191 ir kt.; LKŽ XVII: 311, 315, 318, 321–322.

17 SkardžiusRR I: 472, § 255.

atstoja iš tranzityvinio *tvėrti* pasidarytas sangražiniais *tvėrtis*, kaip kad tranzityvinį *tvėrti* savo ruožtu atitinka iš būdvardžio *tvirtas* su priesaga *-inti* pasidarytas priežastinis *tvirtinti*.¹⁸

Vadinasi, Daukantas, veiksmazodį *sutvėrti* paaiškines bendrašakniu *sutvirtinti*, pirštu prikišamai parodė, kokia reikšmė jį pavartojo – būtent reikšmė ‘padaryti tvirtą’. Kaip tik ši veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* reikšmė tad ir yra jo kosmogoninės reikšmės šaltinis bei pagrindas.

Tai jau yra pastebėjusi ir Elvyra Usačiovaitė. Pasak jos, veiksmazodį *tvėrti* S. Daukantas pavartojęs „gilumine reikšme ‘kurti’“, nes „pasaulio *tvėrimas* vyksta *sutvirtinimo* <...> būdu“.¹⁹

Užuominos tokiai (*su*)*tvėrimo* sampratai, tiesą sakant, esama ir LKŽ tarp veiksmazodžio *tvėrti* kosmogonine reikšme ‘daryti, kad būtų, egzistuočiau’ pavyzdžių. Vienas iš jų, kuriame pavartota sangražinė šio veiksmazodžio lytis, štai kaip nusako pasaulio atsiradimą: *...kaip t v ė r ė s pasaulė, i tie akminys tokie buvo m i n k š t i* (Viekšniai, Akmenės r.).²⁰ Motyvas tautosakoje perdėm žinomas. Iš jo savaime aišku, kad prieš pasauliui *susitveriant*, ir akmenys dar tebebuvo *nesusitvėrę* – nesutvirtėję, nesukietėję, minkšti; ir kad pasaulis *tvėrėsi* kaip tik tirštėdamas, tvirtėdamas, kietėdamas, drauge *susitveriant* ir akmenims.

Dėl to paminėtina viena saktė iš tarpukario Vilnijos: *Dievas sutvėrė žemę s k y s t a, kai kisielių, ir akmenis, kai kleckus. Žemė pradėjo t i r š t ė t, akmenys augt*, bet galiausiai *Dievas griausmą paleidė, griausmas užgriaudė, ir akmenys nustojo augti*.²¹ Būtent Dievo griausmas, tiesą sakant, žemę čia ir *sutvėrė*, t. y. padarė tvirtą.

Tradicinius kosmogonijos vaizdinius tyrinėjusios Nijolės Laurinkienės žodžiais, lietuvių „įsivaizduota, kad kadaise žemė buvusi *s k y s t a* ir tik vėliau palaiptams ji pradėjo *t i r š t ė t i, k i e t ė t i*. Pasakojama, kad Dievas sutvėrė žemę skystą kaip kisielių, o akmenis kaip kleckus. Tačiau vėliau žemė pradėjo *t i r š t ė t i*, akmenys augti (LTR 952/53/). Panašiai teigiama kitoje saktėje: kadaise žemė buvo skysta ir akmenys minkšti; žemė vis *k i e t ė j o*, o akmenys augo (LTR 2560/293/). Tad žemės formavimasis galėjo būti aiškinamas kaip pradinės jos konsistensijos *s u t v i r t ė j i m a s*. Kietėjant, tirštėjant žemei, pasaulis pamažu įgijo *t v i r t a* pamatą“.²²

Taigi, veiksmazodžio *tvėrti(s)* kosmogoninės reikšmės šaltinis ir pagrindas yra jo reikšmė, LKŽ apibrėžta kaip ‘darytis, rasti kam tirštam’. Tiesą sakant, šios dvi žodyne išskirtos veiksmazodžio *tvėrti(s)* reikšmės – sangražinė, intranzityvinė ‘darytis, rasti kam tirštam’ ir tranzityvinė ‘daryti, kad būtų, egzistuočiau’ – iš tikrųjų yra viena ir ta pati reikšmė, pirštu prikišamai rodanti tą *tvėrimo(si)* būdą, kuriuo iš skysto, minkšto būvio pasaulis ir buvo *sutvertas* arba *susitvėrė*. Nes kaip tik ši sangražinė *tvėrtis* reikšmė ‘darytis, rasti kam tirštam’ ir paaiškina, Vydūno žodžiais tariant, „kaip didžioji Visata *s u s i t v ė r ė*“.²³

Iš šios LKŽ nurodytos sangražinio veiksmazodžio *tvėrtis* reikšmės ‘darytis, rasti kam tirštam’ nesunku rekonstruoti ir tranzityvinę (*su*)*tvėrti* reikšmę *(*su*)tirštinti, (*su*)standinti, (*su*)tvirtinti, (*su*)kietinti’, kuri ir bus tikrasis kosmogoninės reikšmės ‘daryti, kad būtų, egzistuočiau’ šaltinis bei pamatas.

Tuo visai nebeleidžia abejoti priešdėlinio veiksmazodžio *su-tvėrti* kosmogoninės reikšmės ‘padaryti, kad būtų, egzistuočiau’ vartojimo pavyzdžiai, viena vertus: *Žemelės nebuvo, tai s u t v ė r ė, žolelės nebuvo, viską Dievas padarė* (Veiviržėnai, Klaipėdos r.); *Jisai s u t v ė r ė ir padarė žemę ir visa kita, kas yra ant žemės ir žemėje po dangaus apskritimu* (Mikalojaus Daukšos „Katekizmas“); ir kita vertus: *Kad tavo Dievas būt a k m e n i u s u t v ė r ė s, tai kiaulė būt nors subinę pasikasius!* (Pilviškiai, Vilkaviškio r.); *Ka būt a k m u o s u t v ė r t a s, tai nors kiaulė užpakalį pasikasyt, o dabar tokia bjauri boba* (Pasvalys) ir t. t.²⁴ Žemė tad yra *sutverta* visai taip pat kaip akmenys, pradžioje buvę minkšti.

Esmę trumpai drūtai yra nusakęs Antanas Gudelis: „*Tverti* reiškia kurti tai, kas *tvirta, tvaru, patvaru*, į ką galima atsiremti, ant ko galima atsistoti. Pagal senuosius kosmogoninius mitus iš pradžių buvo tik vanduo, tačiau tuose pirminiuose vandenyse slypėjo būties pradai, o pirmuoju atpažįstamu pasaulio *tvėrimosi* ženklu tapo atramos, *tvirtos* pagrindo atsiradimas.“²⁵

Neatsitiktinai žemė suvokiama kaip sutvirtėjusi, tvirta. Antai *tvirtuma* yra ne tik apskritai ‘kas tvirta, patvaru’, bet savaime ir ‘kieta, tvirta žemė’, ir ‘sausuma, žemė’, pavyzdžiui, Juozapo Skvirecko

18 SkardžiusRR I: 539–545, § 276, 277.

19 Usačiovaitė 1998: 55, kursyvai mano.

20 LKŽ XVII: 257.

21 Balys 1938: 278, Nr. 586.

22 Laurinkienė 2002: 9.

23 Vydūnas 1990: 60. Šia veiksmazodžio *tvėrti(s)* reikšmė remiasi, pavyzdžiui, ir tokie „nepadorių“ fiziologinių reiškinių pavadinimai kaip *prietvaras, prietvaris* ‘vidurių užkietėjimas’ ir pan. (LKŽ X: 725).

24 LKŽ XVII: 257, 264–265.

25 Gudelis 2017: 13.

Pradžios knygos (1.6) vertime: *Tepasidaro tvirtuma tarp vandenų*.²⁶ Atitinkamai rusų *твердь* – tai ‘tvirtuma, bet koks tvirtas pagrindas, ant kurio galima stovėti, į kurią galima remtis’, o būdingas frazeologizmas *твердь земная*, pažodžiui ‘žemės tvirtuma’, – tai ‘žemynas, sausuma’ ir tiesiog ‘žemė’.²⁷

Iškalbinga šiuo atžvilgiu latvių kosmogoninė saktmė, aiškinanti žemės nelygumų atsiradimą:

*Kad Dievs bijis radījis zemi, tad tā bijusi savādāka nekā tagad. Viņa bijusi mīksta kā biezputra. Tai nebījis neviena kalna, nevienas lejas, nevienas upes, ne ezera. Tad Dievs iedevis milzīgo bumbu, lai Velns paturot, kamēr tā drusku sacietējot. Velns ar' pakēris mīksto bumbu savās ķetnās un sācis turēt. Ber, kad atnācis Dievs skatīties, vai Velns savu uzdevumu kārtīgi izpilda, redzējis, ka Velnam lielās ķetnas bijušas pavisam iegrimušas bambā. As saviem resnājiem matiem tas bijis ieskrāpējis tik milzīgas gravas. Dievs gan rājies, kāpēc Velns šā bumbu tik briesmīgi spiežot. Dievs piegājis un gribējis nelidzenumus drusku aplīdzināt, bet zeme jau bijusi sacietējusi, un Dievs nevarējis vairs neko izdarīt. Kur Velnam bijušas milzīgās ķetnas un pleci, tur tagad esot okeāni un jūras, bet, kur mati ieskrāpējuši renes, tur tagad tekot upes.*²⁸

Kai Dievas sukūrė žemę, toji buvusi kitokia nei dabar. Ji buvusi *m i n k š t a* kaip košė (putra). Nebuvo joje nė vieno kalno, nė vieno slėnio, nė vienos upės nei ežero. Tada Dievas įdavęs šį milžinišką gumulą velniui, kad palaikytų, kol tas truputėlį *s u k i e t ė s*. Velnias ir pastvėręs *m i n k š t a j i* gumulą į savo letenas, ir ėmęs laikyti. Bet kai atėjo Dievas pažiūrėti, ar velnias savo užduotį deramai atlieka, pamatė, jog didžiulės velnio letenos visai susmegusios į gumulą. O stori jo plaukai buvo išraižę milžiniškas griovas. Dievas barėsi, kam velnias šitą gumulą taip baisiai spaudžia. Dievas priėjo ir norėjo nelygumus kiek aplyginti, bet žemė jau buvo *s u k i e t ė j u s i*, ir Dievas nebegalėjo nieko padaryti. Kur buvo velnio milžiniškos letenos ir pečiai, ten dabar vandenynai ir jūros, o kur plaukai išraižė latakus, ten dabar teka upės.

Archajiškiausiu motyvu šioje saktmėje laikytinas būtent žemės sukietėjimas, sutvirtėjimas, nes juo, kaip pamatiniu ir savaime suprantamu, grindžiama visa kita. Beje, lietuvių žodis *putrà*, kuriuo būtų galima versti latvių *biezputra* ‘košė,

26 LKŽ XVII: 323–324.

27 ДлТC IV: 394.

28 AnIT: 64; TPD: 5.

tyrė’ (pažodžiui ‘tiršta putra, tirštaputrė’), turi ir reikšmę ‘maišalynė, sąmyšis, netvarka’²⁹, taigi – chaosas. O Gastono Bašliaro manymu, toks tirštumo ir skystumo, žemės ir vandens mišinys mums esąs „pagrindinis medžiagiškumo pavidalas“.³⁰

Išties, viena lietuvių kosmogoninė saktmė prasideda: *Nuo pat pradžios svieto, kad dar niekas matomas nebuvo, o visur tamsu ir kaip kisielius, s u s i m a i š ė s s u t i r š t u m u s k y s t u m a s, visur m a i š ė s e*.³¹

Gudų kosmogoninėje saktmėje pirmųjų vandenių paviršiumi vaikščiojęs Dievas sako: *Нада б было здзелаць што пацвярдзей, а то няўдоба хадзіць* ‘Reiktų padaryti ką *t v i r t e s n i o*, nes nepatogu vaikščioti’, ir tada pasiuncia velnią į dugną žemės.³² O Polesėje sakoma, kad žemė pradžioje buvusi *незаклята* ‘neužkeikta’; į klausimą, kaip tai suprasti, pateikėja atsakė: *Земля была незакреплена* ‘žemė buvo *n e s u t v i r t i n t a*’³³.

Ne mažiau iškalbingos šiuo atžvilgiu rusų kosmogoninės saktmės (kad ir patyrusios Biblijos įtaką): *Земля, сотворенная Богом, была еще смешана с водою и была жидкая настолько, что на ней не могла ступить нога человеческая. На второй день Бог сгустил землю и отделил ее от воды* ‘Dievo sutverta žemė dar buvo *s u m i š u s i* su vandeniu ir buvo tokia skysta, kad ant jos negalėjo žengti žmogaus koja. Antrą dieną Dievas *s u t i r š t i n o* žemę ir atskyrė ją nuo vandens’; arba Dievas paėmė iš pirmųjų vandens gelmių atneštą žemės žiupsnį *и посеял по морю, и сделалась густота, после чего оказалась вот и земля – сгустилась* ‘ir pasėjo po jūrą, ir pasidarė *t i r š t u m a*, o paskui atsirado štai ir žemė – *s u t i r š t ė j o*’.³⁴

Pasak šiuos kosmogonijos vaizdinius apibendrinusių Tamaros Sudnik ir Tatjanos Civjan, „diachroniniu pjūviu ‘pasaulio sukūrimo’ mitologema įterpiama į rėmus ‘judrus – nejudamas’ (‘dinamika – statika’, ‘*s k y s t a s – t v i r t a s*’). Pirmasis opozicijos narys, arba pradinė tvėrimo stadija, yra susijęs su pirminės materijos transformacija, pagal amatų terminologiją – su žaliavos apdorojimu. Čia viskas juda, nes būtent judesiu pasiekiamą chaotiškos, amorfiškos (neretai *s k y s t o s*) pirminės materijos transformacija į

29 LKŽ X: 1140.

30 Bachelard 1993: 129, žr. 216.

31 DvPSO: 326, Nr. 104; Balys 2002: 276, Nr. 8.

32 ЛП: 36 (žr. 439), Nr. 8; plg. Никифоровский 1897: 301–302, Nr. 2292.

33 НБ: 39, Nr. 49.

34 РЭСЛ: 25, Nr. 2; 35–36, Nr. 9.

kosminę tvirtumą, pasižyminčią tankumu bei fiksacija, t. y. nejudrumu“, todėl, pavyzdžiui, „ir tešlos užmaišymas bei paplotėlio, gumulo iš jos minkymas, lipdymas ar pan. platesniu požiūriu gali būti prilyginamas pirminės materijos sutirštėjimui, tiksliau – jai tirštėjant išsiskyrusiai vertingiausiai, sodriausiai substancijai. O tai savaime atveda prie žinomos mitologemos apie pasaulio kaip sviesto plakimą, kaip antai indiškame motyve apie pieno jūros plakimą dieviškuoju menturiu – Mandaros kalnu“.³⁵

Vladimiro Toporovo patikinimu, „daugeliui Azijos tradicijų, kurioms žinomas beribis, amžinas pirmykštis Vandenynas (arba jūra), yra būdingas toks žemės sukūrimo motyvas, kai kokias nors dangiškoji būtybė nusileidžia iš dangaus ir ima vandenyno vandenį maišyti geležiniu vėzdu, ietimi ar pan. Dėl to atsiranda sutirštėjimas, iš kurio ir prasideda žemė“, o štai „mongolus sudarančių tautybių mitologijose vandenų standintojo vaidmenį atlieka vėjas, kuris sutveria iš jų tam tikrą ypatingą pienišką substanciją, virstančią žemės tvirtumą“; visos kartu „šios versijos primena indų mitą apie vandenyno plakimą“.³⁶ Taigi žemė sutirštinama plakant, mušant ją tarsi sviestą iš grietinėlės. Kaip ir tradicinėje tibetiečių kosmogonijoje, kurioje žemė atsirado „panašiai, kaip plakamas pienas sutirštėja ir virsta sviestu“.³⁷

Japonų dangaus dievai pasaulio pradžioje liepė Idzanagiui ir Idzanamei: „Sutverkit, sutvirtinkit ir pagimdykit šią skystą žemę“, ir įteikė jiems dangišką ietį, o „tada šiedu dievai, atsistoję ant plūduriuojančio Dangaus tilto, įmerkė nepaprastąją ietį ir ėmėsi ją plakti vandenyno vandeniu tol, kol tie sutirtėjo, tada ištraukė lauk, ir vandenys, lašėję nuo smaigalio, susitvėrė ir pavirto sala“.³⁸ Beje, šita pirmoji žemės sala taip buvo ir pavadinta – *Onogorodzima*, pažodžiui ‘Sutvirtėjusioji’³⁹, ar stačiai ‘Susitvėrusioji’.

Vidurio Amerikos indėnų majų pasaulio pradžioje irgi „nebuvo nei žmonių, nei gyvūnų, nei paukščių ar žuvų, nei krabų, nei medžių, nei akmenų, nebuvo nei olų, nei tarpeklių, nei augalų, nei miškų. Buvo vien tik dangus. Žemės paviršiaus dar nebuvo matyti, ir vien tik jūra tvylojo po dangaus platybėmis. Dar nebuvo nieko tirta,

nieko sutelkta“, tik vienas Dievas Kūrėjas.⁴⁰ Šiaurės Amerikos čirokių pažiūromis, „pradžioje žemė buvo plokščia, minkšta ir drėgna. Visokie gyvūnai labai nekantravo joje apsigyventi, todėl vis pasiūsdavo paukščius pažiūrėti, ar dumbblas jau pakankamai sutvirtėjęs, kad pakeltų jų svorį. Tačiau paukščiai sugrįžę vis prisipažindavo dar neradę, kur nutūpti“, ir tik Kūrėjo pastangomis „galiausiai žemė pradžiūvo ir tapo pakankamai tvirta, ir gyvūnai ant jos nusileido“ (iš dangaus, kur jie jau iš anksto laukė).⁴¹ Jakimų „pasaulio pradžioje visa tebuvo vanduo. *Whee-me-ow-ah* ‘Didysis Vadas Viršuje’ gyveno danguje vienai vienas. Nusprendęs sukurti pasaulį, jis nusileido ant seklumos vandenyse ir didelėmis saujomis ėmė kasti dumblą, kuris ir sutvirtėjo žemę. Vietomis jis dumblo prikrovė tiek aukštai, kad šiam sustingus susidarė kalnai. Palijus, lietus aukščiausių kalnų viršūnėse pavirto į ledą ir sniegą. Kai kur dumbblas sutvirtėjo į uolas. Nuo to laiko uolos ir nepasikeitė – tik dar labiau sutvirtėjo“.⁴² O jumų pasaulio kūrėjas „Kokomahtas ranka ėmė plakti vandenį, kol tie pavirto purluojančiu verpetu. Vandenys suputojo, pakilo ir užburbuliavo, o jiems nuslūgus, pasirodė žemė“.⁴³

Iš vandens putų žemė sustingsta, susitvėria ir senovės indų „Brihadaranjaka upanišadoje“ (1.2.2): *tad yad apām śāra āsīt, tat samahanyata, sā pṛthivy abhavat* „O tai, kas buvo vandens putos, sutvirtėjo ir žeme pavirto“⁴⁴. Verta čia prisiliesti ir vieną latgalių ketureilį:

<i>Jyuras vydā uz akmeņa</i>	Vidur jūros prie akmens
<i>Leigoj putu gabaleņš:</i>	Supos putų gabalėlis:
<i>Dūd, Dīveņi, lelu vēji,</i>	Duok, Dievuli, didį vėją,
<i>Sit puteņas maleņā.</i> ⁴⁵	Mušk į krantą puteles.

Nors apie pasaulio sutvėrimą šiame ketureilyje tiesiogiai neužsimenama, jame aptinkami visi būdingi kosmogonijos dėmenys: pirmykščiai vandenys, Dievas, Dievo sukeltas vėjas (dvasia) virš vandenų ir jo „mušamos“ jūros putos, kurios ir turėtų pavirsti žeme.

Kaip tik šitaip, matyt, reikia suprasti ir Bibliją (Pr 1.1–2, 9–10): „Pradžioje <...> vėjas iš Dievo dvelkė virš vandenų“, o paskui „Dievas tarė:

35 Судник, Цивьян 1982: 146.

36 МНМ II: 249, žr. 247; I: 224; taip pat Кёйпер 1986: 118, 177 (past. 22).

37 Norbu 2009: 86.

38 Eliade 1977: 95, Nr. 53.

39 МНМ I: 479, str. apie Idzanakį ir Idzanamę.

40 Leeuw 1963: 578–579.

41 AIML: 106.

42 AIML: 117–118.

43 AIML: 77–78.

44 RdhPU: 151; Upanišados 2013: 139; žr. Упанишады 2003: 71; Eliade 1977: 113, Nr. 58.

45 Kursite 1996: 12.

‘Tebūna sutelkti vandenys po Dangumi į vieną vietą ir tepasidaro sausuma!’ Taip ir įvyko. Dievas pavadino sausumą Žeme.⁴⁶ Panašiai jau Senovės Egipto demiurgas Amunas, egiptologo K. Zetės aiškinimu, dvelkdamas kaip vėjas, sujungia dumblinius pirmūkščius vandenį Nun ir taip pasklidusį juose dumblą sutelkė į pirmūkštę žemės kalvą.⁴⁷

Mandėjų (mandeistų) šventraštyje „Ginza“ Dievas pasikvietė savo angelą ir liepė: „Sūnau, eik į žemę Tibil [materialųjį pasaulį] ir sutvirtink juoduosius vandenį. Sutvirtink žemę Tibil ir išraižyk Jordano upes bei vagas jos paviršiuje.“⁴⁸

Ir senovės graikų mitiniame pasaulėvaizdyje, Žano Pjero Vernano žodžiais, „netvarkai, miglotam chaoso neapibrėžtumui priešpriešinamas Gajos [Žemės] aiškumas, tvirtumas, pastovumas. Žemėje viskas ryšku, matoma, tvirta. Gaja – tai tvirtas pagrindas, ant kurio vaikšto dievai, žmonės ir gyvūnai. Tai – pasaulio pluta“, nes „požemis driekiasi be galo, taigi po tvirta kietą dirva Gajos pagrindą sudaro ta pati bedugnė, Chaosas.“⁴⁹ O pasak filosofo Zenono, pirmūkštis chaosas prilygęs vandenims, kuriems tirstėjant pirmiausia atsiradęs dumblas, o dumblui toliau tirstėjant bei tvirtėjant – žemė.⁵⁰

Vadinasi, tiek pati lietuvių kalba, atitinkamų jos žodžių vidinės sąsajos, tiek mitiniai kosmogonijos vaizdiniai – ir savi, baltiškieji, ir lyginamieji – neginčytinai patvirtina daukantiškąją *sutvėrimo* sampratą, o sykiu – ir veiksmožodžio (*su*) *tverti* kosmogoninės reikšmės teisėtumą.

3. PAPILDOMAS PAAIŠKINIMAS: *SUTVERTI* = *SUKREKINTI*

Negana to, lyg nujausdamas būsimas abejones, S. Daukantas pateikė dar vieną, papildomą *sutvėrimo* paaiškinimą. Kaip matėme, Sutvaras *šilima pasaulį sutvirtino arba sukrekino iš dumpių* <...>.

46 Biblija visur cituojama, jei nenurodyta kitaip, iš ŠvR 1998. Tiesa, esama nuomonės, kad biblinis pasaulio sukūrimo iš vandens motyvas yra perimtas iš senovės Babilono ir susijęs su žemės išnirimu iš vandens pavasarį, slūgstant Tigro bei Eufrato potvyniui (Грейвс, Парай 2005: 22). Betgi nagrinėjamų kosmogonijos vaizdinių visuotinumą neleidžia abejoti, kad panašūs gamtos reiškiniai geriausiai atveju tegalėjo priminti iš anksto jau žinomą, pirmąpradi, archetipinį pasaulio atsiradimo provaizdį.

47 Žr. Лебедев 1983: 66.

48 GB: 542.

49 Vernant 2000: 11–12.

50 MHM II: 580.

Tranzityvinis veiksmožodis *krėkinti* reiškia ‘daryti, kad sukrekėtų, tirstinti’, *su-krėkinti* – ‘sutirstinti’, ir remiasi intranzityviu, savaiminiu *krėkėti* ‘tirstėti, krešėti, klekti’ (iš čia, pavyzdžiui, *krėkėsiai* ‘kas sukrekėję, drebulčiai, drebuliai, tenėsiai’), paprastai kalbant apie kraują ir pieną, į kurį mums dera atkreipti dėmesį, pavyzdžiui: *Apkrekėjęs pienas – nei surūgęs, nei saldus* (Šatės, Skuodo r.); *Pienas sukrekėjo* ‘verdant susitraukė, sutirštėjo’ (Palėvenė, Kupiškio r.); *Krekena sukrekėjo* (Smilgiai, Šeduvos r.)⁵¹. Abi veiksmožodžio lytys, tranzityvinė ir intranzityvinė, remiasi pirminiu *krėkti* ‘tirstėti, krešėti’, pavyzdžiui: *Krekena sukrenk* (iš A. Juškos žodyno), o paminėtoji *krekenà* – tai sutirštėjęs (paprastai apsiveršiasios karvės) arba tiesiog sutrauktas, surūgęs pienas, pavyzdžiui: *Krekena yra geltonas tirstas pienas* (iš A. Juškos žodyno); *Krekena yra gelsva ir tirstesnė už paprastąjį pieną, verdama sukietėja yt varškė* (iš salantiškio Felikso Sragio užrašų)⁵². Marytės Bakanavičienės-Saulėnaitės iš Pavarėnio paaiškinimu: *Tai pirmas karvės pienas vadinamas krekenomis. Jis tirstas, geltonas.*⁵³ E. Čiapaitė-Mickienė 1936 m. iš krekenos gaminamą tradicinį lietuvių valgį aprašė taip: „Krekena kepama arba verdama tik kai turima šviežio apsiveršiasios karvės pieno. Šis pienas labai lengvai sutraukiamas, nes turi daug kazeino. Verda: į pieną truputį įpilti seno pieno ar vandens ir virti, kol pradės traukti į varškę.“⁵⁴

Vadinasi, veiksmožodžiu *sukrekino* Daukanto papildomai paaiškinta, kaip Sutvaras pasaulį *sutvėrė*, arba *sutvirtino*, ir nurodyta ištisa atitinkamų buitinių vaizdinių grandinė, susijusių su pienu ir pieno produktais (plakant tirstėjančio sviesto pavyzdžiu rėmėsi ir kosmogoninis pirmūkščio vandenyno plakimas). Tą pat nuorodą yra palikęs Vydūnas: „Regimasis pasaulis sukrekėjo aitherio [eterio] jūrose ir gaus jame vėl sutirpti.“⁵⁵

Veiksmožodžiai *krėkinti*, *krėkėti* patikslina pasaulio atsiradimo būdą kaip *tverti*, *tvertis* sinonimai. Pastarasis, kaip pamename (§ 1.5), turi reikšmę ‘daryti, rasti kam tirstam’, irgi pavartojamą kalbant apie pieno produktus: *Neteliuskok pieno – matai, kad smetona tvėrias* (Kuktiškės, Utenos r.); taip pat *susitvėrti* ‘padaryti, kad rastųsi kas tvirtas, kietas, tirstas’: *Smetona tik ką sustvėrus* (iš ten pat).⁵⁶

51 LKŽ VI: 517–518.

52 LKŽ VI: 516, 517, 521.

53 Marcinkevičienė 1998: 42.

54 Čiapaitė-Mickienė 1936: 26.

55 Vydūnas 1992: 271.

56 LKŽ XVII: 257, 264.

Su(si)tvėrimą savaiame mena ir rūgpienis bei varškė. Nes vienos šaknies su veiksmažodžiais lie. *tvėrti*, ru. *мворупь* ‘tverti, kurti, daryti’ ir kt. (sl. **tvoriti*) yra tokie pieno gaminių pavadinimai kaip lenkų *twaróg*, ru. *мвороз*, *мвороз* ‘v a r š k ė’ (sl. **tvarog*), graikų *τυρός* ‘sūris’, avestos *tūiri* ‘r ū g - p i e n i s’ ir, galimas daiktas, sen. ang. *ðweran*, *geðwer* ‘v a r š k ė’.⁵⁷ Taigi, pažodžiui jie reiškia ‘tai, kas susitvėrė’. Ganėtinai kietai *susitvėręs* pienas kitąsyk gali būti prilyginamas net akmeniui: *Pienas kaip akmuo surūgęs* (Lenkimai, Skuodo r.).⁵⁸ O tai mums vėl primena pasaulio pradžioje akmenis buvus minkštus ir paskui sutvirtėjusius ar sutvirtintus – pasirodo, panašiai, kaip *susitveria* pienas.

Pažymėtina, kad lietuvių žodis *varškė* savo ruožtu remiasi veiksmažodžiu *virškėti* reikšme ‘k r e k ė t i’, pavyzdžiui: *Pienas jau virkšta* („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“); *Pienas pavirško, susivertė* (J. Barono 1933 m. lietuvių kalbos žodynas); *Suvirško pienas* (ten pat).⁵⁹ Drauge su Algirdu Sabaliausku atkreipkime dėmesį, kad „latviai šį daiktą vadina žodžiu *biezpiens*. Dėl jo kilmės galvos niekam sukti nereikia: *biezs* reiškia ‘t i r š t a s’, na, o *piens* – tas pats, kas ir mūsų *pienas*“.⁶⁰ Taigi varškė latvių vadinama tiesiog „tirštapieniu“. Panašiai anglų *curd* ‘varškė, sūris’ radosi iš vid. ang. *crud*, sen. ang. *crūdan* ‘sutelkti, suslėgti daiktan, s u t i r š t i n t i’⁶¹ ir t. t.

Iškalbingas šiuo atžvilgiu, sekant A. Sabaliausku, ir „prancūzų kalbos žodis *fromage* ‘sūris’ (*fromage frais* ‘varškė’). Jis kilęs iš liaudies lotynų kalbos formos *formaticum*. Tokios pačios kilmės yra ir italų *formaggio* ‘sūris’. Nesunku įžiūrėti, kad šių pavadinimų pirmoji dalis galima sieti su žodžiu *forma*. Senosios rusų kalbos paminklai rodo, kad rusų *мвор* reiškė ‘forma, pavidalas, kūrinys’. Vadinasi, kaip romanų kalbose iš žodžio *forma* atsirado sūrio pavadinimas, taip rusų kalboje šalia *мвор* ‘forma’ galėjo atsirasti ir *мвороз* ‘varškė’.⁶² Ir lenkų *twaróg* ‘varškė’ visų pirma reiškė ‘tai, kas sutverta, suformuota’, plg. *twarz* ‘veidas, išvaizda, pavidalas’ iš pirminės reikšmės ‘forma, sutvėrimas’ (iš slavų **tvarb* ‘kas sutverta,

suformuota, sutvėrimas’, kaip ir ru. *мворб* ‘tvarinys, sutvėrimas’)⁶³. O štai serbų *мвâп* – tai ir ‘tvarinys, sutvėrimas’ (t. y. ‘kas sutverta’), ir ‘medžiaga, materija’⁶⁴, t. y. pati bet kokio *tvėrimo(si)* terpė bei žaliava.

Atsižvelgtina ir lietuvių *tvėrti* reikšmė ‘lipdant daryti, f o r m u o t i’ bei atitinkama sangražinio *tvėrtis* reikšmė ‘sulipti, susilieti’, o kartu – iš veiksmažodžio *liėti* padarytas daiktavardis *lytis* bendriausia reikšme ‘f o r m a’.⁶⁵ Beje, ir minėto rusų žodžio *мвор* reikšmę K. Būga lietuviškai rašo ne ‘forma’, o ‘l y t i s’.⁶⁶ Veiksmažodis *liėti*, be kita ko, reiškia ‘daryti, spausti (sūrį)’, tačiau visų pirma – apskritai ‘daryti ką iš sulydyto metalo, vaško ar kito ko; f o r m u o t i’ (dar plg. tos pat šaknies daiktavardį *laītas*, žymintį plūktą molio aslą, krosnies padą ar pan., esmiškai namų kosmoso „žemės tvirtumą“, padarytą, beje, plūkiant, t. y. mušant).⁶⁷ Kadangi esminė chaoso ypatybė, jo skiriamasis požymis yra tas, kad jis amorfiškas, graikiškai *ἄμορφος* ‘beformis’, tai formuoti, suteikti formą, lytį yra pati kosmogonijos esmė. Antai „Rigvedoje“ (I.6.3) apie Indrą sakoma: *ketūm kṛṇvān aketāve pēso maryā apēsāse sam usādbhirajāyatāḥ* „Šviesą kurdamas bėšviesyje, f o r m ā, – vaikinai, – b e f o r m i š k u m e, aušrodamas gimei“⁶⁸. Ide. šaknis **kʷr-*, iš kurios kilo vedų *kṛ-* ‘kurti, daryti’ (vns. III asmens *kṛṇoti*) ir lietuvių *kur-ti*, irgi apibrėžiama reikšme ‘daryti, f o r m u o t i (machen, gestalten)’.⁶⁹ Taigi, kaip iš skysto, beformio pieno tolydžio „susiformuoja“, *susitveria* grietinėlė, grietinė, sviestas, rūgpienis, varškė bei sūris, būtent taip iš skysto beformio chaoso yra „suformuotas“, *sutvertas* apčiuopiamas tvarių lyčių pasaulis. Kitaip tariant, iš pieno sutirštinamų gaminių *su(si)tvėrimas* perteikia viso pasaulio *su(si)tvėrimą*.

Prisimintinas čia ir pasaulio sutvėrimas plaukiant, mušant pirmąskį skystą chaosą (vandenį) taip, kaip iš skystos grietinėlės ar grietinės mušamas tirštas sviestas. Kaip sakytą, mongolų genčių mitologijose vėjas sumuša iš pirmąskčių vandens

57 Borys 2005: 656; ФсЭСРЯ IV: 31; Buck 1949: 387, Nr. 5.88; žr. FrGEW II: 948; žr. dar žr. ТопоровИЯ IV: 102; ЧрИЭС II: 231.

58 LKŽ I: 79, 83.

59 LKŽ XIX: 559–560; žr. BūgaR II: 323; FrLEW: 1203; Sabaliauskas 1994: 358.

60 Sabaliauskas 1994: 358.

61 Klein 2003: 182.

62 Sabaliauskas 1994: 357; žr. Picoche 1994: 246; Buck 1949: 387, Nr. 5.88; ЧрИЭС II: 231 bei kt.

63 Borys 2005: 656; Brückner 1927: 586.

64 ЧрИЭС II: 230.

65 LKŽ XVII: 257; VII: 594.

66 BūgaR II, 131.

67 LKŽ VII, 72, 444.

68 Beje, vedų *pēsas* ‘forma, pavidalas, rankų darbo atvaizdas, piešinys’ formaliai sutampa su lie. *paišas* ‘suodžių dėmė’, *piešas* ‘suodžiai; brūkšnys, taškas; dėmė’, vienos šaknies su *paišyti*, *piešti* (FrLEW: 526–527; PkIEW, 794–795; MrhEWA II: 168; žr. LKŽ IX, 124, 928–929).

69 PkIEW: 641–642.

nų „tam tikrą ypatingą p i e n i š k ą substanciją, virstančią žemės tvirtumą“, tibetiečių kosmogonijoje žemė atsirado „panašiai, kaip plakamas pienas sutirštėja ir virsta sviestu“, indų dievai su demonais Mandaros kalno menturiu mušė „pieno jūrą“ ir t. t. Šiuo atžvilgiu pažymėtina, jog prokalbės šaknį ide. **tuēr-*, kurios lizdui, be daugelio kitų, priklauso ir lietuvių *tvėrti*, Konstantinas Karulis kildina iš pirminės šaknies ide. *(s)*teu-* ‘grūsti, plakti, mušti’.⁷⁰ Vadinasi, ir lietuvių *tvėrimas* gali būti netgi kilme susijęs su pieno produktų plakimo ar mušimo vaizdiniais.

Pasak Tamaros Sudnik ir Tatjanos Civjan, slavų kosmogoninis „plakamos jūros motyvas, matyt, bus palikęs pėdsaką [Bulgarijos] bogomilų sakmėse apie žemės atsiradimą iš jūros putos, prilygintos pieno putai, t. y. grietinėlei; plg. ‘Razumnika’: Viešpaties buvo nugriebta ‘grietinė nuo vandens, ir suvirško’ (*сметана в̄ воды, и свциру са*), o iš šitos ‘suvarškėjusios’, t. y. sutirštėjusios putos-grietinės (pieno riebalų) ir buvo sukurta žemė.”⁷¹ Kosminių užuominų varškė turi ir lietuvių mįslėje: *Juodas katilas, pilnas varškės prikratytas* (arba *pritaškytas*) = dangus (naktį) ir žvaigždės.⁷²

Be to, pasak S. Daukanto, Sutvaras *š i l i m a pasaulį sutvirtino arba sukrekino iš dumpių <...>*. O tai būdinga ir kalbamųjų pieno produktų gamybai. Anot Pranės Dundulienės, „seniausiu būdu, žinomu kai kur pietryčių Lietuvoje, sviestą darydavo neturtingi valstiečiai, grietinę *š i l d y d a m i* karštoje krosnyje. Toks sviestas panašus į žemaičių kastingį, gaminamą šitaip: į karštame *v a n d e n y j e* *š i l d o m ą* puodą dedama po truputį grietinės ir sviesto, visą laiką *s u k a n t* mediniu šaukštu.”⁷³ Panašiai, Dmitrijaus Zelenino apibūdinimu, nuo seno „rusai sviestą lydosi (*перетапливают*) arba *m u š a* iš *p a š i l d y t o s* grietinės (*из топленой сметаны*)”.⁷⁴ Taigi pagrindinis tradicinis būdas sviestui iš pieno gauti yra kaip tik *š i l d y m a s* ir *m u š i m a s*.

Varškė irgi gaminama šildant: rūgęs pienas „*p a š i l d o m a s* ir supilamas į rėtį, išklotą drobe. Nutekėjus išrūgoms, varškė sudedama į drobinį

sūrmaišį ir paslegiama“.⁷⁵ Rusai „rūgpienį, likusį nugriebus grietinę, irgi puodynėje stato į nelabai karštą [*taigi š i l t ą*] krosnį, o paskui išdeda į rėtį arba drobinį sūrmaišį. Šį pakabina, kad nutekėtų išrūgos. Gaunama varškė (*варшог, сыр*).“⁷⁶

4. IŠVADA

Simonas Daukantas paliko mums nedviprasmišką pasaulio *sutvėrimo* paaiškinimą – atskleidė veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* kosmogoninės reikšmės pagrindą. Tai būdingi, visuotinai žinomi vaizdiniai apie pasaulio sutirštėjimą, *sutvirtėjimą* iš skysto pirmųkščio chaoso, palyginant juos su skysto pieno *krekėjimu* į tirštą grietinę, rūgpienį, varškę, sviestą. Jei kalbininkai būtų atsižvelgę į šį Daukanto pateiktą paaiškinimą, veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* kosmogoninės reikšmės pagrįstumu lietuvių kalboje niekuomet nebūtų suabejota, ir jis iki šiol bendrinėje kalboje būtų ramiai sau vartojamas, nusakant pasaulio *sutvėrimą*, kaip jis tuo tikslu ištiesai vartotas senuosiuose lietuviškuose raštuose ir tautosakoje. Šiaip ar taip, nėra nė menkiausio pagrindo jį šia, kosmogonine, reikšme atmesti, o kad jau jis buvo iš vartosenos per klaidą išguitas, tai dabar būtina jį, itin tikslų ir jokių kitu nepakeičiamą, ryžtingai susigrąžinti.

5. PRIEDAI

5.1. SUTVARAS

Kaip sakyta, senovės lietuviai Kūrėją vadino *S u t v a r u* nuo žodžio *sutverti*...

Daukanto *Sutvaras* atsirado ne tuščioje vietoje. Bene pirmasis tokį lietuvių dievavardį paminėjo Motiejus Strykovskis „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582): *Sotwaros, bydla wszelkiego bóg „Sotwaros, visokių galvijų dievas“*.⁷⁷

O štai pasak Teodoro Narbuto (1835), „lietuviams saulė, vadinama *Sotuar*, priklauso pirmosios eilės dievams, sakytum, lyg pasaulio prikėlėja arba pasaulio dvasia“; nors čia pat jis priduria, esą lietuviai „labai atsivadę žemės darbui ir su juo susijusiam naminių gyvulių auginimui; atsižvelgiant į tai, *Sotuar*, kaip piemenų dievas, gauna aukas, ir jį garbinti moka skurdžiausiose pirkelėse“.⁷⁸ Išeitų, kad „pirmosios eilės dievybė“ Saulė, vardu *Sotuar*, yra

70 KГЛЕV II: 447.

71 Судник, Цивьян 1982: 151.

72 LTs V: 449, Nr. 5349; GrgLLM: 9, Nr. 3; Balys 1989: 86, Nr. 7; LpMS: 158; LKŽ XVIII: 312; žr. Dundulienė 1988: 9. Čia reikia turėti galvoje paplitusį įvaizdį, kuriame dangus prilyginamas apverstam katilui ar puodynei, arba iškiliam jos dangčiui (Цивьян 1999: 29–30).

73 Dundulienė 1982: 166.

74 Зеленин 1991: 158.

75 Dundulienė 1982: 165.

76 Зеленин 1991: 158.

77 BRMS II: 513, žr. 546; LM I: 271, 498–499.

78 Narbutas 1998: 101.

drauge „piemenų dievas“ – tas pats M. Strykovskio „galvijų dievas“. Taip būta pradžioje, o „vėliau, mitologijai pakitus, lietuviai vietoj Saulės garbino *Swajstix*, arba *Sotuar*“.⁷⁹ T. Narbutas, regis, pirmasis šią dievybę susiejo su Saule, bet kadangi jis susirašinėjo su S. Daukantu, tai neatmestina, jog ši mintis yra būtent Daukanto. Nes apie įvairiais vardais vadinamą senovės lietuvių dievą Kūrėją jis „Būde“ sakė: *Regėjos jiems, jog jis rodęs savo gražybę ir didybę s a u l e j, kuriai tekant meldės, tardami tuo garbinantys savo geradėją*.⁸⁰

Simonas Stanevičius „Lietuvių mitologijos aiškinime“ (parašytame ne anksčiau 1838 m.) pažymėjo, kad *Sotwaros jest wyraz w litewskim języku nie znajomy* „*Sotwaros* yra lietuvių kalboje nežinomas žodis“, mažų mažiausiai jį *zamienić wypada na Sotwaras* „reikia pakeisti žodžiu *Sotwaras*“⁸¹. Nepaisant to, Juozapas Jaroševičius, matyt, sekdamas T. Narbutu, 1844 m. rašė, kad lietuviams „Saulę įkūnijo *Sotwaros*, kitaip dar vadintas *Szwajstyx*“.⁸² Jais toliau sekė Juozapas Ignatas Kraševskis, vis dėlto pridūręs lietuvišką paaiškinimą (1847): pasak jo, lietuvių garbinta Saulė vadinta *Sotwaros*, iš *su-tweriu*.⁸³ Čia pirmąsyk paaiškėja lietuviškoji žodžio daryba. Joachimas Lelevelis dar drąsiau paaiškino, esą tai *stworzyciel* ‘sutvėrėjas’, ir pridūrė: *Sotnar* (matyt, spaudos riktas vietoj *Sotuar*), *słońce u Litwin* „lietuviams – saulė“, o Mikalojaus Akelaičio pastaboje prie J. Lelevelio aiškinimo (1863) vardas jau visai atlietuvinatas: tai esąs *Sutwaras* = *stwór, utwór* ‘sutvėrimas, tvarinys, kūrinys’, kitaip *Sutwertojas* = *stworzyciel* ‘sutvėrėjas’, ir patikslinta, jog *Sutwertojas* šiaip jau esąs patsai *Diewas*.⁸⁴ Kadangi M. Akelaitis tikrai buvo skaitęs S. Daukanto „Būdą“, tad ir šios jo taiklios pastabos ar tik ne Daukanto bus įkvėptos.

Vilhelmas Manhartas (arba pats ne vėliau 1880, arba jo veikalo, išleisto tik 1936 m., redaktorai) vardą jau rašė lietuviškai *Sutvaras* ir – matyt, paprasčiausiai išskleisdamas jo šaknies reikšmes, – teigė, jog tai galįs būti arba 1) pats Sutvėrėjas, arba 2) šiaip koks (su)tvėrėjas (tvoros, tvarto) ir todėl galbūt išties 3) gyvulių aptvaro dievybė⁸⁵. Taip lietuviškoji, bene daukantiškoji, lytis *Sutvaras* ilgainiui įsigalėjo, ir Norbertas Vėlius

nedvejodamas šitokį jau rašo ir M. Strykovskio paminėtosios dievybės vardą.⁸⁶

Dievas *Sutwertojas* ar *Sutwertojis* iš tikrųjų žinomas seniai. Jau K. Donelaitis „Metuose“ rašo: *Gegužės ir strazdai sumišai lakstydami žaidė / Ir Sutwertojį linksmai rykaudami gyrė* (I.67–68); *Pulką šį Sutwertojis į vandenį siuntė, / O anam ant orų plaukt sparnus dovanojo* (I.177–178); jis ir yra tasai *Dievs Visgaljisis, kurs svieta visą sutvėrė* (II.660).⁸⁷ Ir tautosakoje pasaulį *sutvėrė* tasai, *kurį Dievą vadiname sutwertojį* arba, Jonui Baliui pare dagavus, *kurį dievu vadiname Sutwertuju*.⁸⁸

Tad ir *Sutvaras* nėra koks nesusipratimas ar prasimanymas, o Strykovskio paminėtos lyties *Sotwaros* bei Narbuto *Sotuar* šaknyje balsis –o–, matyt, bus atsiradęs dėl žemaitiško tarimo, Daukantui akivaizdaus.

5.2. DUMPYS

Kaip sakytą, senovės lietuviai Kūrėją vadino *Sutvaru* nuo žodžio *sutverti, beje, kuris šilima pasaulį sutvirtino arba sukrekino iš d u m p i ū, nesgi pirma d u m p y s, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi*.

LKŽ *dumpys* (kirtis nenurodytas, bet numanomas *dumpys*) apibrėžtas remiantis vien S. Daukantu – tai esąs ‘chaosas’, bet daugiau vartojimo pavyzdžių nėra; kita vertus, greta pateiktas labai panašus žodis *duñpis*, turintis dvi reikšmes: ‘samyšis, maištas’ (*Tu, motin, nutilk, nekelk dumpio be reikalo* Kruopiai, Akmenės r., bei kt.) ir vėlgi ‘netvarka, chaosas’ su vieninteliu pavyzdžiu iš Jono Balvočiaus-Geručio raštų: *Keliems dievams esant, sukiltų jukinys ir dumpis visoje pasaulėje*.⁸⁹ Taigi žodis retas, bent kiek žinomas tik šiaurės Lietuvoje. Užtat latvių kalbininkas Konstantinas Karulis padarė išvadą jį esant tiesiog nusižiūrėtą nuo latvių kalbos žodžio *dumpis* ‘maištas’, žinomo bendrinėje latvių kalboje ir turinčio gana vedinių (*dumpot* ‘kurstyti maištą’, *dumpoties* ‘maištauti’, *dumpīgs* ‘maištingas’, *dumpinieks* ‘maištininkas’ ir kt.), tačiau aiškindamas šio latvių žodžio kilmę, jis vėl grįžta Lietuvon – prie lietuvių veiksmožodžio *dūmpti* ‘pūsti (dumplėmis), dumti’.⁹⁰ O su šiuo veiksmožodžiu akivaizdžiai yra susijęs minėtojo *duñpis* homonimas *duñpis* ‘ugnies dūmimas (kad būtų karšta)’ bei ‘raukšlė, dumpslė,

79 Narbutas 1998: 186.

80 DkR I: 489.

81 Stanevičius 1967: 284, 287, 609; LM I: 95.

82 LM I: 127.

83 LM I: 192.

84 Lelewel 1863: 477; LM I: 246, 280.

85 Mannhardt 1936: 339; LM I: 280–281, 499. Sutvaro bylą glaustai dar žr. Balsys 2010: 170–171.

86 BRMŠ II: 502.

87 Donelaitis 1994: 14, 18, 65; žr. Razauskas 2016: 205–206.

88 DvPSO: 326, Nr. 104; Balys 2002: 276, Nr. 8.

89 LKŽ II: 844.

90 KrLEV I: 240; žr. LaLKŽ: 177.

dumšlė'.⁹¹ Aišku viena: visi šie žodžiai galiausiai remiasi pirminiu lietuvių veiksmažodžiu *dūmti* 'smarkiai pūsti', 'smarkiai rūkyti', 'dūmyti', 'nešti, pustyti', 'nešti sąnašas' bei kt., ir nors jo sąsaja su *dūmais* gali tebuti antrinė, ne etimologinė⁹², ji vis dėlto nebeišvengiama. Bent jau Daukantui ji galėjo pasirodyti svarbi. Nes lie. *dūmaka*, kaip ir la. *dūmaka*, – tai 'rūkas, migla, ūkana': *Ryte buvo dūmaka – nei dangaus, nei žemės nesregėjo* (Tverečius, Ignalinos r.).⁹³ Visai kaip pasaulio pradžioje! Panašiomis asociacijomis remiantis, matyt, ir bus radęsis Daukanto paaiškinimas: *dumpys, beje, amžina migla*; kitaip tariant, – žodžio *dumpys* kosmogoninė reikšmė 'pirmyktė migla'.

Taigi, *Sutvaras* 'Sutvertojas, Sutvėrėjas' pasaulį *sutvėrė* 'sutvirtino, sukrekino' iš skysto, beformio, miglą primenančio *dumpio* 'chaoso'.

LITERATŪRA

- AIML = *American Indian Myths and Tales*. Selected and edited by Richard Erdoes and Alfonso Ortiz. New York: Pantheon Books, 1984.
- AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.
- BalčikonisR I = Juozas Balčikonis. *Rinktiniai raštai*, I. Vilnius: Mokslas, 1978.
- Balys 1938 = Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai parengė Dr. J. Balys. // *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.
- Balys 1989 = *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje: Antologija*. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1989.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Balsys 2010 = Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
- Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- Braziūnas 1998 = Vladas Braziūnas. *Užkalinėti*. Vilnius: Vaga, 1998.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Brückner 1927 = Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998 (Kraków, 1927).
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- BūgaR II = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Čiapaitė-Mickienė 1936 = E. Čiapaitė-Mickienė. Lietuviški valgiai // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1936, Nr. 1 (9).
- Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- DkR I = Simonas Daukantas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.
- Donelaitis 1994 = Kristijonas Donelaitis. *Metai ir pasakėčios*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
- Dundulienė 1982 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių etnografija*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis–Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
- GrgLLM = *Menu mįslių keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
- Gudelis 2017 = Antanas Gudelis. Kosmogonija ir kalnas. // *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 2.
- JablonskisR II, IV = *Jablonskio raštai*. Redagavo J. Balčikonis, II, IV. Kaunas, 1933, 1935.
- JablonskisRR II = Jonas Jablonskis. *Rinktiniai raštai*. Sudarė J. Palionis, II. Vilnius, 1959.
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- KPP = *Kalbos praktikos patarimai*. II pataisytas ir papildytas leidimas. Sudarė Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslas, 1985.
- KrLEV I–II = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots, 1992.
- Kursite 1996 = Janīna Kursite. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996.
- LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- Laurinkienė 2002 = Nijolė Laurinkienė. Pasaulio kūrimo motyvai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje. // *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5.
- Leeuw 1963 = Gerardus van der Leeuw. *Religion in Essence and Manifestation*, I–II. New York and Evanston: Harper & Row, 1963. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- Lelewel 1863 = Joachim Lelewel. Spis bogów Żmudskich i Litewskich. // *Polska dzieje i rzeczy jej rozpatrywane przez Joachima Lelewela*, t. V. Poznań, 1863.
- Linkevičius 1993 = Kazys Linkevičius. Žodžių reikšmių klaidos laikraščiu kalboje. // *Kalbos kultūra*, t. 64. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LM I = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: Mintis, 1995.
- LpMS = *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių*. Sudarytojas Stasys Lipskis. Vilnius: Žuvėdra, 2002.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Mannhardt 1936 = Wilhelm Mannhardt. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- MrhEWA II = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1996.

91 LKŽ II: 844, 846.

92 FrLEW: 88; SmSEJL: 133.

93 Žr. LKŽ II: 834.

- MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija, I: Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- Norbu 2009 = Čiogjals Namkhai Norbu. *Kristalas ir šviesos kelias: Sūtra, tantra ir dzogčenas*. Čiogjalo Namkhai Norbu mokymai, sudarė ir parengė John Shane. Vilnius: Lietuvos dzogčeno bendruomenė „Dorželingas“, 2009.
- Picoche 1994 = Jacqueline Picoche. *Dictionnaire étymologique du français*. Paris: Dictionnaire de Robert, 1994.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I*. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Razauskas 2018a = Dainius Razauskas. *Daukanto Perūnas. // Liaudies kultūra, 2018, Nr. 5*.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslo, 1990.
- Sabaliauskas 1994 = Algirdas Sabaliauskas. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1994.
- SkardžiusRR I = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai, I: Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
- SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Stanevičius 1967 = Simonas Stanevičius. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1967.
- ŠvR 1998 = *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
- Upaniṣados 2013 = *Upaniṣados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Usačiovaitė 1998 = Elvyra Usačiovaitė. *Lietuvių liaudies ornamentai: Valstiečių baldų puošybos ir simbolikos bruožai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
- Vernant 2000 = Jean-Pierre Vernant. *Pasaulis, dievai, žmonės: Mitų interpretacijos*. Vilnius: Tyto alba, 2000.
- Vydūnas 1990 = Vydūnas. *Raštai, I*. Vilnius: Mintis, 1990.
- Vydūnas 1992 = Vydūnas. *Raštai, III*. Vilnius: Mintis, 1992.
- Грейвс, Патай 2005 = Роберт Грейвс, Рафаэль Патай. *Иудейские мифы*. Екатеринбург: У-Фактория, 2005.
- ДлТС IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка, IV*. Москва: Русский язык, 1982 (1866).
- Зеленин 1991 = Дмитрий Константинович Зеленин. *Восточнославянская этнография*. Москва: Наука, 1991.
- Кейпер 1986 = Францискус Бернардус Якобус Кейпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва: Наука, 1986.
- Лебедев 1983 = Андрей Валентинович Лебедев. *Демидургу Фалеса? (К реконструкции космогонии Фалеса Милетского)*. // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
- ЛП = *Легенды і паданні*. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I–II. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.
- НБ = *«Народная Библия»: Восточнославянские этимологические легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой. Москва: Индрик, 2004.
- Никифоровский 1897 = *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах*. Собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский. Витебск, 1897. (Gudų medžiaga čia pateikta rusiškai.)
- РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этимологические сказки и легенды*. Составление и комментарии . В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.
- Судник, Цивьян 1982 = Тамара Михайловна Судник, Татьяна Владимировна Цивьян. *О мифологии лягушки (балто-балканские данные)*. // *Балто-славянские исследования 1981*. Москва: Наука, 1982.
- ТопоровПЯ IV = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь, IV: K–L*. Москва: Наука, 1984.
- Упанишады 2003 = *Упанишады*. Перевод с санскрита, исследование, комментарий и приложение А. Я. Сыркина. Москва, 2003. (Cituoiant nurodomi ištisinio numeravimo puslapiai.)
- ФсЭСРЯ IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- Цивьян 1999 = Татьяна Владимировна Цивьян. *Движение и путь в балканской модели мира: Исследования по структуре текста*. Москва: Индрик, 1999.
- ЧрИЭС II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка, II*. Москва: Русский язык, 1999.

THE CREATION BY DAUKANTAS

Dainius RAZAUSKAS

Simonas Daukantas is an outstanding character of Lithuania's 19th c. cultural movement, one of the few who began to write in Lithuanian (instead of Latin, German, Polish or Russian) and interpret history, legendary lore and folk mythology mainly from a Lithuanian point of view. In this paper, a single sentence by Daukantas is under discussion, in which he uses the Lithuanian verb (*su)tverti* in a cosmogonic sense and explains it by comparing with the cognate verb (*su)tvirtinti* [consolidate, harden, make firm]. The point is that some later linguists denied a cosmogonic sense to the verb (*su)tverti* and considered it to be loan from Slavic. Nevertheless, I maintain that Daukantas perhaps was right and the cosmogonic sense of the verb can be substantiated and thus justified exactly by the meaning of consolidation for which some folklore material is presented in the article. An additional related issues are examined as well – that the theonym for Creator *Sutvaras*, the noun *dumpys* used by Daukantas for “chaos”, etc.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: liaudies.kultura@gmail.com

Gauta 2019-01-15, įteikta spaudai 2019-04-25

TRAKŲ DIEVO MOTINA: VAIZDAS, GIMĘS IŠ ŽODŽIO

Trakų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo baziliką puošia Dievo Motinos (dažniausiai vadinamos Trakų Dievo Motinos vardu) paveikslas. Iš kitų Lietuvoje katalikų gerbiamų Marijos atvaizdų jis išsiskiria panašumu į bizantinio stiliaus ikoną. Bet turbūt labiausiai jį garsina Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės globėjos titulas, kuris XVII–XVIII a. buvo suteiktas LDK piliečių, o įteisintas 1718 m., paveikslą vainikavus popiežiaus atsiųstomis karūnomis. Tad šis atvaizdas turi valstybinę, net politinę reikšmę. Ypač svarbus jo siejimas su Vytautu Didžiuoju – neatsitiktinai jis puošia ir šio valdovo statytą Trakų bažnyčią (nuo 2017 m. – baziliką).

Šio meno kūrinio istorija sudėtinga. Jau XVII a. malonėmis išgarsėjęs vėlyvosios gotikos paveikslas, vaizdavęs visafigūrę gražiąją Dievo Motiną, buvo gana drastiškai pakeistas – nurežta jo apatinė dalis, o atvaizdas pertapytas taip, kad panėšėtų į bizantinę ikoną.

Šiuo metu kitoje paveikslo pusėje yra lotyniškai užrašyta legenda, pasakojanti būtent apie bizantinę atvaizdo kilmę: esą stebuklingą Dievo Motinos ikoną Vytautui Didžiajam dovanojęs pats Bizantijos imperatorius. Šios legendos atsiradimą, jos istorinį kontekstą padeda suprasti meno istorikė profesorė Giedrė MICKŪNAITĖ. Kalbina Lina Leparskienė.

Trakų vaizdas nuo turgaus. Matyti Totorių ežero krantas ir miesto centras su Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo parapine bažnyčia (nuo 2017 m. – bazilika). Iki 1939 m. Atvirukas saugomas Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos archyve.

- *Koks ryšys tarp Trakų Dievo Motinos paveikslo ir legendos, užrašytos jo nugarinėje pusėje? Ar XVII–XVIII a. paveikslo istorijos pasakojimas buvo svarbus, ar juo galėjo būti pasitikima? Toks klausimas kyla žinant, kad XVII a. paveikslas buvo pertapytas, pritaikant jį ne tik prie naujojo altoriaus, bet ir prie minėtojo pasakojimo.*

Dailėtyrininkams nuolat kyla klausimų, koks žodžio ir vaizdo santykis. Ar žmonės mato tai, kas pavaizduota, ar tai, kas jiems yra sakoma apie

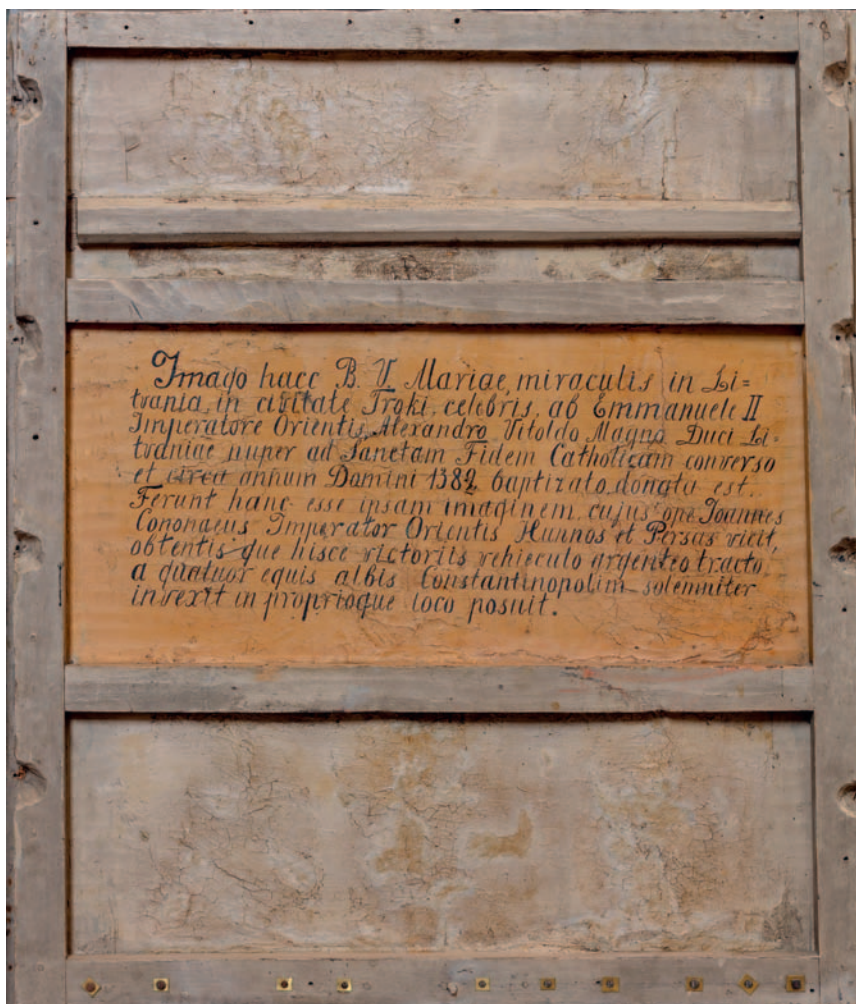
regimą vaizdą? Vienaip vaizdą suvokia piešiantys, kitaip – piešimo įgūdžių neturintys žmonės. Pastariesiems kur kas svarbesnis žodinis pranešimas. Piešiančių ar mąstančių vaizdais visuomet buvo mažiau nei pasaulį suvokiančių per žodžius. Atvaizdo kultą formuoja būtent pasakojimai: kilmės istorijos, malonių liudijimai. Labai svarbi ir asmeninė patirtis, padedanti su paveikslu užmegzti tiesioginį ryšį – turiu omenyje piligriminiuos žygius, votų dovanojimą, dalyvavimą šv. Mišiose ir t. t.

Trakų Dievo Motinos
paveikslo legenda

‘Imago haec B.V. Mariae, miraculis in Li-
trania in civitate Troki celebris ab Emmanuele II
imperatore orientis Alexandro Vitoldo Magno Duci
Lithvaniae nuper ad sanctam fidem
catholicam converso / et circa an-
num domini 1382 baptizato donatus
est. / Ferunt hanc esse ipsam ima-
ginem cuius ope Joannes Cononaeus
imperator orientis hunnos et persas
vicit, obtentisque hisce victoriis ve-
hiculo argenteo tracto a quator equis
albi Constantinopolim solemniter
invenit in proprioque loco posuit’.

Ši Švč. M. Marijos atvaizdą, ste-
buklais garsėjantį Lietuvos Trakų
mieste, Rytų imperatorius Emanu-
elis II dovanojo didžiajam Lietuvos
kunigaikščiui Aleksandrui Vytautui,
neseniai į šventą katalikų tikėjimą
atsivertusiam ir apie Viešpaties 1382
metus pakrikštytam. Sakoma, jog tai
tas pats atvaizdas, kuris padėjo Rytų
imperatoriumi Jonui Komnenui hu-
nus ir persus nugalėti, [ir kurį] po
šios pergalės baltų žirgų keturkinkės
traukiamu sidabro vežimu iškilmin-
gai į Kontantinopolį įvežė ir į anks-
tesnę vietą grąžino.

Iš lotynų k. vertė vertė
G. Mickūnaitė

Trakų Dievo Motinos paveikslo nugarinė pusė. 2018 m. Evaldo Lasio nuotrauka
pasidalijo Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo parapija.

Trakų Dievo Motinos paveikslo legendos
tekstas buvo išplatintas kartu su Bartolomejaus
Strachovskio sukurta jo graviūra, skirta 1718 m.
įvykusiam vainikavimui pažymėti.¹ Graviūros
tikslas – dar kartą susieti pasakojimą su vaizdu,
tai yra su medžio lenta, ant kurios jis nutapytas.

*Kokia šios legendos kilmė? Kada ir kodėl joje pamini-
mas kunigaikštis Vytautas?*

Ankstyviausias žinomas rašytinis liudijimas apie
ši Trakų Dievo Motinos atvaizdą mus pasiekia tik
iš XVII a. O su Vytautu pirmasis jį susieja Trakų
klebonas Simonas Mankevičius 1645 m. išleisto-
je knygoje „Trakų parapiinės bažnyčios istorija“. Joje
aprašoma paveikslo kilmė, daugiausiai dė-
mesio skiriama su juo siejamiems stebuklams ir
lakoniškai užsimenama apie jo sąsają su Vytauto
laikais: nurodoma, kad didysis kunigaikštis yra
bažnyčios fundatorius, o paveikslas šioje švento-
vėje esąs „nuo seno“. Po penkerių metų istorikas

jėzuitas Albertas Kojalavičius papildė šį pasako-
jimą, teigdamas, kad pats Vytautas paveikslą iš-
statė ant altoriaus. Be to, A. Kojalavičius rašo ir
apie paveikslo kaitą. Jis nurodo, kad kadaise visą
Dievo Motinos figūrą vaizdavęs kūrinys buvo pa-
dalytas per pusę, tai yra nupjautas, pritaikant jį
prie naujojo altoriaus. Jei neturėtume šio teksto,
turbūt tik XX a. rentgeno nuotraukos ir restaura-
torių tyrimai mums būtų atskleidę, kad paveiks-
las pasikeitė. Dar A. Kojalavičius mini, kad buvo
žmonių, atsimenančių, kaip paveikslas atrodęs
anksčiau. Iš to galime spręsti, kad šis pasikeitimas
tikinčiuosius vis dėlto trikdė.

Apie tai, kad paveikslas jau XVI a. garsėjo
malonėmis, netiesiogiai žinome iš restauracinių
tyrimų, liudijančių, kad prie jo buvo kalami votai.
Rastos jų tvirtinimo žymės. Paveikslo svarbą liu-
dija ir piligrimystės. Pirmoji piligriminė kelionė
surengta dar XVII a. pradžioje dėl 1602–1603 m.
žiemą siautusio maro. Eisenai iš Vilniaus į Tra-
kus tuomet vadovavo Vilniaus vyskupas Bene-
diktas Vaina. Vienas ankstyviausių rašytinių šio
paveikslo kulto patvirtinimų – 1625 m. vyskupo

1 Plačiau apie graviūrą: http://www.wilanow-palac.pl/matka_boska_trocka.html

Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu (Trakų Dievo Motina). I. Bartolomėjaus Strachovskio vario raižinys. XVIII a. vid. estampas. Saugomas Lietuvos dailės muziejuje.

Eustachijaus Valavičiaus reliacija Šventajam Sostui, kurioje teigiama, kad iš visų vyskupijoje esančių Dievo Gimdytojos atvaizdų garsiausia yra Trakų Dievo Motina. 1639 m. minima, kad tai vienas iš trijų labiausiai garbinamų Marijos atvaizdų Abiejų Tautų Respublikoje (kiti du – Čenstakavoje prie Krokuvos ir Žirovičiuose, rusėnų žemėse).

Šios ankstyvos užuominos, žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, yra prasingos. Iš jų matome, kaip legenda formavosi ir sklido. 1645 m. vos paminėtas faktas, kad paveikslas žinomas nuo Vytauto laikų, po penkerių metų A. Kojelavičiaus sustiprinamas ne tik pasakojimu, bet ir teiginiu, kad būtent kunigaikštis Vytautas paveikslą įkėlęs į altorių. Per artimiausius 50 metų randasi pasakojimas, atvaizdo kilmę siejantis su Bizantijos imperija.

Legenda kalba ne tik apie paveikslą, bet ir apie XVII–XVIII a. LDK visuomenę, jos istorinę tapatybę. Kokias to meto politines tautos vertybes ji atskleidžia?

Neabejotina, kad ši legenda – tai išmonė, bet, paabrėžčiau, būtinoji išmonė. Ji kalba apie dalykus, kurie buvo svarbūs to meto LDK piliečiams. Galima išskirti du aspektus. Pirma, XVII–XVIII a. tebebuvo aktuali Vytauto (ne)vainikavimo istorija. Neišsipildžiusius lūkesčius dėl karališko vainiko kompensavo Vytauto pristatymas kaip vieno žymiausių to meto valdovų, kuriam pagarbą rodė net imperatoriai. Antai Bizantijos imperatorius Emanuelis Paleologas II jam dovanuoja stebuklingą paveikslą, o Šventosios Romos imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis priima Vytauto kvietimą atvykti į Lietuvą. Apie tai rašoma 1429 m. Smolensko vyskupo Gerasimo raštininko

Timofėjaus sukurtame „Didžiojo kunigaikščio Vytauto pagyrimė“. 1718 m. paveikslo vainikavimo ceremonijos aprašyme randame užuominą, kad Vytautas turėjęs tapti karaliumi. Karūnuojant paveikslą Trakuose buvo pastatyti penkeri triumfo vartai. Ant vienu buvo pavaizduota Vytauto figūra ir banderolė su jam priskiriamais žodžiais: *Mihi subtracta – tibi reservata* (lot. „Man sulaikyta, tau išsaugota“). Taigi, tarsi dabar kompensuojama tai, kas savu laiku nebuvo atlikta.

Antras svarbus dalykas – paties atvaizdo reikšmė. Atvaizdui keliaujant, didėja jo galios. Pasakojimas apie keturių baltų žirgų traukiamą karietą vežamą šventą paveikslą mums žinomas iš Nikėto Chonijato (apie 1155–1217) „Bizantijos istorijos“. Jis pasakoja, kaip po pergalės prieš

kitatikius, arba klaidatikius, Bizantijos imperatoriai „įsodina“ Dievo Motinos ikoną į keturkinę baltų žirgų traukiamą karietą, o patys pėsčiomis eina iš paskos. Nes ji – Nenugalimoji (gr. *Nicopea*) karvedė, Išgelbėtoja. Šis naratyvas keliauja per Europos istoriografiją. Negalime pasakyti, ar pasakojime apie Trakų Dievo Motiną jis atsirado tiesiogiai sekant Chonijatą, bet žinome, kad jėzuitai dar XVII a. Chonijatą iš graikų kalbos buvo išsivertę į lotynų kalbą. Nors to meto mūsų bibliotekose leidimas neužfiksuotas, žinome, kad Chonijato pasakojimu rėmėsi garsus XVII a. pradžios dominikonų pamokslininkas Fabijonas Birkovskis. Verta atkreipti dėmesį, kad panašiai pasakojama ir apie garsiąją Venecijos ikoną Nikopėją. Tik pridėdama, kad 1204 m. Venecijos

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo parapiinės bažnyčios interjeras. Didžiajame altoriuje – Trakų Dievo Motinos paveikslas. XIX a. Juozapo Čechavičiaus nuotrauka. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

kariai užimdami Konstantinopolį patys pasigrobia ikoną iš imperatoriaus vežimo ir atsigabena į Veneciją. Venecijos Nikopėjos ir Trakų Dievo Motinos kultai chronologiškai artimi – tai po-tridentiniai reiškiniai. XV a. Nikopėja dar buvo saugoma zakristijoje, o jos kultas pradėjo formuotis tik XVII a. – jį fiksuoja ir skleidžia įvairūs leidiniai. Svarbiausi Nikopėjos „veiklos barai“ – apsauga nuo maro ir pagalba kovojant su priešais. Taigi, paveikslas saugo šalį ir jos gyventojus. Žinoma, jos šlovę padidina ir suteiktos malonės, dažniausiai – stebuklingi išgijimai.

Kuo ši legenda galėtų būti svarbi šiuolaikiniam žmogui? Ji tarsi susieja Lietuvą su bizantine kultūra, su kuria mums sunku atrasti ryšį.

Tikėti, kad ši legenda perteikia istorinę tiesą, būtų naivu, nors Bizantijos imperatorius Vytautui ir galėjo padovanoti kokį nors šventą atvaizdą. O minėtoji legenda Trakus pasiekia galbūt per italų tarpininkus, bet čia įgyja lietuvišką redakciją. Galime numanyti, kaip ji buvo sukonstruota, juk ir dabar pasakodami, tarkim, apie savo gyvenimus neretai naudojames skolintais modeliais...

Tvirtinant šį kultą turėjo būti svarbus ir jėzuitų vaidmuo. XVII a. jie aktyviai dalyvauja piligriminiuose žygiuose. Ir minėtieji triumfo vartai su įrašu apie Marijai suteiktą karūną buvo įrengti būtent jėzuitų.

Jėzuitų indėlis tik numanomas. Akivaizdu, kad legenda, veikiausiai per italų tarpininkus, buvo perimta iš Bizantijos ir įrašyta į Lietuvos istorijos pasakojimą. Taip pat pasirūpinta jos sklaida – užsakoma ir platinama Stachovskio graviūra.

Šios legendos autorius turėjo būti plačios erudicijos, išmanyti istoriją ir retorikos meną. Bet jeigu jis būtų žinomas, pasakojimas nebebūtų toks įtaigus. Manau, kad autorystė sąmoningai buvo nutylėta, kažin ar pavyks ją kada išsiaiškinti. Kita vertus, to meto tikėjimą stiprino būtent pasikartojantys (tai yra atpažįstami) pasakojimai, iš jų nebuvo tikimasi originalumo.

Jėzuitai kovojo prieš Reformacijos idėjas. Galbūt šiai misijai parankus buvo ir Vytauto vaizdinys. Juk šis valdovas dėl politinių priežasčių rinkosi katalikišką valstybės kelią.

Jėzuitai gerai suprato hierarchiją. Valdovas yra kunigaikštystės ar karalystės personifikacija. Jo darbai – tai tautos darbai. Nors Vytautas minimas kaip uolus katalikas, rūpinęsis savo valdinių sielovada, šioje srityje jo vaidmuo epizodinis.

Ar Vytautas Didysis šiandien suvokiamas kaip valdovas krikščionis? Būtent tokį jo įvaizdį tvirtina Trakų Dievo Motinos legenda. Ar dabartinis Vytauto įvaizdis galėtų būti siejamas su pamaldumu?

Vytauto įvaizdis keičiamas – perkonstruojamas pagal laiko poreikius. XVII–XVIII a. nebuvo abejojama dėl Vytauto krikščioniškumo. To meto visuomenė tuo tikėjo, o ginčai galėjo kilti ne dėl to, ar esi tikintis, bet dėl to, kaip tiki. Galime prisiminti Mikalojaus Husoviano „Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“ (1523). Kone penktadalį poemos skirta atskleisti, kaip Vytautas garbino Mariją. Sąsaja tarp Vytauto, Dievo Motinos ir Trakų perteikiama ir M. K. Sarbievijaus eposų ciklo „Keturių Mergelės Marijos mylios, arba vieša iškilminga procesija į Dieviškosios Mergelės Motinos Trakų bažnyčią“ (1622). Tikėjimui sustiprinti visuomet pasitelkiamos asmenybės, autoritetai. Taip Vytautas tampa ne tik galios, valios, bet ir atsidavimo Marijai pavyzdžiu. O Trakų Dievo Motinos paveikslas suvokiamas kaip tikėjimo liudininkas, savotiška Vytauto atsidavimo Marijai relikvija.

Mūsų laikais Vytauto įvaizdis (kaip ir visuomenė) sekuliarėjo. O tarpukariu jo mirties metinių minėjimai buvo virtę kone religine švente: valstybė rengė iškilmes pagal liturginės procesijos scenarijų. XX a. Vytauto įvaizdis buvo redukuotas iki karvedžio. Daugiausiai akcentuotos karinės pergalės, ypač Žalgirio mūšis. Tiesa, bažnyčios archyvuose įrašuose teko matyti, kad galbūt paskutinį kartą Mišios už Vytauto, kaip donatoriaus, atminimą, Trakų bažnyčioje laikytos 1946 metų spalį (minint jo mirties metines). Iš įrašų matyti, kad iki Pirmojo pasaulinio karo ir Vilniaus katedroje buvo įprasta laikyti Mišias už jos fundatorių Jogailą ir donatorių Vytautą, o tarpukariu šios iniciatyvos nebeliko. Gal ir buvo melstasi, bet apie tai nebeturime įrašų. Na, o ankstyvuojų sovietmečiu dėl suprantamų priežasčių įrašų bažnyčiose dar labiau sumažėjo (juk kiekvienas įrašas galėjo tapti įkalčiu).

Visų vyskupų ir kunigų, kuriems per ekskursijas tenka pasakoti apie Trakų baziliką, klausiu, ar jie yra laikę Mišias už Vytautą. Teigiama atsakymo nesu girdėjusi. Tai patvirtintų Jūsų išsakytą mintį, kad mūsų dienomis Vytauto įvaizdis tapo sekuliarus. Taip pat noriu prisiminti ilgamečio Trakų klebono Vytauto Pranciškaus Rūko pasakojimą apie tai, kad jo tarnystės Trakuose pradžioje kai kurios parapijietės lenkės pradėjo nuogąstauti, esą Vytautas – tai pagoniškas vardas, kuris gali trukdyti klebono tarnystei.

Vytauto Didžiojo paveikslas prie Aukštadvario Šv. Dominyko bažnyčios vartų. Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių minėjimas, 1930 m. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

Galbūt tokiam įvaizdžiui įsitvirtinti padėjo sovietinė istoriografija, o gal ir lokaliniai folkloriniai motyvai. Turėkime omenyje, kad lenkakalbių katalikų sąmonėje ne tik Vytautas, bet ir lietuviai apskritai buvo siejami su pagonybe. Kita vertus, mano draugės sūnų Vitoldą (taigi, Vytautą) krikštijęs Krokuvos kunigas apeigų metu meldėsi: „Šventasis Vitoldai, melski už mus“ – jam nekilno abejonių dėl Vytauto šventumo. Be to, manau, kad XX a. Vytauto įvaizdis tapo priimtinas tiek katalikui, tiek laisvamaniui.

Grįžkime prie Dievo Motinos atvaizdo. Vytautas tapo tam tikru laiko matu, tai yra paveikslų ryšys su Vytautu liudijo jo senumą. Potridentinėje Bažnyčioje senumas tapo svarbiu argumentu siekiant pagrįsti atvaizdo stebuklingumą.

Kai kurie XVIII a. šaltiniai sako, kad Trakų Dievo Motina buvo nutapyta švento Luko, tai yra kad ji iš apaštališkų laikų. Tokia legenda buvo taikoma Romos ikonoms. Bet tie apaštališki laikai to meto žmonėms buvo pernelyg tolimi ir abstraktūs, nesusieti su gyvenama erdve. O Vytautas tapo puikiu atskaitos tašku, kulto atsiradimo laiko nuoroda. Trakų Dievo Motinos kultas suklesti praėjus beveik dviem šimtams metų po Vytauto mirties. Kadangi vidutinis žmonių amžius nesiekdavo keturiasdešimties metų, galime paskaičiuoti,

kiek gyventojų kartų pasikeitė... Laikas yra kulto sąjungininkas. Kuo paveikslas senesnis, tuo didesnė tikimybė, kad jis yra išskirtinis, kad jis atsparus laikui, kad jį kažkas saugo. Tą liudija ir stebuklingos istorijos apie paveikslus, išgelbėtus iš vandens ar ugnies. Tikima, kad paveikslą globojusios jėgos, visų pirma jame pavaizduoti dangiškieji ar šventieji asmenys, gelbės ir žmogų.

Paveikslas buvo siejamas ir su valstybės apsauga, tad jo kultas buvo svarbus ir valstybei?

Trakų Dievo Motina neatsitiktinai yra tapusi Lietuvos globėja. Iš esmės jos legenda ir kultas atitinka Čenstakavos Dievo Motinos garbinimą. Abiejų paveikslų kilmės legendose kalbama apie jų „keliones“, abu galiausiai randa savo namus. Po husitų antpuolio, Čenstakavos Dievo Motinos skruoste palikusio neužtapomą „randą“, šiuo atvaizdu rūpinasi Jogaila ir jo palikuonys. Trakų bažnyčios altoriuje Dievo Motinos atvaizdą įkurdina Vytautas. Po didžiojo kunigaikščio mirties jis saugo Lietuvos piliečius, o 1718 m. net pelno karūną. Beje, Čenstakavos paveikslas vainikuotas 1717 m.

Dabar dažnai akcentuojame, kad Čenstakavos ir Trakų Dievo Motinos paveikslai – tai pirmieji popiežiaus karūnomis vainikuoti atvaizdai už Italijos ribų. Kodėl taip įvyko?

Tradicija vainikuoti maloninguosius atvaizdus popiežiškaisiais vainikais randasi XVII a. Tai po-tridentinė tradicija. Kita vertus, Čenstakavos ir Trakų paveikslai tikriausiai buvo vainikuoti dėl aktyvios atskirų didikų ir vyskupų veiklos. Turbūt visais laikais iš toli atkeliaujantis pripažinimas kilsteli savivertę: buvo svarbu, kad imperatorius patvirtintų Vytauto didybę, kad popiežius pripažintų Trakuose patiriamas malones. Atvaizdą vainikavus vėl sustiprėja jo kultas.

Susidaro įspūdis, kad Trakų Dievo Motinos kultas buvo konstruojamas iš viršaus, kad pasakojimas apie paveikslą kilmę ir jo malones buvo sąmoningai formuojamas vyskupų, didikų, jėzuitų... Ar ši aplinkybė nelėmė kulto sumenkimo XIX a., kai Lietuva tapo carinės Rusijos imperijos pakraščiu? Dabar tikinčiųjų pagarba Trakų Dievo Motinai vėl tarsi atgimsta. Tad kas lėmė buvusią užmarštį?

Manau, kad konstravimas iš viršaus padeda, kur medija ir dėmesys – ten energija... Priminsiu, kad iki pat Abiejų Tautų Respublikos padalinimo Trakai buvo prepozitūra. Tai reiškia, kad Trakų klebonas buvo ir Vilniaus kapitulos narys. Turbūt nuo Alberto Taboro laikų (XV a. pab.) įsitvirtino tradicija, kad beveik kiekvienas Vilniaus vyskupas prieš tai pabuvo Trakų klebonu, nors porą metų. Taigi, Trakai buvo svarbi vieta dvasininkų karjerai. XIX a. nutrūko vieningos Bažnyčios ir valstybės politikos tradicija. Tačiau Trakų Dievo Motinos, kaip svarbiausio Marijos atvaizdo Lietuvoje, kultas sumenko tik XX a., kai popiežiaus karūnomis buvo vainikuotas Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas.

Tarpukariu lenkiškasis Vilnius ieškojo savasties. Aušros Vartų paveikslą vainikavimo aktas vėl susiejo katalikybę su valstybe, bet pirmiausia – su Lenkija. O Trakų Dievo Motina šio valstybinio statuso pamažu neteko, tapo lokalesniu reiškiniu. Tai lėmė ir geopolitinė situacija. XX a. kultas atgyja tuometinėje Lietuvos valstybės teritorijoje – Vilniaus ir Trakų netekusi Lietuva uoliau gręžėsi į Šiluvą. Tikėtina, kad tarpukariu Lenkijai Vytauto sąsaja su Dievo Motinos kultu nebuvo patraukli, puoselėti vytautinį Trakų atvaizdą buvo politiškai neparanku, juolab kad Vytautas buvo labai populiarus už demarkacinės linijos. Čia ir įžvelgiau užmaršties pradžią. Kita vertus, tuometinio Lenkijos prezidento Ignacijaus Mostickio vizitai į Trakus 1927 ir 1930 m., jo apsilankymai Trakų bažnyčioje liudija, kad atvaizdas nebuvo ignoruojamas. Rugsėjo mėnesio Trakinių atlydai ir piligriminės kelionės į Trakus išliko įprastu reiškiniu.

Užsiminėte apie Trakų reikšmę. Šis miestas yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atminties vieta. Pilis XVII a. virto griuvėsiais, kurie kėlė nostalgiją, o įkvepiančius Vytauto laikus priminė bažnyčia. Būtent stebuklingasis atvaizdas susiejo tų laikų dabartį su didinga Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeitimi. Tačiau XX a. Trakų įvaizdis vėl siejamas visų pirma su atstatytąja pilimi. Ar galėtumėte tai pakomentuoti?

Pati bažnyčia yra tarsi atminties institucija. Maldos už mirusiuosius – tai atminties palaikymo ritualai. Bažnyčia savo narius įrašo į metrikas. Veikia ištisa atminties industrija... Bažnyčios dokumentai mums labai aiškiai parodo, kaip sovietiniais laikais atminties centras perkeliamas nuo bažnyčios prie pilies. Bažnyčia visuomet būdavo užrakinta, atidaroma tik per Mišias, būta ir kitokių apsunkinimų. Atmintis nesunaikinama, bet performuojama. Muziejus – tai pasaulietinės kultūros židinys, jį sukūrus, daugelis keliavo į Trakus aplankyti pilies, nebe bažnyčios. Taip veikė atminties ir istorijos politika.

Norėčiau pastebėti, kad Trakų Dievo Motinos paveikslą atgaivinimo iniciatyvos ėmėsi ne bažnyčia, o profesionalai. Atspirties tašku galėtume laikyti 2008 m. Nacionaliniame muziejuje pristatytą parodą „Neišievojamiems dangaus turtams pašvęsta... Trakų parapinei bažnyčiai – 600“. Joje visuomenė galėjo susipažinti su Trakų bažnyčios sakraliuoju paveldu. Paskelbta nemažai mokslinių tyrimų, straipsnių, kurių išvados bažnyčiai padėjo gaivinti primirštą Trakų Dievo Motinos kultą. Bet ar kai kurie moksliniai faktai nediskredituoja tikėjimo? Kad ir tas drastiškas paveikslą keitimas.

Dažnai tikėjimo kalba yra gana naivi. Sovietinis atotrūkis neleido tai kalbai vystytis. Mano manymu, menotyrininkai suteikė bažnyčiai šiuolaikinį žodyną, parodė, kaip XXI a. galima kalbėti apie kultą.

Menotyriniai, fiziniai, cheminiai tyrimai leido padaryti išvadas apie paveikslą gruntą, dažus, sluoksnius, pertapymus, išsiaiškinti kitus faktus, įrašyti paveikslą į dailės istoriją. Vertinant vien sekuliariai, gali atrodyti, kad taip sumenkinamas tikėjimas atvaizdo išskirtinumu. Tačiau jei visus tuos sluoksnius interpretuosime pagal to laiko, kai jie atsirado, sampratą, matysime, kad šie duomenys kaip tik liudija tikėjimą. Reikia, kad branginamas daiktas būtų atnaujinamas. Šis veiksmas liudija jo svarbos suvokimą, nors žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, pasirinktos priemonės gali atrodyti nepriimtinos. Paveikslas buvo gražinamas pagal to meto supratimą, bet pati lenta išsaugota. Nedažnai vienas daiktas gali liudyti daugelio kartų pastangas palaikyti ryšį su šventybe.

Jaunimo piligriminė kelionė nuo Vilniaus Aušros Vartų iki Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios, 2015 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

Galime tik spėlioti, koks paveikslas buvo iki didžiojo pertapymo XVII a. pradžioje. Tačiau akivaizdu, kad po jo atvaizdas pasklido plačiau – suteikta ikonine išvaizda jis prilygo kitiems gerbiamiems Dievo Motinos atvaizdams, visų pirma, senosioms Romos ikonomams.

Modernistinei sąmonei tokia logika nesuprantama: kam išskirtinį daiktą paversti tokiu, kaip visi. Tačiau tikėjimas ir yra visuotinis. Juk niekas nesitiki originalių stebuklų. Jų repertuaras toks, kaip evangelijose aprašyti Jėzaus darbai. Jei vyksta evangeliniai stebuklai, vadinasi, atvaizdas veikia.

Mes manome, kad negalima kalti vinies į paveldą, kad negalima liesti eksponato. Tačiau šventu laikomas paveikslas nėra eksponatas. Tai tikėjimo objektas, per kurį vyksta mainai. Dar tarpukario nuotraukoje matyti, kad paveikslas buvo dengiamas užuolaidomis², jis buvo atveriamas tik Mišių metu. Liturgijoje numatyta atitinkama ceremonija, kada paveikslas parodomas, kada jam aukojama, kada gaunamas atsakas. Žmogaus dovana keičiama į dangišką malonę.

2009 m., kai dar nebuvo atidarytas Bažnytinio paveldo muziejus ir buvo rengiama minėtoji paroda Nacionaliniame muziejuje, mums su Sigita Maslauskaitė-Mažyliene buvo visiškai akivaizdu, kad paveikslo originalo parodoje neeksponuosime. Jis negali būti ekspozicijos dalimi, nes tai tikėjimo objektas. Parodos erdvėje paveikslas prarastų savo kontekstą.

Ar Trakų Dievo Motinos paveikslas dabarties žmogui gali tapti raktu į XVII–XVIII a. Lietuvos kultūrą?

Žinoma. Nes jo kultas yra tikras, gyvas, vis atsinaujinantis. Turime fizinių įrodymų, kad paveiksliui 500 metų. Jei turėsime omenyje jo legendinį ryšį su Vytautu – bus jau 600 metų. Tai kas aš esu prieš tą pusės tūkstantmečio istoriją?.. Turime nepamiršti, kad tai vienintelis stebuklingas atvaizdas Lietuvoje, nepakeitęs savo buvimo vietos. Jo kultas niekada nebuvo sunykęs, nors kai kurie pamaldumo elementai buvo primiršti.

Man gaila, kad restauruojant bažnyčią, perklojant grindis buvo nušlifotos senosios smiltainio plokštės. Juk eidamas į Trakų bažnyčią, mini takus, kuriuos mynė kartų kartos. Tarsi atkartoji tai, kas vyko XVII–XVIII a. Būtent šioje erdvėje istorinis laikas tebesitęsia, nėra trūkio, nėra sumuziejėjimo. Trakiškė – bene vienintelė senoji Lietuvos bažnyčia, kuri niekada nebuvo uždaryta, veikė visus 600 metų, niekada neperėjo

2 Žr. <https://polona.pl/item/kosciol-nawiedzenia-nmp-w-trokach,NTg1NzMw/#info:metadata>.

kitai konfesijai. Kitos tokios Lietuvoje neturime. Tai Trakų unikalumas.

Kas Jums paliko didžiausią įspūdį iš Trakų bažnyčios lobyno. Sigita Maslauskaitė-Mažyliene sakė, kad ją ypač stebina votų gausa. Jų suskaičiuojama apie tūkstantį, ir aukojami jie buvo nuo XVI a. Tai taip pat liudija žmonių ir atvaizdo ryšį...

Man labai svarbi bažnyčios sienų tapyba. Atvaizdas iš pradžių buvo „graikiška mįslė“. Norėta paaiškinti, kodėl jis buvo bizantizuotas. Atrasta sienų tapyba šią paslaptį atvėrė – graikiškąją tradiciją (nors ir fragmentiškai) išvydome ir ant sienų, ji atskleidė istorinį tęstinumą. Kas buvo tik žodis, staiga tapo vaizdu. Tokie dalykai perbraižo kultūros koordinatas. O atvaizdas graikiškos tapybos tradiciją išsaugojo per savo kilmės legendas. Vis dėlto, nuostabiausia, kad keičiant paveikslą buvo išsaugotas Marijos veidas, jis nekito.

Paveikslo istorija padėjo apčiuopti ir Vytauto, istorinio ir legendinio valdovo, asmenį. Jis visais gyvenimo darbais siekė palikti pėdsaką mūsų atmintyje.

O taip, nė kiek neabejoju. Ir Trakų bažnyčia tai liudija.

TRAKAI MOTHER OF GOD IMAGE BORN FROM A WORD

The Trakai St Mary Church houses the icon the Mother of God. Out of all the other images of Mary worshipped by Catholics in Lithuania, this one is unique in its similarity to a Byzantine icon. However, it is most famous for being considered the patron saint of the Grand Duchy of Lithuania. In 1718, the icon was crowned with crowns sent by the Pope. On the other side of the icon there is a legend, written in Latin, telling of the magical icon of the Mother of God, *Nicopeia*, gifted to Vytautas the Great on the occasion of his Christening by the Emperor of Byzantium himself. After his victory against the infidels or heretics, the emperors would place this sacred image on a carriage drawn by four white horses, while they would walk behind it. This story is known to us from Niketas Choniates' (circa 1155–1217) *History of Byzantium*, while it likely reached Trakai via Italian intermediaries and then gained its Lithuanian version.

The legend of the origin of the Trakai Mother of God is fiction, but it speaks of things that were important to GDL society in 17th–18th c. One of them is the unfulfilled expectations of Vytautas' coronation. By presenting Vytautas in the legend of the Mother of God as one of the most famous leaders of the time, who was honoured even by emperors, this loss is almost compensated. Another thing – stories about the image's journey from Constantinople to Lithuania increases its power, and Vytautas become not only an example of a brave ruler, but also of devotion to Mary. The origin of the legend of the Madonna of Trakai, its historical context, through conversation are explained by art historian Giedrė Mickūnaitė.

PAPILDYTAS NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBIŲ SĄVADAS

2017 metais pradėtas kurti Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas.¹ 2018-aisiais jis papildytas 9 vertybėmis. Dabar iš viso jų yra 22, o 3 vertybės – kryždirbystė ir jos simbolika Lietuvoje, lietuvių polifoninės dainos – sutartinės bei dainų ir šokių švenčių tradicija Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje – jau anksčiau įrašytos ir į nacionalinį, ir į UNESCO Reprezentatyvųjį nematerialaus kultūros paveldo sąrašą.

Tad kas įvardinta mums visiems soarbiomis vertybėmis šiemet?

Greta gyvybingų dainavimo, muzikavimo tradicijų paveldo, vertybe pripažintos ir entuziastų gaiviamos lietuviškas kovos menas – ristynės. Pirmą kartą į sąvadą įrašyta bendruomenės globojama šventvietė – ją pristatysime išsamiau. Be lietuvių etninių tradicijų, šiais metais nematerialaus kultūros paveldo vertybe paskelbta ir totorių pavasario ūkio darbų pabaigtuvių šventė Sabantujus.

■ BIRŽŲ KRAŠTO SUTARTINĖS IR JŲ ATLIKIMAS

Biržų kraštas – viena iš sutartinių paplitimo šiaurės rytų Aukštaitijoje teritorijų. Čia gausiai išlikę giedamųjų, šokamųjų ir instrumentinių sutartinių, atliekamų penkiastygėmis kanklėmis, skudučiais, daudytėmis, lamzdeliais. Toks muzikavimas paplitęs Biržų, Vabalninko, Papilio ir Pandėlio, Nemunėlio Radviliškio apylinkėse. Giedamosioms šio krašto sutartinėms būdinga žanrų įvairovė, gausūs garsažodžiai, aštrūs sąskambiai, žodžio, muzikos ir judesio ryšys (daugelis jų yra šokamos). Į giedamąsias sutartines įsiskverbusių trimitinės intonacijos būdingos daudychių muzikai, lamzdeliais dažniausiai pučiamos vokalinės sutartinės. Skudučių ir ragų rinkiniais (juos sudaro 4–8 vamzdeliai) pučiami tik jiems skirti kūriniai. Jų archajiškumą liudija išlikęs mokymosi būdas, kiekvienos dūdelės ritmo formulę įvardijant skiemenimis, neretai imituojančiais paukščių balsus. Tik Biržų krašte išliko sutartinių skambinimas penkiastygėmis kanklėmis.

Teikėjas – Pabiržės tautinės kultūros draugija; saugotojas – Biržų krašto sutartinių atlikėjai.

DAINOS IŠ MARIŲ DUGNO. UŽLIETŲ KAUNO RAJONO KAIMŲ DAINAVIMO TRADICIJA

Aštuoniose gyvenvietėse prie Kauno marių išlikūsi Samylų bendruomenė. Senieji jos nariai kilę iš 33 Nemuno vandeni užlietų kaimų, kai 1959 m. buvo pastatyta Kauno hidroelektrinė. Jų

1 Plačiau apie sąvadą žr. Gyvasis sąrašas. Pokalbis su Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado ekspertų komisijos nare Vida Šatkauskiene. Iš: *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 2, p. 37–50.

prisiminimuose gyva Šilėnų, Dvareliškių, Raguolių, Žiegždrių, Mozūrų, Dobilijos ir kitų kaimų atmintis. Į naujas gyvenvietes ant kalno atsineštą dugniečių dainavimo tradiciją nuo 1999 m. puoselėja Samylų kultūros centro darbuotojai, folkloro ansamblis „Samylų senolės“, seniūnijos bendruomenė. Dugniečių dainavimo tradicijoje susipynę Aukštaitijos, Dzūkijos ir Suvalkijos etnografinių regionų muzikiniai dialektai, sukuriantys savitą dainų atlikimo estetiką. Klausant moterų dainavimo atrodo, kad daina skamba „kaip iš vienos burnos“ – dainininkės vienodai jaučia garso stiprumą, dainos prigimtinį melodingumą, tėkmę, artikuliaciją, muzikinius ir prasminius akcentus.

Teikėjas – Kauno rajono Samylų kultūros centras; saugotojas – Samylų seniūnijos bendruomenė.

LIETUVIŠKOS RISTYNĖS

Ristynės – tai kovos be ginklo rūšis, lietuviška imtynių atmaina. Lietuvoje ristynės paplito XIX a. antroje pusėje po baudžiavos panaikinimo. Per ganiavą piemenys eidami risti išsirinkdavo vyresnius, o suaugę vyrai mėgdavo susiimti tiesiog norėdami išbandyti jėgas švenčių ar mugių metu. Yra liudijimų, kad ristynes mėgo netgi moterys. Vėliau, nuo 1907 m., įkūrus pirmąjį lietuvišką sporto klubą ir pradėjus vystyti profesionaliajam sportui, ristynių tradicija ėmė nykti, o užėjus sovietinei okupacijai buvo pamiršta. Šiandien ristynės atgimsta kaip sporto šaka, paremta ne vien fiziniu, bet ir pilietiniu ugdymu. Lietuviškų ristynių federacijos nariai, remdamiesi etnografiniais bei literatūros šaltiniais, užsiima šios tradicijos atkūrimu, gaivinimu, siekia įtvirtinti ją kaip dvikovės sporto šaką, tačiau griežtai išsaugo pagrindinius technikos principus.

Teikėjas ir saugotojas – Lietuviškų ristynių federacija.

MUZIKAVIMAS BANDONIJA TAURAGĖS KRAŠTE

Manoma, kad vokiečių sukonstruota koncertina ir jos atmaina bandonija į Lietuvą per Rytų Prūsijai priklausiusią Mažąją Lietuvą atkeliavo XIX a. viduryje ir pirmiausia paplito Tauragės krašte bei dabartiniame Šilutės rajone. Jau prieš šimtmetį didesniuose pietų Žemaitijos kaimuose buvo žmonių, grojančių bandonija įvairiose šeimos ir bendruomenės šventėse. Tarpukariu ir pokariu bandonijomis buvo grojama ansambliais ir pavieniui, jos buvo rekonstruojamos, derinamos ir gaminamos. Mėgtos fabrikinės ir meistrų darbo dvibalsės, tribalsės arba keturbalsės bandonijos. Pilnos, penkias eiles balsų ir tiek pat bosų turinčios, vadintos cėlinėmis, mažiau melodinių balsų išgaunančios – pusinėmis, tričvertėmis. Kai kurios bandonijos turėjo garso stiprumą didinantį arba mažinantį registrą. Šiandien Tauragės krašto bandonininkai (vyrai ir moterys) griežia solo ir duetu, kaimo kapelose, nuo 1998 m. gyvuojančiame ansamblyje „Velnio tuzinas“, folkloro kolektyvuose, tradicija perduodama šeimose (pavyzdžiui, Lomiuose – Onos Jakienės šeimoje). Grojimo bandonija mokyti vaikus planuojama muzikos mokykloje.

Teikėjas – Tauragės kultūros centras; saugotojai – Tauragės krašto muzikantai.

ŠIAURĖS RYTŲ AUKŠTAIČIŲ MUZIKAVIMAS PETERBURGO ARMONIKA

Peterburgo armonika yra klavišinis dumplinis vokiško derinimo instrumentas, pradėtas gaminti Sankt Peterburge XIX a. Lietuvoje paplito nuo XX a. pradžios. Liaudiškai vadinamas pete(r)bur(g) ska, petaburska, peterska, trieila, pataburska, petrogradska. Glaudžiant ir traukiant dumplės vienu klavišu išgaunami skirtingo aukščio garsai. Nuo tarpukario instrumentas paplito šiaurės rytų Aukštaitijoje ir tapo pagrindiniu šiaurės rytų aukštaičių jaunimo gegužinių, vakaruškų, vestuvių, krikštynų, kalendorinių švenčių papročių instrumentu. Ja grodavo ir vienas muzikantas, bet dažniausiai armonika skambėjo drauge su smuiku, klarnetu ir būgneliu, ilgainiui tapdama pagrindiniu, vedančiuoju instrumentu. Meistrai ir muzikantai dviejų ir trijų eilių dvibalses armonikas patys dirbo, taisė, tobulino (sukurta lietuviškoji trieilės tribalsės armonikos atmaina). Dėl gražaus skambesio, puošnios išvaizdos Peterburgo armonikos sparčiai išpopuliarėjo ir nustelbė savo pirmtakes – Vienos armonikas.

Peterburgo armonika groja Povilas Matulis iš Narkūnų k. (Utenos r.). 2019 m. Jono Tumasonio nuotrauka.

Teikėjas – Utenos kraštotyros muziejus; saugotojai – šiaurės rytų Aukštaitijos muzikantai.

TARPTAUTINIS FOLKLORO FESTIVALIS „SKAMBA SKAMBA KANKLIAI“

Nuo 1973 m. kasmet paskutinę gegužės savaitę vykstantis folkloro festivalis „Skamba skamba kankliai“ tapo reikšmingu lietuvių etninės tradicijos reiškiniu. Festivalis kilo iš augančio rezistencinio folkloro sąjūdžio, jis telkia folkloro ansamblius, kapelas, atlikėjus, tradicinę kultūrą branginančią bendruomenę. 4–6 dienas trunkantys renginiai (jų būna apie 40) suburia per 1,5 tūkst. atlikėjų ir per 20 tūkst. žiūrovų. Programą drauge su rengėjais kuria folkloro ansamblių vadovai, etninės kultūros tyrinėtojai, puoselėtojai. Festivalis išsaugo istoriškai susiklosčiusius renginius – jis neišsivaizduojamas be sutartinių, kitų folkloro žanrų, teminių koncertų, pasidainavimų, naktišokių ir pan., bet nuolat papildomas naujais sumanymais. Kaskart rengiama tautodailininkų, amatų meistrų mugė. Festivalis vyksta visame Vilniaus senamiestyje, koncertuojama ir kituose miestuose: Druskininkuose, Trakuose, Trakų Vokėje, Širvintose, Ukmergėje.

Teikėjas – Vilniaus miesto savivaldybės biudžetinė įstaiga Vilniaus etninės kultūros centras; saugotojai – Vilniaus miesto savivaldybės biudžetinė įstaiga Vilniaus etninės kultūros centras, Vilniaus miesto folkloro kolektyvai.

VERBŲ RIŠIMO TRADICIJA VILNIAUS KRAŠTE

Vilniaus krašto verba yra savita visoje Lietuvoje paplitusios verbos (visžalių, itin gyvybingų augalų (kadagio, gluosnio) puokštelės) atmaina. Tai meninė sausų gėlių ir žolynų kompozicija, šventinama bažnyčioje Verbų sekmadienį, vėliau laikoma garbingoje namų vietoje. Verbų rišimo tradicija susiformavo į šiaurės vakarus nuo Vilniaus esančiuose kaimuose. Pirmosios ikonografinės žinios apie verbų rišimą mus pasiekė iš XIX a. vidurio. Pokariu Vilniaus verbos tapo ne tik Velykų šventės, bet ir Kaziuko mugės dalimi.

Verbų gamyba yra ilgas, sudėtingas, žinių, meistriško, meninio skonio reikalaujantis darbas. Augalų rinkimas, džiovinimas, dažymas trunka beveik iš visus metus. Tik tuomet atsidedama kūrybai: verbos komponuojamos ant lazdyno kotelio dėstant natūralias arba dažytas gėles, kitus augalus (smiltyninius šlamučius, sausučius, katpėdėles, javų varpas, samanas ir t. t.). Seniausios – volelinės ir plokščiosios – verbos teberišamos iki šiol, tačiau gausėja naujų formų, spalvų derinių (kuriamos figūrinės, šakotos verbos, karūnos, ananasai, saulėgražos ir kt.). Gabiausias meistrės susikuria savo individualų braižą.

Teikėjai – Vilniaus krašto tautodailininkų-meno kūrėjų bendrija, Tradicinių amatų centras Houvalto dvare Maišiagaloje, Čekoniškių verbų ir buitės seklyčia; saugotojai – Vilniaus krašto verbų rišėjos, Čekoniškių verbų ir buitės seklyčia.

VISAGINIEČIŲ TOTORIŲ PAVASARIO ŪKIO DARBŲ PABAIGTUVIŲ ŠVENTĖ SABANTUJUS

Sabantujus yra kasmetė totorių pavasario žemės ūkio darbų pabaigos, būsimo derliaus, vaisingumo ir gerovės šventė. Ji neturi tikslios kalendorinės datos: pagal paprotį, aksakalai – vyresnieji – nustato šventės dieną ir vietą (*maidan*). Manoma, kad šventė žymėjo pirmąjį bandos išginimą, kumyso gamybos pradžią (*sabantui* – prie arklio tvirtinamas indas iš avies odos kumisui laikyti). Sabantujumi vadinta ir stepių šventė *Džien*, į kurią susirinkę klajoklių genčių vadai aptardavo politinius ir ūkio reikalus, vykdavo arklių lenktynės, sportinės varžybos, vaišės, kitos pramogos. Pirmieji Lietuvoje pagal Kazanės tradicijas šventę atkūrė Visagino totoriai 1996 m., ji švenčiama ir Trakuose, Vilniuje, Klaipėdoje. Sabantujaus tikslas – suburti bendruomenę, gaivinti vietines

Lietuvos totorių ir senąsias Kazanės totorių tradicijas. Šventė vyksta gamtoje, grojama, dainuojama, šokama, gaminama arbata, sriuba šurpa, pyragas *čak čak*. Pagrindinė šventės dalis – įvairios varžytuvės, sportiniai žaidimai. Visagino šventės dalyviai vieni kitiems neša dovanas (pagrindinė dovana ir prizas – rankšluostis), sako linkėjimus, pristato savo šeimas, gyvenimo istorijas – tai stiprina bendruomenės ryšius, plečia pažinčių ratą.

Teikėjai – Visagino kultūros centras, Visagino totorių bendrija; saugotojai – Visagino totorių bendrija.

THE LIST OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IS EXPANDED

In 2017, the Lithuanian Inventory of the Intangible Cultural Heritage was begun, and in 2018, 9 new additions were included – *Sutartinės* of Biržai region and the tradition of performing them; songs from the bottom of the lagoon (the singing tradition of the flooded villages of Kaunas District); Lithuanian folk wrestling; playing the bandoneon in Tauragė region; playing the Petersburg accordion in Northeastern Aukštaitija; International Folklore Festival “*Skamba skamba kankliai*” (organised in Vilnius); the tradition of tying verbos (Easter palms) in Vilnius region; *Sabantuy*, a spring celebration of the end of field work of Visaginas Tatars; visiting of the spiritual site in Skudutiškis (Molėtai District).

Festivalis „Skamba, skamba kankliai“ . 2017 m.
Augusto Maniušio nuotrauka.

SKUDUTIŠKIO ŠVENTVIETĖS LANKYMAS

■ Ši vietos bendruomenės puoselėjama tradicija 2018 m. paskelbta nacionaline nematerialaus kultūros paveldo verte.

Šventvietė yra Molėtų rajone, 0,7 km nutolusi nuo Skudutiškio kaimo bažnyčios. Šioje ypatingoje vietoje, prie Skudutės (kitaip – Juodišos) upelio ir į jį įtekančio šaltinio, nuo seno stūkso keturi mitologiniai akmenys. Šventvietės centras ir pagrindinis traukos objektas – didelis granitinis akmuo su dviem ryškiomis susikertančiomis gyslomis, kurios sudaro kryžių. Ant jo esantis ilgas įdubimas vadinamas Marijos pėda. Vietos žmonės pasakoja, kad dar XVIII a., prieš marą, čia pasirodžiusi Marija ir išgelbėjusi žmones nuo pražūties – tie, kurie ėjo į Skudutiškį paprašyti Švč. Marijos užtarimo, likę gyvi. Prisimenama, kad apsiprausę pėdoje susikaupusiu vandeniu, žmonės praregėdavę, nevaikštantys pradėdavę vaikščioti. Prie šio akmens pokario metais pastatytas medinis kryžius. Sovietmečiu tikėjimo ženklai buvo sunaikinti, o šioje vietoje buvo rišamos karvės, vėliau bažnyčios tvarkytojų Marytės Satkūnienės ir Onutės Žalalytės rūpesčiu buvo pastatytas kryželis, akmuo su Marijos pėda apsodintas rūtomis, ši aikštelė aptverta medine tvorele. 1995 m. Utenoje gyvenančios tremtinės Anelės Braščiuvienės rūpesčiu pastatyta Švč. Mergelės Marijos skulptūra, o 1997 m. skudutiškietė Rita Varatinskienė ir klebonas Pranciškus Venckus (1933–2014) inicijavo koplytėlės pastatymą.

Netoliese, kairiajame šaltinio krante, guli antras akmuo su Dievo, arba Kristaus, pėdomis.

Trečiasis akmuo yra su Vyties kryžiumi, arba kalavijo ženklu. Ketvirtasis, širdį primenantis akmuo vadinamas Jėzaus širdimi arba Sveikatos akmeniu.

Iki šių dienų žmonės iš aplinkinių kaimų ir iš tolimiausių Lietuvos kampelių atvyksta į Skudutiškio šventvietę, vildamiesi sustiprinti dvasios ir kūno sveikatą. Daugiausia lankytojų šventvietė sulaukia per didžiuosius Skudutiškio parapijos Švč. Trejybės atlaidus.

Pasak archeologo Vykinto Vaitkevičiaus, šventvietės ištakos sietinos su Baltiškais, Skudutiškio pilkapiiais. Šie paminklai iki šiol netyrinėti, pagal išvaizdą datuojami V–XII a. laikotarpiu. Katalikiška baltų šventvietės lankymo ir garbinimo tradicija kilusi XVIII a., ji sietina su Skudutiškio Švč. Trejybės bažnyčios statyba. Bažnyčios ir šventvietės ryšį patvirtina ir dvi viena kitą papildančios sakinys: be minėto pasakojimo apie Švč. Mergelės Marijos pasirodymą ir jos ženklą – pėdą ant didžiausiojo akmens, yra ir kitas pasakojimas – apie Švč. Marijos Sopulingosios paveikslą, kuris stebuklingai atsiradęs medyje ant kalno, o vėliau toje vietoje pastatyta Skudutiškio Švč. Trejybės bažnyčia, garsėjanti Švč. Trejybės atlaidais.

Per atlaidus, taip pat per Žolinę, lankoma ir Skudutiškio šventvietė. Parapijos klebonas rengia maldingą procesiją, meldžiamasi už ligonius ir jų slaugytojus.

Skudutiškio šventvietė lankoma ir pavienių žmonių, maldininkai stengiasi čia palikti savo ženklus (jau XXI a. šventvietės erdvėje privačia iniciatyva yra atsiradę septynios medinės lentelės

su malonių prašymais, 2008 m. Utenos kryždirbiai Gediminas ir Algis Juškos pastatė savo darbo kryžių).

Šioje vietoje meldžiamasi, kalbamas rožinis, paliekamos aukos. Akmenys puošiami lauko gėlėmis, bučiuojami, aplink juos einama keliais. Iki šiol tikima, kad Skudutės upelio ir į jį įtekančio šaltinio vanduo yra gydantis: žmonės šaltinio vandenį geria, semia ir vežasi į namus, po upelį braido, jo vandeniu prausiasi, iš upelio dugno renka akmenukus. O nuo didžiųjų akmenų renka samanėles, pasigremžia ir mitologinių akmenų skaldinėlių, tikėdami, kad jie padės pasveikti.

Vaškuškių miško slėnis, kuriame trykšta šaltinis ir guli akmenys su ženklais, seniau buvo vadinamas Skudutiškio alka. Gamtinės ir kultūrinės aplinkos ypatybės atitinka senovės baltiško tikėjimo šventvietės požymius: rami Vaškuškių miško erčia, tyras šaltinis, upelis, net 4 akmenys su ženklais. Tad Skudutiškio šventvietės lankymas atspindi senojo prigimtinio ir krikščioniškojo tikėjimo apraiškų sampyną.

Nuo 1997 m. gruodžio 31 d. Skudutiškio šventvietė yra valstybės saugoma kultūros paveldo vertybė (unikalus objekto kodas – 23155). Objektą ženklina paminklinė lenta.

Skudutiškio šventvietę globoja vietos bendruomenė¹.

ŽMONIŲ LIUDIJIMAI

Sakytinės tradicijos liudijimų apie šią vietą iki šiol surinkta nedaug. Molėtų krašto muziejuje saugomi 8-ajame dešimtmetyje moksleivių užrašyti vietos žmonių pasakojimai apie prie didžiojo akmens Napoleono kareivių užkastą lobį, kurio žmonės ieškoję, bet nieko neradę, ant akmens paliekamas pinigines aukas, kad šioje vietoje vaidendavęsi. Taip pat mini iškirstame Vaškuškių miške buvusį šimtamečio ąžuolo kelmą, Eglyno kalną.

Išsamesnis 1972 m. Janinos Valiulytės užrašytas Leišienės pasakojimas apie Švč. Trejybės atlaidus:

<...> Patys didžiausi atlaidai buvo Trejybė. Į šiuos atlaidus suvažiuodavo daug kunigų iš kitų parapijų. Žmonių irgi suplaukdavo iš visų pakraščių: mažų, didelių, senų, jaunų. Miestelyje negalėdavai praeiti,

1 Parengta pagal Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadui bendruomenės pateiktą paraišką ir V. Vaitkevičiaus knygą *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*. Vilnius: Diemedis, 2006.

nes visos gatvės būdavo užsikimšusios nuo žmonių. Labai daug sueidavo išmaldos prašyti elgetos, ubagai, invalidai. Jų būdavo pilnas šventorius. Vieni meldavosi, kiti dainuodavo, grodavo graudžias dainas. O visos pakelės būdavo nustatytos škaplierininkų būdomis, kuriose būdavo prekiaujama skaniais pyragais: barankomis, saldainiais, iš saldžios tešlos padarytais gaidžiukais, grybukais. Ištisos eilės nutįsdavo iki švento akmens. Nuo akmens žmonės pešdavo samanas, prausdavosi šalia tekančio upelio vandeniu, aukodavo Dievui pinigų.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomi 1995, 1998 ir 2003 m. Daivos Astramskaitės, Vykinto Vaitkevičiaus ir Gyčio Juodėno užfiksuoti pasakojimai:

Stebuklingas miestelis. Kada žmonės labai sirgo kalieru, tokia liga, tai tadu žmogus vienas paėmė jaučių ir ... apie tą Skudutiškį. Paėmė ir aporė su arkliu. Ir kas tik šitan jo aporton žemėn inaidava, likdava sveikas. Toj kaliera nepaimdava. Tai šitų tėvas pasakodava. Važiujam visadu. Stebuklinga vieta vadindava.

Pasakojo J. Vildžiūnas, 2003 m. (LTR 7250/72)

Vykinto Vaitkevičiaus nuotraukos. 1995 m.

Mūsų baba sakydavo, kad buvo maras, ir kas inbėga Skudutiškia žemėn, tai gyvas liko. Dėl to skaito, Marijos tas akmuo šventas.

Pasakojo Janina Žavalienė, 65 m., 1995 m. (LTR 6810/27)

Čia, prie Dieva akmenia, skaito, rožančius sukalbėt geriau nei bažnyčioj. Mes čia sukalbėsime, šventa vandeniuka atsigersim. <...>

Pasakojo Stasė Jankauskienė, 54 m., 1995 m.
(LTR 6810/28)

Visa[s] [ligas] nuima stebuklingoj vietoj, dar labiau kaip bažnyčioj <...> kad skauda, patrink akmeniuku [iš Skudutės upelio], samanyčių [nuo akmens su pėdomis] pridėk, ant ryto sugis visa. Būna, kad dantys, būna, kad žaizdos kokios, ir padeda. <...> Pasakoja, kad čia Marija apsireiškė per marą.

Pasakojo Janina Liutkevičienė, 69 m., 1995 m.
(LTR 6810/29)

[Karpos] nei mačiau kur dėja, nei mačiau kaip dinga jos. Kaip Dievą myliu, aš tau, vaikel, sąžiningai sakau. I po šiai dienai jos[dukros] rankytės švarios <...>. A kaip jos dinga <...>. Šaltinia vandeniui nuprausė, pasimeldė, pasimeldė, da bažnyčioj uždėja va, gi apierų, gi jau visadu jau, pasimeldė, da apsiprausė šituo vandeniui, a kadu jos dinga, kaip jos dinga, mes nežinom. Tik švarios rankytės palika <...>. Tai tuo labiau ir aš įsitikinus, tuo labiau įsitikinus, ir va, kap jau na tų žmanių kaip pasiaukojau, tai va, jau kožną Trejybę ir ateinu čia.

Pasakojo Anelė, 66 m., 1995 m. (LTR 6810/33)

Buva akys, kai dūmų aptraukta, e dabar [šaltiny nusiprausus] pašviesėja akyse. Tikiu Dievu <...>

Pasakojo J. Kavaliauskas, 91 m., 1995 m. (LTR 6810/39)

Bet stebuklingas tas akmuo paupėj. Ir dar gal nu, kilometras gerai nuo bažnyčias pasiejys paupi šitu <...> Upelytė bėga. Akmuo tas trikampis. Pėdas vai-ka, labai nedidelės pėdelės, rožančius aplink. Ir kaip nužiūri gerai, tai viskas, rožančius kaip reikia, potėriai, kryželis, viska. Ir Marijos pėdas.

Pasakojo A. Urbonas, 73 m., 1998 m.

Parengė Lina Leparskienė

SKUDUTIŠKIS SPIRITUAL SITE

In 2018, visiting of the spiritual site in Skudutiškis (Molėtai District) was listed as part of the national intangible cultural heritage. In this location, by Skudutės (also known as Juodišos) stream and the creek that flows into it, from old times four mythological stones stand. The centre of this spiritual site and the main object of attraction is the giant granite stone with a cross symbol and a hollow, called “Mary’s footstep”. Local people tell that in the 18th c., before the plague, Mary had appeared here and helped save the people. The holy place is constantly visited by individual people, while during the Feast of the Holy Trinity – by groups of pilgrims. The stones are decorated with wildflowers, people walk around them on trails, it is believed that the stream and creek have healing powers, so people bring the water home with them, drink and bathe in it.

VELYKŲ ŽALNIERIAI IR LĒLIŲ TEATRO PAVELDAS ŽEMAITIJOJE

Salomėja BURNEIKAITĖ

Straipsnyje supažindinama su Žemaitijoje išlikusiomis seniausiomis lėlių teatro formomis: per Šv. Velykas bažnyčiose Kristaus karstą saugančiomis judančiomis medinėmis Romos kareivių skulptūromis – žalnieriais, šėpos teatru namuose ir pirštinių lėlėmis, su kuriomis buvo vaidinama šventėse ir žmonių susibūrimuose.

Atokiose Žemaitijos vietose išlikę duomenų apie ne vieną šimtmetį gyvavusį lėlių teatrą, kurį galima tyrinėti kaip mūsų etninės kultūros paveldą. Pirmąjį profesionalų lėlių teatrą Lietuvoje 1936 m. Kaune įkūrė dailininkas Stašys Ušinskas, tačiau lėlės, kaip ir kaukės, apeigose, šventėse ar namų aplinkoje žmonių buvo naudojamos nuo seno. Šį laikotarpį lėlių teatro tyrinėtojas Henrikas Jurkovskis (Jurkowski 1970) vadina spontaniškuoju, o teatras gimsta tada, kai, pasak teatrologo Petro Bielskio, „apeiga praranda savo pirmąją reikšmę ir, netekusi sakralumo, įgauna grynai teatrinės formas“ (Bielskis 1999: 339). Antrojoje XX a. pusėje aptariant spontaniškuosius lėlių teatro reiškinius vartojamos sąvokos „lėliški pavidalai“, „įdvasintas daiktas“, „daiktų-objektų teatras“.¹

Apie žemaičių šventėse naudotas lėles ar lėliškus pavidalus duomenų yra išlikę daugiau, nei iš kitų regionų.² XIX a. Simonas Daukantas, aprašydamas žemaičių persirengėlių velkamą blukį, simbolizavusį senuosius metus, mini ir lėlę, kurios paskirtis nėra visiškai aiški: „Atvilkę į tą kiemą, iš kurio išvilko, blukį sudegindavo, kaip sunkų praėjusį metą. Sudeginus moteris tuojau parodydavo *drožtą iš medžio lėlę*, kurią vyrai grobstė, o moteris slėpė“ (Daukantas, 1988: 127–128). Išdaigomis garsėjusias XIX a. linamynio talkas Žemaitijoje lydėjo šiaudinės baidyklės – končiaus (valančiaus, kuršio) – nešimo papročiai. Jam palydą sudarydavo panašūs kaip Užgavėnėse kaukėti personažai. Didelė moteriško pavidalo lėlė, daroma iš šiaudų, pakulų, o kartais ir medinio karkaso, su spragilu rankoje – Užgavėnių Morė, kurią persirengėliai vežiodavo po kaimą su pokštais, triukšmais ir muzika. Morė, pritvirtinta

prie besisukančio rato ant nekaustytų rogių pavažos, išraiškingai vartydavosi, svyrudavo į šalis ir mosuodavo iškeltu spragilu. Baigiantis šventei ją sudegindavo laukuose (Burneikaitė 2005: 27–33).

Įdomios, keistos Užgavėnių būtybės buvo turliukas, malpa ar vokietukas. Jos taip pat buvo panašios į dideles lėles su ant maišo išpaisytu veidu (turliukas), galva, padaryta iš susuktų skudurų gniužulo ir užversto ant galvos sijono (malpa, vokietukas) ir prie šonų laisvai tabaluojančiomis dirbtinėmis rankomis. Tokius persirengėlius, keičiančius žmogaus kūno proporcijas, tik sąlygiškai galime vadinti kaukėmis, jie artimesni lėlėms.

Lėlės, kaip ir šventųjų skulptūrėlės, dažnai buvo drožiamos iš medžio, bet kurtos ir iš laikui neatsparių medžiagų (skiaučių, pakulų, šiaudų, odos atraižų – visko, kas pakliūva po ranka), todėl sunyko ir išliko tik žmonių prisiminimuose.

LĒLIŠKASIS PAVELDAS ŽEMAITIJOS BAŽNYČIOSE

Žemaitijoje tebesaugoma daugeliui Europos katalikiškų kraštų pažįstama, bet jau seniai išnykusi tradicija. Kai kuriose atokesnėse bažnyčiose iki mūsų dienų išlikusios medinių judančių Romos kareivių skulptūrų poros, vietos žmonių vadinamos žalnieriais. Judančios medinės skulptūros buvo kuriamos bažnyčių užsakymu, kad tikintieji galėtų geriau suprasti ir išgyventi Kristaus kančios istoriją. Jos prieš Šv. Velykas buvo, o kai kur ir tebėra statomos prie Kristaus kapo ant specialiai įrengtos pakylės su dekoracijomis ir apšvietimu. Žalnierių valdymo, scenos įrangos, apšvietimo ypatumai buvo perduodami iš kartos į kartą. Velyknakčio apeigų metu judanti tarsi gyva skulptūra-lėlė kėlė nuostabą. Šios tradicijos tyrimai atskleidžia Žemaitijos medžio meistrų kūrybiškumą, inžinerinį sumanumą, leidžia stebėti, kaip keitėsi žmonių estetinis skonis, pamaldumo praktikos ir net humoro raiška.

Vienos pirmųjų buvo aprašytos Nemaškčių (Raseinių raj.) bažnyčios velykinėje misterijoje

1 Apibūdinant lėlę, kaip įdvasintą objektą, išryškėja opozicijos: lėlė-žmogus, lėlė-daiktas, gyvas-negyvas. Diskusija, ką laikyti lėle, lėlišku pavidalu tęsiasi iki šiol, ją aktualina naujaisiais laikais susiformavęs daiktų-objektų teatras.

2 Tai, kad lėliškoji tradicija vietiniams žmonėms buvo, o gal ir išlieka svarbi, emociškai liudija daugelis pateiktųjų, kita vertus, daugelyje vietų jų pasakojimai nebuvo užrašyti, tad ji nyksta nepažinta.

naudotos meistriškai išdrožtos lėlės. Pirmoji medinė šio miestelio bažnyčia, statyta XVI a., sudegė, atstatytoji ne kartą degė ir vėliau. Broniaus Kviklio enciklopedijoje „Mūsų Lietuva“ apie Nemakščius rašoma, kad čia zakristijonais buvę puikūs medžio drožėjai broliai Butkai, mirę dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Bažnyčioje ir šventoriuje buvusios jų darbo statulėlės sunyko, bet jų liko bažnyčios pastogėje:

<...> Bažnyčios pastogėje dar buvo likę jų ke-liolika, skirtų Kristaus kančios istorijai pavaizduoti Velykų metu. Tai buvo maždaug trijų pėdų medinės statulėlės, kurios buvo apren-giamos tam tikrais drabužiais, uždedamos ant ratukų ir galėdavo „vaikščioti“, o traukiant iš apačios už virvučių rankomis, galėdavo atlikti kai kuriuos judesius ir kraipyti bei linkčio-ti galvas. <...> Vaidinimas vykdavo naktį ant tam tikro paaukštinimo, prie Kristaus karsto. Tai buvęs bene vienintelis toks „teatras“ Lie-tuvoje; jo pasižiūrėti žmonės rinkdavosi net iš aplinkinių parapijų. Nepriklausomos Lietuvos laikais šie vaidinimai tebuvo suruošti tik keletą kartų. 1941 m. bažnyčia su visomis statulomis sudegė. (Kviklys 1991: 508)

Nemakščiuose gimęs ir augęs, Žemaitijos istoriją tyrinėjantis kun. Andriejus Sabaliauskas pasiūlė kreiptis į jo mokytoją Antaną Girčį (g. 1929), surinkusį daug medžiagos apie miestelio istoriją ir žmones, parengusį knygą „Nemakščiai“, kurioje minimi ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą vykę lėlių vaidinimai. Pasak jo, „klebonaujant V. Pacevičiui ir J. Janulaičiui Nemakščių bažnyčioje per Velykas vykdavo lėlių teatro spektakliai, kurių metu buvo vaidinamas visas Kristaus kančių epizodas“ (Girčys 2010: 146–148). A. Girčys yra paskelbęs ir to meto žurnalisto Petro Kapočiūno tekstą, primenantį, kad lėlių teatras buvo labai populiarus viduramžiais, ypač Vakarų Europoje, tačiau ten jis jau užmirštas, o Lietuvoje – užsilikęs iki šių dienų. Jam teko matyti Nemakščiuose šio teatro „artistus“, tad aprašė ir lėlių dydį, aprangą, išvaizdą, pabrėždamas, kad jos, ko gero, yra „ne menkesnės už prancūzų ar vokiečių marionetes“³, skirtumas tik tas, kad anas gamino šio meno profesionalai, o mūsų esančios „gryna liaudies kūryba“ (Kapočiūnas 1932: 5).

Iš P. Kapočiūno teksto sužinome, kad ties didžiuoju altoriumi buvo statoma gana aukšta scena, po kuria turėjo tilpti šeši žmonės, vaidinimo

3 Šiuo atveju marionetė – ne virvelėmis judinama teatro lėlė, o bendrinis lėlės pavadinimas, nuo seno paplitęs kai kuriuose kraštuose.

metu judinantys lėles. Jos buvo tvirtinamos prie tam tikrų važelių, panašių į vagonėlius, todėl galėjo „vaikščioti“. Autorius atskleidžia, kad vaidinimui vadovavo „vikri klebonijos skalbėja“, kuri ne tik taisė ir keitė lėlių drabužius, bet ir pamokydavo prieš vaidinimą „operatorius“.⁴ Anot bažnyčios patarnautojos, šis teatras gyvuoja nuo jai neatmenamų laikų, o straipsnio autorius ant vienos marionetės radęs išpjautą XVIII a. pabaigos datą. Aprašytos kelios scenos, kuriose veikė Judo, Veronikos, Petro, Jėzaus Kristaus personažai. Pažymima, kad Kristaus figūra buvo ne viena, nes šiam personažui teko vaidinti daugelyje scenų: „Pastebėjau, kad marionetės, kuri vaizduoja Kristų, einantį į Golgotą, kruvini keliai, ko niekad nebuvau pastebėjęs nė viename krucifikse.“ Paklausęs „režisieriaus“, kodėl Kristaus keliai kruvini, išgirdęs atsakymą: „Vaikeli, juk žinai, kad Kristus net tris kartus puolė, užsigavo į akmenis.“

Skaitant tekstą galima jausti, kad stebėdamas šį velykinį Nemakščių lėlių vaidinimą, autorius buvo stipriai emociškai paveiktas. Jis jautėsi dalyvaujantis religiniame vyksme, o ne stebintis teatrinį reginį.

Grūšlaukėje gimęs, o dabar Kretingoje gyvenantis medžio drožėjas Adolfas Viluckis (g. 1939) ir Kumpikų kaime gyvenantis Vytautas Vaičekauskis (g. 1930) papasakojo ir apie Grūšlaukės bažnyčioje (Kretingos raj.) prieš Antrąjį pasaulinį karą buvusius žalnierius. Deja, 1945 m. bažnyčia sudegė. Jie pamena Velykų metu ten statytą įmantrų sukamą statinį, vietinių žmonių vadintą betlieja⁵ (*bėtlieja*). Anot pateikėjų, ši betlieja Grūšlaukės bažnyčioje buvo statoma iki gaisro. Medžio drožyba nuo vaikystės domėjęsis Adolfas Viluckis prisiminė vyresnių Grūšlaukės gyventojų pasakojimus. Anot jų, betlieją statydavo prieš Velykas, kartu su žalnieriais, budinčiais prie Kristaus kapo. Betlieja buvo sukama ant rato, per vidurį buvo įtaisyta lempa, tad pasukus vaizdai – atskiros scenos ar stotys – keisdavosi. Iš pasakojimų galima suprasti, kad taip buvo rodoma Kristaus kančios istorija, kaip ir Nemakščiuose. Figūros buvo nedidelės, plokščios, spalvotai dažytos, galbūt medinės. V. Vaičekauskis su pasididžiavimu prisimena:

*Vėjns tuoks žmuogus bōva, netuoli či givēna.
Tuoks Nārmuonts. Tai uns par Velykas visas*

4 Operatoriumi autoriaus vadinamas lėles valdantis žmogus. Ankstesniais laikais būta ir *rodytojų, žaidėjų, judintojų, vaidintojų*.

5 Nepainioti su prakartėle, nes Grūšlaukės k. betlieja vaidindavo prieš Šv. Velykas statomą sukamą įrenginį.

artimiausis bažnyčias apibiėgdava i saki, ka mes žinuotumiėm, ka niekōr tukiuos gražiuos bėt-liejas kap Grūšlaukie tikrā nier. Vyriškuojuo, dešiniė pusie bėtlieja statydava. Mas vaikā, pasi-lipdavuom aukštā, ka geriau matytumiėm. Ana bōva daugiau kap mētra platōma, bōva visukie pariėdymā anuo.... Ėr ana unt kažkuokių viežiu bōva įtaisyta, kà galiētōm sōkti i rinki (ratu – S. B. past.). Iš apačiuos sōkdava, bet aiškė nesimāti, kas tēn kōn dāra. Bōva padaryti tokėj stalā, unt kartų pasilėpdava ar pakeldava. Vėjn tik išardyti viskōn vėsa dėjna užtrōkdava. Vo aukštis bōva gal žmogaus auguma.⁶

Dar A. Viluckis priminė, kad pasukus ant rato visą įrenginį, atskiros betliejos scenos su figūromis buvo matomos viršuje išpjautame langelyje. Jų galėjo būti keturiolika ar aštuoniolika. Sukant buvo vis stabtelima, o scenos būdavo apšviestos iš bažnyčios pusės: *Vo švėjsa ta blyksniās sklėda. Būdava nūšvois i viėl sumažiė.*⁷ Abu pateikėjai pabrėžė, kad tuo metu giedojo geriausi giedoriai, kuriuos visur kviesdavo. Po Kristaus kančios kelio išgyvenimų, bendruomenei giedant ir stebint sukamą betlieją, vyko procesija. Pateikėjo žodžiais, kol velykinė procesija apeidavo aplink bažnyčią, visas būdavo išardoma.

Apie prieš karą Grūšlaukyje buvusius žalnierius A. Viluckiui pasakojęs Jonas Laukys (1910–2016) prisimindavo, kad jie „keldavo keldavo ranką su kardu ir paleisdavo“. Dar pateikėjų atmintyje išlikęs įspūdis, kad šis priešvėlykinis statinys buvęs labai prašmatnus. *Sakiau, ka niekōr tēp nebōva, kap pas mūmis. Ir iš Sāluntų, ir iš Muosiėdi, ir iš vėsōr suvažioudava pažiuriėti. I sakydava žmuonėki, ka niekōr kitōr tējk žmuonių nesuvažioudava, kap į Grūšlauki par Velykas, – didžioudamasis tvirtino V. Vaičekauskis. O A. Viluckis jį papildė: Tai juk Grūšlaukie pradiėdava, paskiau į Kalnālį, į Salōntus, da i kitōr suspiedava aplunkyti. Par tōn naktį dā ir i Muosiėdi suspiedava.⁸*

2018 m. vasarą pavyko sužinoti, kad panašus įrenginys kaip Kalnalio bažnyčios betlieja tebesaugoma Veiviržėnuose. Naujai atkeltasis klebonas Vidmantas Gričius teigia, kad šis į šešėlių teatrą panašus rato formos įrenginys yra įtrauktas į Kultūros paveldo vertybių sąrašą, bet jau seniai nenaudojamas pagal paskirtį. Kaip jį vadindavo

senieji vietos gyventojai, niekas nebepamena. Veiviržėnuose sukamą įrenginį kabindavo prie bažnyčios lubų. Jį sudaro apie 60 cm aukščio plokščios popierinės figūros, vaizduojančios Kristaus kančios kelio stotis, kurios, ratą pasukus, keisdavosi – kaip šešėlių teatre.

Medinių judančių skulptūrų, vadinamų žalnieriais, išlikę keliose Žemaitijos vietose. Jas galima vadinti teatrinių lėlių pirmtakėmis, išsaugotomis per sovietmetį ir tebesaugomomis XXI a. Kai kur jos tebestatomos per Velykas, tik retai kur bejudinamos.

Kretingos rajone vėlykinių žalnierių poras pamatėme Kalnalio ir Salantų bažnyčiose. Plungės rajone – Platelių, Beržoro, Gintališkės bažnyčiose. Plokšti, spalvingai dažyti, nejudrūs, pagal išvaizdą ir formą tikrai vėlyvi žalnieriai yra Kražių (Kelmės r.) bažnyčioje. Notėnų bažnyčioje (Skuodo r.) yra išlikusios senos, iš lentų išdrožtos ir sukonstruotos žalnierių figūros su virveliniais judinimo mechanizmais. O tolimoje Pievėnų parapijoje (Mažeikių r.), Vėlyknaktį budint prie Kristaus karsto, naudojamos net senosios Užgavėnių kaukės, o vietoj žalnierių čia budi persirengėlių kareivių palyda.

Iš skirtingose Žemaitijos vietose užrašytų pateikėjų pasakojimų aiškėja, kad žalnieriai buvo kurti ne pramogai, o dalyvauti religinėse apeigose. Judančios lėlės-skulptūros padėjo kurti atmosferą, kurioje žmonės giedodami ir meldamiesi laukė Prisikėlimo įvykio. Iš pasakojimų juntamas dalyvių emocinis įsitraukimas – jiems buvo įdomu stebėti šį veiksma lyg teatrą.

Apie Kalnalio bažnyčios judančius žalnierius 2005 m. papasakojo Dalicija Preidytė. Ji bažnyčios skalbėjos ir patarnautojos, vadinamos *pročka*, pareigas perėmė iš savo mamos, kuriai jos atiteko iš bočiaus, buvusio zakristijonu. Anot jos, šioje bažnyčioje visada buvę žalnieriai, ir jiems turėtų būti daugiau negu 100 metų. Mediniai žalnieriai Kalnalyje tebestatomi prieš Šv. Velykas, laukiant Kristaus prisikėlimo. Dvi skulptūros be paaukštinimų yra apie 70 cm dydžio. Jos išoriškai panašios: spalvotai dažyto medžio, turi judinimo mechanizmus, kurie dar 2006 m. buvo naudojami skulptūroms judinti. Jos tebestatomos dešiniame altoriaus šone, iš abiejų Kristaus karsto pusių, ant specialiai sumontuojamų laiptų, kartu su kitomis dekoracijomis – kryžiumi, kankinimo įrankiais, mediniais angelais. Kartkartėmis po laiptais palįsdavo jauni vyrukai ir truktelėdavo už virvių, kad kuris nors iš žalnierių netikėtai pasuktų galvą, pajudintų ietį ar kardą. Seniau žmonės giedodami budėdavo per naktį, o jaunimas pateikėjos

6 Iš V. Vaičekauskio prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2017 m.

7 Iš A. Viluckio prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2013 ir 2017 m.

8 Iš V. Vaičekauskio prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2017 m.

Mediniai žalnieriai Gintališkės Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčioje (Plungės r.). 2009 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

laikais bažnyčioje jau drįso ir *pašposyti*. D. Preidyte žemaitiškai pasakojo:

*Tiej žalnieriā irgi būdava įduomums, ka neužmigtu budietojā. Juk i nusibosdava. O kai ànus sujudin, juk ir išbūdin. Pamenu, kaip aš buvau dā mergiki ir adoroudama klūpuojau unt laiptų, vėjna mergėli tai ir į galvą gāva su kārdu – karkšt! Vuo tiej berniukā iš kituos pūsis specialia stengdavuos ànus sujudinti. Išeidavā, pažiūrėdavā, kas kur klūpuo ir užlindi tada stēngdavuos užgauti.*⁹

Pateikėja papasakojo ir parodė, kaip skulptūros-lėlės sujudėdavo, pasukdavo galvas, trenkdavo ietimi į grindis ar sumojuodavo kardu. Judėdavo kiekviena atskirai, nesinchroniškai. Įsitikinti, kad Kalnalio bažnyčioje žalnieriai dar juda, galėjome 2006 m. pavasarį. Kartu su Kretingos jaunimo teatro studijos „Atžalynas“ vadovu Algimantu Verbutu, gavę vyskupo leidimą, juos filmavome Didįjį šeštadienį, vykstant Velyknačio budėjimui. Žmonės melsdamiesi giedoją Žemaičių Kalvarijos kalnus, bet jau ne per naktį kaip senais laikais.

2017 m. Kalnalyje klebonavęs kun. Mindaugas Nausėda patvirtino, kad žalnierius kasmet stato prie Kristaus karsto, tačiau jau keletą metų

jų nebejudina, nes lėlės-skulptūros yra senos, bijoma ką nors pažeisti.

Salantų bažnyčioje iki šiol saugomos didelės medinės žmogaus ūgio žalnierių skulptūros, kurias 1961 m. iš medžio išdrožė ir sukonstravo tautodailininkas Adomas Kvasas (1924–2017), tuometinio Salantų klebono, vėliau Telšių vyskupo, Antano Vaičiaus užsakymu. Meistras, jaunystėje gyvenęs Salantuose, o vėliau Telšiuose, 2006 m. pasakojo, kad Salantų bažnyčiai skulptūras gamino pagal Notėnų (Skuodo raj.) žalnierių pavyzdį. Tiesa, Notėnų medinės figūros kitokios: jos plokščios, išdrožtos iš vientiso medžio lentų išsyk su galvomis, tad su virvėmis gali judinti tik rankas su kardais. Jos nudažytos skirtingomis spalvomis. A. Kvaso „žalnieriai“ – didžiausi iš visų matytų – žmogaus ūgio. Meistras pasakojo, kad konstruodamas judinimo mechanizmus sugalvojo panaudoti motociklo guolius, kad visa figūra galėtų būti pasukama į bet kurią pusę. Gerai išmanydamas savo kurtų „lėlių“ valdymo techniką, A. Kvasas buvo ir pirmasis Salantų „žalnierių“ judintojas. Tik vėliau pamokęs ir kitus, kaip elgtis su svertais ir virvėmis, bet likti nematomu, kaip reikiamu metu išgauti tikslius figūrų judesius.¹⁰

Ne vienas Salantuose užaugęs žmogus pamena, kaip vaikystėje bažnyčioje būdavo įdomu, ir

9 Iš D. Preidytes prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2005 m.

10 Iš A. Kvaso prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2006 m.

kaip norėdavo pamatyti žalnierius. Netoli Salantų gimusi ir jau seniai miestelyje gyvenanti Angelė Staniuvienė (g. 1958) pasakojo, kaip Salantų žalnieriai vaikystėje žavėjo jos vyrą: „Labai norėjosi važiuoti į bažnyčią, nes velykiniai žalnieriai labai patiko. Kai pirmą kartą juos pamatė, apie 1966–1968 metus, tai vaikams buvo daug išgąščio.“ Moteris prisimena: „Kad pakėlė jie tuos kardus į viršų, kad dėjo į žemę, tai visa bažnyčia nuščiuvo!“¹¹ Taip ir augo vaikai Salantuose su tais žalnieriais visą sovietmetį. Ir Šv. Mišios vykdavo, ir žmonės melsdavosi, tik vaikystėje maldos nerūpėjo, o į bažnyčią norėjo važiuoti dėl to įdomumo. Pagal jos vyro pasakojimą, Salantų žalnieriai buvę labai dideli, vaikui jie atrodė didesni už žmogų:

Sujungti buvo kažkaip sudėtingai su virve, kaip jam, vaikui, atrodė. Tos virvės buvo paslėptos po rankove. Berniukus domino judinimo mechanizmai: kaip taip gali būti, kad jie juda vienodai abu kartu? kažkas patempia iš vienos pusės virvę ir ranka susilenkia, o kardas pakyla į viršų. O tada – į žemę tik bilst!¹²

Pastarąjį dešimtmetį Salantuose prieš Šv. Velykas žalnieriai statomi jau ne kasmet. Keitėsi klebonai, skulptūras teko remontuoti, o ir poreikis stebėti, kaip jos juda, nebe toks didelis kaip anksčiau. Tačiau kadaise jos jaunus žmones traukė į bažnyčią. Kita vertus, Salantuose klebonavusio Juozo Rudžio teigimu, žalnieriai per 2016 ir 2017 m. Šv. Velykas budėjo prie Kristaus karsto kaip ir anksčiau, tik nebejudinami.

Tradicijai svarbus pastovumas. Ši savybė būdinga žemaičiams, o Plungės rajonas gali didžiulis, kad seniausią lėlių teatro paveldą išsaugojo net keliose vietose. Žemaitijos nacionalinio parko Kultūros paveldo skyriaus vedėja Aldona Kuprelytė (g. 1961), gyvenanti Plateliuose, parodė ne tik Platelių, Beržoro, Gintališkės šventovėse išsaugotas velykinių žalnierių poras, bet ir šeimoje saugomas savadarbes lėles.

Gintališkės žalnieriai mediniai, bet plokšti, ne kartą perdažyti ryškiomis spalvomis. Bažnyčios patarnautojos Elenos Jurkutės teigimu, šie žalnieriai yra cariniai, tai yra iš spaudos draudimo laikų. Nykstančią tradiciją liudija E. Jurkutės pastebėjimas, kad juos judinti buvo ne šventas darbas, o žaidimas. Beržoro žalnieriai taip pat plokšti, išsaugoję senąją išvaizdą – kiek pablukę. Jų autorius nėra žinomas. Panašumu į Kalnalio žalnierius nustebino Platelių bažnyčios medinės

11 Iš A. Staniuvienės prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2018 m.

12 Ten pat.

skulptūros. Akivaizdu, kad juos kūrė tas pats medžio meistras, nes skulptūrų dydis, forma, siluetas, maniera yra visiškai identiški. Skiriasi tik jų nuspalvinimas. A. Kuprelytės teigimu, Platelių žalnieriai sukurti 1909 m. Panašiai buvo datuotos ir Kalnalio skulptūros.¹³

Sunku pasakyti, kiek iš viso Lietuvos bažnyčiose būta panašių medinių skulptūrų su judinimo mechanizmais. Tačiau Žemaitijos bažnyčiose iki šiol saugomi mediniai žalnieriai mums padeda pažinti iki šiol mažai tyrinėtą ankstyvosios krikščionybės istorijos puslapį. 2008 m. Raseiniuose vykusio Žemaitijos regioninės etninės kultūros globos tarybos susirinkimo ataskaitoje įrašyta: „Prof. Libertas Klimka priminė šimtametę lėlių teatro tradiciją, gyvavusią Nemakščiuose, Viduklėje, kur bažnyčioje buvo su lėlėmis vaidinamos misterijos. Jis ragino atgaivinti šią tradiciją.“¹⁴ Iki šiol neteko girdėti, kad kas nors imtųsi tokios iniciatyvos, tačiau vietinių žmonių žalnieriais vadinamos bažnyčių skulptūros ar kiti lėliški pavidalai liudija unikalią lėlių teatro istorijos grandį, seniai išnykusią Europoje, bet ilgai išsilaikiusią gyvojoje Žemaitijos tradicijoje.

LĒLIŲ TEATRAS ŠEIMOS APLINKOJE

Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos kaime vykdavo mėgėjiški lėlių teatro vaidinimai. Tačiau šį kartą pažvelgsime į lėlių vaidinimus, turėjusius švietėjišką paskirtį. Bažnytiniai žalnieriai tam tikra prasme taip pat atliko ugdomąją funkciją. O lėlių teatras namų aplinkoje kurtas suvokiant, kad tokiomis priemonėmis papasakota pasaka, Šv. Rašto istorijos epizodas, pagaliau *šposas*, ne tik patraukia dėmesį, įtraukia ir suartina šeimos narius, kaimynus, švenčių dalyvius, bet ir padeda ugdyti šeimos vertybes. Turime liudijimų apie įvairiose Žemaitijos vietose šeimose kuriamas lėles, su kuriomis buvo vaidinama, pasakojamos istorijos, krečiami *šposai*. O laukiant Šv. Kalėdų kuriamas šėpos teatras, supažindinantis su Kristaus gimimo istorija.

Kretingos muziejaus fonduose saugoma pirštininė¹⁵ lėlė velniukas. Eksponato kortelėje įrašyta, kad jos autorius yra savamokslis berniukas, šią lėlę naudojęs apie 1930 m.: „Lėlė įsigyta 1956 m. iš Jakšto Melitono, gyvenusio netoli Salantų.“ Vaikas,

13 Pasakojo A. Kuprelytė ekspedicijos Žemaitijos nacionaliniame parke metu 2006 ir 2018 m. Užrašė S. Burneikaitė.

14 Cituojama iš Etninės kultūros globos tarybos 2008 m. lapkričio 6 d. Žemaitijos tarybos veiklos ataskaitos.

15 Pasaulyje paplitusi klasikinio tipo plaštakos dydžio lėlė, užsimaunama ant rankos. (S. B. pastaba)

prieš ją sukurdamas, turėjo būti matęs liaudišką lėlių vaidinimą ir nusižiūrėjęs, ką ir kaip su ją galima veikti. „Galva ir rankų plaštakos yra išdrožtos iš medžio, rūbeliai dirbtinio kailio, persiūti, kaip ir raudona peteliškė po kaklu.“ Įdomu tai, kad viduje, arčiau kaklo, buvo įdėtas mechanizmas, kuris neveikia, bet jį suspaudus „lėlė kvarkė“.¹⁶

Velniuko personažas veikė įvairiuose Lietuvoje užfiksuotų lėlių vaidinimų siužetuose. Kretingoje velniuką vadino Joniu. Su juo darydavo įvairius pokštus vestuvių, talkų, pabaigtuvių ir šiaip vakaruškų metu: žaidėju vadinamas vaidintojas lėlę glamonėjo, bučiavo ir t. t., tačiau stengėsi, kad vaidinimo metu pats nebūtų matomas. Dažniausiai ranką su lėle iškišdavo pro pravertas duris ar užlisdavo už paklodės prie spintos: „<...> Kas nežinojo – bijojo, kas žinojo, kaip tai daroma, džiaugėsi tais „fokusais“, nes visiems pakeldavo nuotaiką.“¹⁷

Su nagingu meistru Antanu Katkumi (1931–2010), gyvenusiu netoli Platelių esančiame Paežerės Rūdaičių kaime, Aldona Kuprelytė supažindino 2006 m. Jį jaunystėje kviesdavo piršliu į vestuves ir šiai progai A. Katkus pats buvo parengęs programą su lėlėmis.

Pakeliui į jo sodybą pasitiko prie eglės kamieno pritvirtina šeimininko sumeistrauta maža koplytėlė su jo rankų darbo Rūpintojėliu. A. Katkus buvo pasigaminęs ir tris pirštines lėles: piršlį velnią ir du jaunuosius – Motiejuką ir Barborą. Pirmoji, kurios galvutė drožta iš medžio, su skrybėle ir didele raudona gėle, vaizduoja piršlį melagį. Jį Antanas paveldėjo iš dėdės ir pats įtaisė pypkę, pro kurią vamzdeliu lėlė pūsdavo dūmus. Jaunųjų lėlėms sumanė panaudoti senų žaislinių lėlių galvutes. Jaunieji šokdavo ir dainuodavo (piršlio balsu): „Susitiko graži pora, Motiejukas ir Barbora.“ Lėlių rankų plaštakas meistras pasiuvo iš odos atraizėlių, o rūbeliai – medžiaginiai. Piršlio su lėlėmis krečiami pokštai buvo svarbesni nei jų estetinė išvaizda. Vestuvių dalyviams patikdavo, kai piršlys išsitraukdavo savo pasigaminatas lėles ir už pusiau uždengtų durų suvaidindavo kelias nedideles sceneles.¹⁸

Pateikėjas papasakojo, kad pasidarė šias lėles apie 1965 m., kai jau buvo *ženotas*, o vaikai paau-gę. Jis vaikystėje buvo matęs, kaip su lėlėmis per šventes susirinkusius giminaičius linksmino jo dėdė Ramonas, kilęs iš netolimo Beržoro kaimo.

16 Kretingos muziejaus fondas. GEKNr1291; Inv. Nr. 142 Dokumento akto Nr. 1295.

17 Ten pat.

18 Iš ekspedicijos Žemaitijos nacionaliniame parke 2006 m. Užrašė S. Burneikaitė.

Vaidindavo jis ir per atlaidus, kai susirinkdavo daugiau svečių. Piršliaudamas, anot Antano, vaidindavo ir jo pusbrolis Liudas, tačiau tik su viena lėle.

Luokėje (Telšių r.) užaugusi etninės kultūros specialistė Irena Nakienė (Kontautaitė) (g. 1944), dabar gyvenanti Klaipėdoje, pasakodama apie namuose pačių pasidarytą šėpos teatrą¹⁹ tvirtino, kad taip jį vadindavo ir vaikystėje, kai rodė vieni kitiems savas istorijas su lėlėmis.

Mosėdžio (Skuodo r.) gyventoja Stanislava Kuprytė-Prelgauskienė (g. apie 1940) su nostalgija prisiminė tėvelio vaidinimus su paties pasigamintomis pirštinių lėlėmis šeimos šventėse.²⁰ Galvas lėlėms tėvelis buvo pats išdrožęs iš medžio, o kūnus ir rūbelius pasiuvo mama. Stanislavos tėvelis lėlių niekam neduodavo, lėlių vaidinimus rodydavo pats, jie vykdavo virš širmos, kurią atstojo lovatiesė, pakabinta atvirų durų vietoje. Kartais, kai būdavo kokia proga, tėvelis nusinėsdavo savo teatrą ir pas kaimynus. Lėlės šokdavo, pasibučiuodavo, siūlydavo viena kitai taurelę, bet nekalbėdavo. Šie pavyzdžiai primena pirminę lėlės paskirtį – išreikšti mintį be žodžių, tik per judesį, santykį vienos su kita.

Ne vienas vyresnės kartos žmogus skirtingose Žemaitijos vietose gali papasakoti apie šeimos rengtus lėlių teatro vaidinimus. Puikus lėlių teatro inteligentų šeimoje pavyzdys yra išsaugotas Vieksnių pirmosios vaistinės muziejuje (Mažeikių r.), įrengtame miestelio vaistininke name. Tai XX pradžios vaistininke šeimos lėlių teatras. Muziejaus vadovės Danutė Končienės teigimu, lėlių teatrą kurdavo vaistininke žmona Sofija Ueiskytė-Aleksandravičienė. Ji buvo pirmoji Vieksnių Meno mokyklos dailės mokytoja, pati piešė, tapė, visas dekoracijas sukūrė savo rankomis. Yra žinoma, kad vaistininke šeimoje augo trys vaikai ir dvi augintinės. Dukra Sofija Aleksandravičiūtė-Novick prisimena:

Kartą mamytė, su auklėtoja froilen Ruth Jonat, sugalvojo sukurti lėlių teatrą. Kaimynystėje gyveno stalius Vladas Jedinka. Jis pagaminė tokią dėžę-sceną teatrui. Nudažė melsvai pilkais dažais, papuošė raižiniais, priekyje pakabino tamsiai raudonos medžiagos uždangą. Mamytė iš plastilino nulipdė įvairias figūras,

19 Šėpos teatras – liaudiški lėlių vaidinimai, rodomi namų aplinkoje, kilę iš kalėdinės misterijos, pasakojant Kristaus gimimo istoriją nuo Kalėdų iki Trijų karalių. Šie krikščioniški siužetai Lenkijoje vadinami *Šopka*, Baltarusijoje *Betliejka*, Ukrainoje ir Rusijoje *Vertep*. Šėpa Žemaitijoje vadinama ir spinta tvarkingai saugoti vertingiems daiktams.

20 Iš S. Kuprytės-Prelgauskienės prisiminimų. Užrašė S. Burneikaitė, 2017 m.

aptepė laku, kad būtų tvirtesnės, pasiuvo rūbus, prie kiekvienos pritaisė vielas, kurias užkabindavo ant ištiestų vielų dėžės-scenos palubėje. Jas traukiant „artistai“ judėdavo.²¹

Muziejuje išlikęs nedidelis autentiškas paviljonas su vielutėmis, ant kurių buvo kabinamos mažos lėlytės.

Dukros prisiminimuose užrašyta, kad apie 1938 m. mamytė sugalvojo toje dėžėje padaryti ir prakartėlę, vadino ją betliejumi. Toliau rašoma, kaip mama pati nulipdė Juozapą ir Mariją, piemenis, Tris Karalius ir lėles aprenė, „nupirko mažą nuogą lėlę, ją paguldė dėžiose, ir ji tapo Jėzuliuku. Aplink sustatė gyvuliukus, nupiešė žvaigždę. Dekoracijas mamytė nupiešė pati. Dėžė-scena stovėdavo per šventes svetainėje, mamytė skambindavo pianinu kalėdines giesmes, o mes visi giedodavom.“²² Atpažįstame Kristaus gimimo istorijos – tradicinio šėpos teatro siužeto – pasakojimą šeimos aplinkoje, laukiant Šv. Kalėdų. Taip buvo įprasminamas Kalėdų laukimas, vaikai mokomi pažinti Švento Rašto istoriją. Tradiciškai Betliejaus istorija būdavo rodoma šeimose ar svečiuose per visą tarpušventį, nuo Šv. Kalėdų iki Trijų karalių.

Keletą epizodų apie šeimoje vaikams kuriamą *babūnelės* lėlių teatrą papasakojo ir Nemakščiuose gimęs bei užaugęs kun. kan. Andriejus Sabaliauskas, dabar gyvenantis Telšiuose.

Žmonių prisiminimai leidžia spėti, kad Žemaitijoje lėlių teatro tradicija plito mėginant patiems pakartoti pamatytus vaidinimus. Kai kurie pateikėjai galėjo būti matę ir vieną kitą keliaujančių lėlininkų pasirodymą.

Tradicinio trijų aukštų šėpos teatro įrangą 2005 m. atkūrė Dovilų etninės kultūros centras (Klaipėdos r.). Tai inicijavo Klaipėdos universiteto lietuvių kalbos ir etnologijos programos absolventas Jonas Tilvikas. Keletą metų jo vadovaujami Betliejaus istoriją pasakojo ir šėpoje rodė du paugliai berniukai. Vizualinį jos pavidalą, sekdamas tradicija, kūrė Klaipėdos etnokultūros centre dirbanti dr. Elena Matulionienė. Lėles šėpai, mamos sudominta, padarė ir aprenė jos pauglė dukra Kristina Matulionytė. Svarbu, kad šėpos teatro kūrimo procesas jaunuoliams padėjo mokytis etikos, tikybos, gimtosios kalbos, technologijų, muzikos bei dailės dalykų. Atkurtą tradicinę šėpą ir dabar galima pamatyti Dovilų etnokultūros centre, susipažinti su jos konstrukcija, tradiciniais personažais, sužinoti, kaip perteikti Betliejaus istoriją.

21 Sofijos Ueiskytės–Aleksandravičienės prisiminimų rankraštis. Viešųjų vaistinės muziejaus fondas.

22 Ten pat.

APIBENDRINIMAS

Apžvelgus Žemaitijos kaimuose ir atokesnėse gyvenvietėse saugomus, o kai kur ir tebenaudojamus senojo lėlių teatro objektus, akivaizdu, kad jie teikia žinių apie mažai tyrinėtą etninės kultūros paveldo sritį ir spontanišką lėlių teatro raidos etapą. Žemaitijoje ilgiau nei kitur išsilaikė teatrališkos kaukės, lėlės, taip pat skulptūros ir judantys įrenginiai bažnyčiose, naudoti Velykų misterijos įprasminimui. Jie padeda geriau pažinti žemaičių pasaulėžiūrą, apčiuopti tradicijos raidą – nuo ritualo iki teatrinės minties gimimo.

Svarbu suprasti, kad atokesnių senųjų Žemaitijos bažnyčių užkaboriuose tebesaugomi jau nykstančios tradicijos pėdsakai svarbūs ne tik to krašto žmonėms, bet ir Lietuvos etninės kultūros, teatro istorijai. Puoselėjant bendruomenines ir šeimos vertybes svarbu šią tradiciją pažinti, pritaikyti edukacijai, atrasti būdų ją saugoti, gaivinti, perduoti.

LITERATŪRA

- Bielskis 1999 = P. Bielskis. *Lietuvos klijimo teatras*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Burneckaitė 2005 = S. Burneckaitė. *Lėlių teatro elementai lietuvių etniniame kultūroje. Liaudies kultūra*, Nr. 3.
- Daukantas 1988 = S. Daukantas. *Būdas senovės lietuvių, kalėnų ir žemaičių*. Vilnius: Vaga.
- Girčys 2010 = A. Girčys. *Nemakščiai*. Kaunas: Naujasis lankas.
- Jurkowski 1970 = H. Jurkowski. *Dzieje teatru lalek. Panstwowy instytut wydawniczy*. Warszawa.
- Kapočiūnas 1932 = P. Kapočiūnas. Viduramžių teatras Lietuvoje. *Liepsnos*, Nr. 22.
- Kviklys 1991 = B. Kviklys. *Mūsų Lietuva*. T. 4. Vilnius: Mintis.

EASTER “SOLDIERS” AND PUPPET THEATRE HERITAGE IN SAMOGITIA

Salomėja BURNEIKAITĖ

The article introduces the oldest forms of puppetry still seen today in Samogitia: during Easter the moving wooden sculptures of the Roman soldiers who watched over Christ's tomb (called “*žalnieriai*”), homemade box puppet theatres (“*Šėpa*”) and finger puppets, all of which were used in celebrations and gatherings of people. In rural areas of Samogitia, there is still information about puppet theatres that have thrived for centuries, which can be studied as an example of our ethnic cultural heritage. The first professional puppet theatre in Lithuania was founded in Kaunas in 1936 by the artist Stašys Ušinskas, but puppets, like masks, in rituals, celebrations, or in the home environment, were used by people for a long time prior.

VELYKŲ ŽALNIERIAI ŽEMAITIJOS BAŽNYČIOSE

Arūno BALTĖNO fotografijos

Didžiojo penktadienio pakyla Kalnalio Šv. Lauryno bažnyčioje (Kretingos r.), 2019 m.

Gintališkės Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia ir varpinė (Plungės r.). 2019 m.

Velykų žalmierius Gintališkės bažnytėlėje. 2009 m.

Didysis penktadienis Gintališkės Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčioje (Plungės r.). 2009 m.

Velykų žalnieriai Platelių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje (Plungės r.). 2019 m.

Kareiviai saugo Kristaus kapą Salantų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje (Kretingos r.) 2019 m.

Salantų bažnyčios zakristijonas rodo, kaip pamaldų metu kareiviai judėdavo – sukiodavo galvą ir judindavo ginklus. 2019 m.

Salantų bažnyčios kareivius 1961 m. išdrožė tautodailininkas Adomas Kvasas (1924–2017). 2019 m.

Notėnų (Skuodo r.) Šv. kankinės Kotrynos bažnyčios Kristaus kapo pakyla ir žalnieriai Didįjį penktadienį. 2019 m.

EASTER SOLDIERS IN SAMOGITIAN CHURCHES

In Samogitia there still exists a tradition, well-known in most European Catholic lands, but now long-disappeared. In some more rural churches to this day there remain pairs of wooden, movable sculptures of Roman soldiers. These movable wooden sculptures were made under order of the church, so that believers could better understand and relive the story of the Passion of Christ. During Easter they were, and in some places still are, placed at Christ's tomb on a specially-built platform, with decorations and lighting. On Good Friday of 2019, the wooden soldiers were photographed in the churches of Kalnalis, Salantai (Kretinga d.), Plateliai, Gintališkės (Plungė d.), and Notėnai (Skuodas d.). Arūnas BALTĖNAS' photographs.

DIDIEJI SAPNAI LIETUVOS ASMENYBIŲ DIENORAŠČIUOSE IR PRISIMINIMUOSE

Elona LOVČIKIENĖ

■ Prisikaupus nepaprastų sapnų pasakojimų, kurių vis aptinku skaitydama pati ar kuriais pasidalija bičiuliai (už tai ypač dėkoju prof. Vykintui Vaitkevičiui), nusprendžiau apie juos pakalbėti. Šis rašinys bus veikiau poetinis nei mokslinis ar psichoanalitinis – jame pirmiausia leisiu kalbėti patiems sapnams ir jų sapnuotojams. Sumaniusi perteikti aptiktus Lietuvos iškilių asmenybių sapnus, liudiju sapną kaip dvasinės kultūros dalį, nepelnytai nustumiamą į paraštes. Iš pateiktų pavyzdžių matysime, kad kartais sapnas tarsi apibendrina likimą ar bent reikšmingą gyvenimo tarpinį. Sapne nubyra buities smulkmenos, ir lieka vien archetipas, esminis mitinis motyvas. Skaitydami apie didžiuosius žmonių sapnus ir lygindami su jų gyvenimais pastebime neabejotinas abipuses sąsajas: gyvenimo situacija iškelia sapną, o sapnas kalba apie gyvenimą ir jį veikia.

Šis rašinys – anaipol ne išsami Lietuvos asmenybių sapnų apžvalga. Nei jų atranka, nei dėstymu nesiekiu kurti sistemos, nors kai kurie sapnai išsiskiria prasmingu sutapimu su tikrais įvykiais. Aptariu tik tuos asmenybių sapnus, kurie pateko man į rankas, kurie privertė nustebti, susižavėti, atjausti, kurie patys „prašėsi“ perpasakojami. Dauguma sapnų jau skelbti, bet čia jie pirmąsyk skelbiami kartu ir aptariami analitinės psichologijos požiūriu. Tad ir pradėdu sapnu:

Šventadienis, vidurdienio pamaldos. Bažnyčia pilna žmonių. Žinau, kad turiu žmoną, turiu vaikus, bet taip pat gerai žinau, kad šiandien mano vestuvės... Įeinu pro plačiai atvertas didžiąsias duris. Žmonės prasiskiria – platus takas. Einu tiesiog prie didžiojo altoriaus, kur jau apsivilkęs liturginiais rūbais laukia kunigas. Presbiterijoje prie pirmo altoriaus laipto stovi suoliukas, kaip sutuoktiniams. Priėjęs paruoštą suolelį atsiklaupiu. Kunigas atsigręžia. Garsiai sakau: „Aš turiu žmoną ir ją myliu.“ Kunigas nusigręžia į altorių, meldžiasi, bučiuoja altorių ir vėl atsisuka. Aš vėl garsiai kalbu: „Aš turiu žmoną, turiu tris vaikus ir juos myliu.“

Kunigas pasisuka į altorių ir, atrodo, pakeltomis rankomis meldžiasi. Kai kunigas trečią kartą atsisuka, aš vėl garsiai kartoju: „Aš turiu žmoną, turiu šeimą ir juos myliu.“ Tada ku-

nigas klausia: „O ar myli tėvynę?“ „Taip, – atsakau. – Aš myliu tėvynę.“ Ir klūpodamas palenkiu galvą.

Kunigas ištiesia virš mano galvos abi rankas, kaip sutuoktinius laimindamas. Ir kažką patylom kalba. O stiprus choras užgieda himną į Šv. Dvasią: „Veni Creator Spiritus“. Groja vargonai, atrodo, visa bažnyčia pripildyta – gaudžia himno garsais... Žinau, kad laiminama mano nauja santuoka. Ir man darosi graudu, kad tai lyg atskiria mane nuo šeimos. Ar dar pamatysiu juos kada? Rieda, nesulaikomai rieda ašaros. (LKA 1994: 72–77)

Kieno tai galėtų būti sapnas?

Jį susapnavo VINCAS SELIOKAS, Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio prezidento faktiškasis pirmininkas. Prisiminimuose pateikęs sapną, toliau jis pasakoja apie vidurdienį sutikęs gerai pažįstamą Tauro apygardos ryšininką Kazį Matulevičių, pakvietusį susitikti su vadu Antanu Baltūsiu-Žveju. Paaiškėjo, kad dviejų apygardų pareigūnai susitarė ir nutarė prašyti V. Selioko tapti naujo BDPSP vadu, pakeisiančiu Erelį (Markulį), įtartą bendradarbiaujant su KGB. Ilgo pokalbio metu Žvejas įtikinėjo išrinktąjį, o V. Seliokas vis nedrįso prisiiinti naujųjų pareigų. Galiausiai vadas ištare: „Dar vienas ir paskutinis klausimas: ar myli tėvynę?“

V. Seliokas prisipažįsta: „Tai buvo triuškinantis klausimas. Lyg prieš Aukščiausią Teisėją stovėdamas, peržvelgiau visą savo gyvenimą: nuo 1919 metų, kai 13–14 metų paaugliu būdamas platinau atsisaukimus, kuriuose buvo kviečiami savanoriai į atsikuriančios Lietuvos valstybės kariuomenę tėvynės ginti. Prisiminiau, kad 1920 m. ir pats buvau padavęs pareiškimą į savanorius, kaip pirmasis mano straipsnis, atspausdintas ‘Laisvėje’ (1920 m.), buvo kreipimasis į inteligentus, kad jie įsteigtų Šaulių s-gos skyrių, nes yra daug jaunuolių, norinčių tėvynę ginti. Prisiminiau Klaipėdos sukilimą, antivokišką pogrindį ir pagaliau praėjusios nakties sapną... Kiek įsižeidęs atsakiau: ‘Taip. Net per sapną šiandien į tokį klausimą teigiamai atsakiau’“ (LKA 1994: ten pat).

Pradėjau šiuo pavyzdžiu, kad pajauštume vadinamojo *didžiojo sapno* galią. Mažieji kasdieniai sapnai gali nurodyti vidinius konfliktus,

padėti susieti vakar dienos įspūdžius bei įgytas žinias su jau turimomis ir pan., o štai didieji sapnai byloja esmę, esminius gyvenimo dalykus, praneša ir išpranašauja likimą, priverčia apsispręsti, nurodo kryptį. Tradicinėje kultūroje gerai žinomi ir vertinami, tokie sapnai buvo ir tebėra laikomi siųstais dievų.

Kalbant jungiškais terminais, tai sapnai, kuriuose pasireiškia archetipai ir kurie yra siunčiami pagrindinio, Savasties, archetipo. Kaip teigia Karlas Gustavas Jungas (C. G. Jung), svarbieji gyvenimo sapnai – tarsi sielos lobyno brangakmeniai, kuriuose atsispindi visos žmonijos dvasinės istorijos simboliai, kolektyviniai mitiniai motyvai (Jung 1990: 77). Didžiuosius sapnus Jungas susieja su žmogaus tapsmu, vadinamąja individualizacija – vyksmu, kurio metu ir dėl kurio žmogus iš nevaldomų išorės ir vidaus jėgų pastumdėlio virsta pagrindiniu savo likimo valdytoju, drauge įgyvendindamas pamatines savo vertybes ir išgyvendamas aukščiausią pilnatvę. K. G. Jungo žodžiais, „sapnas pasinaudoja kolektyvinėmis figūromis, nes turi išreikšti amžiną, be galo pasikartojančią žmogaus problemą, o ne vien asmenišką pusiausvyros sutrikimą. Visi tokie žmogaus gyvenimo momentai, kai visuotiniai likimo dėsniai laužo asmeninės sąmonės puoselėjamus tikslus, lūkesčius, nuomones, – tai individualizacijos kelio stotys. <...> Mumyse glūdinti universali žmogiškoji būtybė nuolat pataiso ir atsveria neišvengiamą sąmoningo gyvenimo vienpusiškumą“ (Jung 1990: 78). Didžiuosiuose sapnuose pasireiškia įvairūs mitiniai motyvai, susiję su herojaus – to „didesniojo žmogaus“, iš prigimties pusdievio – gyvenimu. Išrinka iniciacijoms būdingi nutikimai ir išbandymai. „Susiduriame su slibiniais, gyvūnais pagalbininkais ir demonais, sutinkame Senį Išminčių, gyvuliažmogį, norus išpildantį medį, atrandame paslėptą lobį, žiūrime į šulinį, urvą, į siena apsuptą sodą, stebime alchemines medžiagų transformacijas ir taip toliau – visa tai, kas niekaip nesusiję su lėkšta kasdienybe“ (Jung 1990: 79).

Didieji sapnai išskyla tuomet, kai žmogus yra priverstas keistis, kai tenka pereiti (tapti įvesdintam) į naują gyvenimo tarpsnį, pavyzdžiui, didelių permainų, praradimų, mirties akivaizdoje. Tokių sapnų kalba vaizdinga ir kartu genialiai paprasta, jie sukrečia iki širdies gelmių, sukeldami baimę, šiurpą, nuostabą – jausmus, intensyvumu prilygstančius šventybės patyrimui. Viena didžiųjų sapnų atmainų ir yra religinio turinio sapnai, kuriuose įvyksta arba tiesioginis apreiškimas, arba susitikimas su dievybe išgyvenamas per simbolį.

Tokis yra ir pateiktasis V. Selioko sapnas. Lemtingomis akimirkomis jis, kaip pats sakė, jaučiasi atsidūręs prieš Aukščiausią Teisėją: pirma jam tenka atsakyti į lemiamą klausimą sapne, o paskui dar kartą – sąmoningoje būsenoje. Tačiau esminis virsmas – iniciacija, įvyksta sapne. Susapnuotoje Sekminių giesmėje Dvasia Kūrėja padarytą sprendimą sutvirtina iškilminga rimtimi. Giesmė suskamba kunigui jau laiminant susapnuotąją „santuoką“ su Tėvyne, ir net dabar, per didžiausią mus skiriančią laiko tarpą, net nuo popieriuje užrašytų žodžių tebegirdime didingą jos gaudesį, šitaip kartu patirdami jos šiurpą keliančią galią. Dvasia Kūrėja prisiliečia ir palaimina, neabejotinai peržengdama siauras atskiro asmens ribas, ir gelminis pasirinkimas jau nulemtas – kitą dieną jį teliks padaryti sąmoningai.

Toliau aptarsiu sapnus, susijusius pirma su asmeniniais virsmis, o paskui – su istoriniais įvykiais, laikydamasi jų chronologijos.

MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS. Grįžkime į XX a. pradžią, atsiverskime Mikalojaus Konstantino Čiurlionio „Laiškus Sofijai“. Laiške iš Peterburgo 1908 m. spalio 11 d. Čiurlionis pasakoja buvęs vakaroti su studentais ir girdėjęs juos kalbant, jog lietuvių literatūroje esą tik du titanai – Sofija Kymantaitė ir Juozapas Albinas Herbačiauskas. O toliau aprašo savo sapną:

Tą naktį puikiai miegojau ir sapnavau, kad ant didžiulio rutulio (gal tai buvo Žemės rutulys) buvo padėta lenta. Ant vieno galo stovėjai Tu, ant kito Herbačiauskas, ir supotės, tačiau jis buvo baisiai liesas ir negalėjo išlaikyti pusiausvyros, tad nukrito ir, kažkokio keisto sukurio pagrobtas, ėmė sukstis aplink kamuolį, kuris pagaliau kažkur pranyko drauge su juo, o iš lentos pasidarė tiltas, toks aukštas, kad nesimatė pagrindo, ant kurio jis stovėjo, o Tu lėtaiėjai juo ir kalbėjai „nori? – ar nenori?“ (Čiurlionis 1973: 47)

J. Herbačiauskas tuomet jau buvo paskelbęs savo prozines dramas „Lietuvos griuvėsių himnas“ ir „Genijaus meilė“. Tačiau genijaus meile alsuoja visi paties Konstantino (Kastuko) laišakai Sofijai (Zoselei)... Taip ir matai juodu, apsuptus vešlių auksinių varpų, o virš galvų – dvylika vaivorykščių. Nors artėja juoda audra, jie kaip vaikai gauda žaibus delnais, „šypsodamies ir žaibams, ir varpoms, ir vaivorykštėms, ir vienas kitam“ (Čiurlionis 1973: 62). Kurdamas operą „Jūratė“ M. K. Čiurlionis vėl tarsi nyra į sapną, nes pradeda lopsinė: „Šlama vilneliai – miegok, miegok... Saldų

sapnelį sapnuok sapnuok...“ (Čiurlionis 1973: 88). Tai, ką jo vaizduotėje dainuoja Jūratė, – nežemiška, kūrėjas ją apgaubia tauria poezija, savo regėjime skęsta su ja jūros gelmėse, vaikštinėja palei gintaro rūmus, kalbasi su jūros Karaliene, vadinamas ją Zosele, ir jam baisiai gera.

Tad tikrieji „titanai“ – patys Konstantinas ir Sofija. Tai jie iškyla iki dieviškųjų aukštumų ir kosminių mastelių. Tačiau sapne vienas iš jų neišlaiko pusiausvyros – titanu studentų pavadintas J. Herbačiauskas. Jis liesas, jis nukrenta, jį pagriebia sukūrys. Nidos Gaidauskienės teigimu, tarp S. Kymantaitės ir J. Herbačiausko buvo radęsis konkurencijos santykis (Gaidauskienė 2018: 251), tad ir sapnas simboliškai jį perteikia ir čia pat išsprendžia Sofijos naudai. Tačiau analitinės psichologijos požiūriu, galima prielaida ir apie subjektyvios sapnuotojo realybės atspindį sapne. Žinodami kūrėjo likimą, galime sakyti, kad šis nukritęs ar nuskridęs nuo Žemės rutulio liesas žmogus – lyg ir paties sapnuotojo įvaizdis. Tartum dar galima rinktis, nes nuo aukšto tilto Sofija klausia: nori ar nenori?... Tiltas per dangų primeina Čiurlionio jau regėtas vaivorykštes ir taip artina prie Laimos – likimo deivės. Tad ar galima rinktis savo likimą? Beje, ciklo „Vasaros sonata“ paveiksle „Andante“ regime salą su kalnais, kurių viršūnes jungia tiltai su monogramomis SK, o aukuras papėdėje pažymėtas inicialais MKČ. Sakytume, kad Sofija jungia, o Mikalojus aukoja ar aukojasi... Įdomu, kad kalbėdama apie Čiurlionių likimą N. Gaidauskienė irgi renkasi tilto metaforą: „Stovint abiem ant gyvenimo ir sapno krantus jungiančio tilto, viena tarytum ėmė labiau paklusti biologinių reikmių traukai, kitas liko sapno gravitacijos lauke“ (Gaidauskienė 2013: 41). Sapno gravitacija akivaizdi ir didžiajame sapne: liesas žmogus ėmė suktis aplink rutulį ir kartu su juo pranyko, lyg nuneštas itin galingos ir paslaptingos jėgos... Rutulys, pasirodęs šiame sapne ir pasikartojantis M. K. Čiurlionio kūryboje, – tai lyg esminis visybės, pilnatvės archetipinis vaizdinys, tačiau sapno pabaigoje jis kažkur pranyksta, kaip tolydžio dingsta jis ir iš kūrėjo gyvenimo.

Atkreipiu dėmesį į šių didžiųjų sapnų poetiškumą, vaizdingumą, jų simbolių talpumą, beveik neperteikiamą žodžiais. Išvis prieiga, kuria norisi artintis prie šių ir kitų didžiųjų sapnų, būtų artima Džeimso Hilmano (James Hillman) archetipinei psichologijai. Dž. Hilmanas kalba apie poetinius sielos pamatus ir sako, kad metaforiškas mitinis pasakojimas – tai pirminė, neredukuojama archetipų kalba. Pasak Henrio Korbeno (Henry Corbin), kito archetipinės psichologijos

autoriteto, archetipų pasaulis (*mundus archetypalis*) yra ir vaizduotės pasaulis (*mundus imaginalis*). Archetipus jis supranta kaip pamatines vaizduotės struktūras, vertė pranokstančias jutimų pasaulio įspūdžius dėl apreiškiančios savo prigimties. Čia galime prisiminti senąją sampratą sapnus esant apreiškštus dievų ar demonų.

Negana to, „pasirodydamas žmogaus pavidalu ir veikdamas kaip kryptinga jėga sapno vaizdinys iškelia tam tikrą reikalavimą – moralinį, erotinį, intelektinį, estetinį, kuris reikalauja atsakymo. Tai *jaudinanti būtybė* (Armstrong), teigianti jausminį santykį. Ji atrodo iš anksto žinanti likimą, tarsi būtų pranašiška, numatanti. Sapnų vaizdiniai nori mums gero, suteikia mums užnugarį ir ragina žengti pirmyn, supranta mus giliau nei mes patys save, praplečia mūsų jautrumą ir dvasią, nuolat kuria vis kažką naują, kad mums tai pateiktų. O, tas jausmas – būti mylimam vaizdinių... Vadinu jį vaizduotės meile“ (Hillman 1985: 14).

Neabejotinai M. K. Čiurlionio būta tikro „vaizduotės mylimojo“, o jo sapnų ir kūrybos siekla Sofija šiame sapne pasirodė kaip didžioji deivė.

JONAS IR GABRIELA ELEONORA BASANA-VIČIAI. Paties daktaro Jono Basanavičiaus gyvenimo kronikoje man nepavyko aptikti nuosekliai pateikto sapno, nors neabejoju, kad didžiųjų sapnų jo gyvenime būta. Po pasikėsینimo ir žmonos mirties ilgus metus gedėjęs ir kentęs nuo nervų ligos, kaip pats ją vadino, jis ne kartą užsimena sapnavęs košmarą, baisų sapną. Užtat verti dėmesio kitų sapnai apie jį.

Savo pacientus daktaras gydė puikiai, juos teigiamai paveikdavo vien jo stotas, užtikrinta laikysena ir balsas – neabejotinai daugeliui jis savaiame buvo autoritetas. Nėra reikalo priminti jo ryšio su Vilniumi ir nuopelnų Lietuvai. Jis buvo pramintas Vilniaus riteriu, gretintas su Vytautu Didžiuoju, senatvėje juokais vadintas pranašu Moze. Ir štai kunigas Pranas Bieliauskas dienoraštyje 1919 m. gegužės 24 d. įrašo sapnavęs daktarą J. Basanavičių sklandžiusį virš Vilniaus ir nusileidusį ant Gedimino kalno (Bieliauskas 2009: 169). Dienoraštyje maža pastabų apie sapną ir jo kontekstą, tačiau vienintelė, nors dviprasmiška, išvalga – kad Vilnius bus „šiaudinė Lietuvos sostinė“, peržengia subjektyvias vidinio virsmo ribas. Mums sapnas liudija, kaip glaudžiai susijusi su Vilniumi jam buvo daktaro J. Basanavičiaus asmenybė, sapne pakylėta į dieviškas aukštumas. Pasirodydamas šventojo Vilniaus globėjo pavidalu daktaras kunigui P. Bieliauskui susilieja su archetipu, pereina į objektyviosios sąmonės erdvę.

Būsimajai daktaro žmonai Gabrielai Eleonorai Mol buvo dvidešimt vieneri, ji gyveno Prahoje su penkiomis vyresnėmis seserimis, tėvo buvo netekusi dar kūdikystėje, o likus pusmečiui iki susitikimo su J. Basanavičiumi mirė jos mama. Jau pamilusi trisdešimt vienerių metų daktarą, ji 1884 m. sausio pradžioje dienoraštyje parašė:

Šiandien sapnavau keistą sapną, nors beveik visą naktį nemiegojau. Buvau didelėje, tamsioje bažnyčioje, greta manęs stovėjo daktaras Basanavičius ir Kamilė, priešais mane – kunigas, mes turėjome būti sutuokti, t. y. aš ir daktaras Basanavičius. Niekur nedegė šviesa, buvome paprastais drabužiais, o kunigas vilkėjo tik savo ordino abitą ir turėjo užsikabinę stulą. Man buvo neapsakomai baugu. Kunigas čiupo man už rankos, apvyniojo ją stula, aš netekau sąmonės ir susmukau (Mol-Basanavičienė 2009: 59).

Toliau Elė cituoja savo pokalbį su seseria: „Karla, ką reiškia sapnuoti sutuoktuves?“ – „Mirtį.“ – „Nuoširdžiai dėkui! Bent jau mirsiu vien aš, o ne jis, dar galintis žmonijai būti toks naudingas.“ Toliau ji prisipažįsta, kokia neapsakomai nelaiminga kartais jaučiasi po mamos mirties, o artimų giminių, kuriuos galėtų mylėti, neturinti daug. „Paskutiniu metu mane lanko keista nuojauta – pasaulis man atrodo toks svetimas ir šaltas, tarsi neilgai jame beužtrukčiau: juk mylimiausiojo vaiko vieta šalia motinos“ (Mol-Basanavičienė 2009: ten pat).

Sausio 14 d. ji rašo:

Iš penktadienio į šeštadienį sapnavau keistą sapną. Man sapnavosi, neva turiu susitikti su daktaru Basanavičiumi, bet sapne jo aiškiai nemačiau. Mano velionė mama ruošė man baltą kaip sniegas atlasinę suknelę su nuometu. Ant stalo gulėjo daug juodų plunksnų. Aš vis imdavau po tris ir sakydavau, kad jos atrodo kaip katafalką su angelais traukiančių arklių pliumažai. Gražus sapnas! (Mol-Basanavičienė 2009: 75)

Išvykęs iš Prahos vasario 1 d., balandžio mėnesį daktaras pasikviečia mylimąją Elę į Vieną, ir čia balandžio 15 d. jie susituokia civiline santuoka. Gyvena Bulgarijos provincijoje, kur Eleonora, išslaugiusi daktarą po sunkaus plaučių uždegimo, šiltinės ir sužeidimo, praėjus penkeriems metams nuo pirmojo sapno pati miršta nuo džiovos (1889 m. vasario 28 d., pagal senąjį kalendorių – vasario 16 d.).

Abu sapnai – apie vestuves, ir abiejuose ryški mirties tema. Viena vertus, nenuostabu, nes abu sapnai pasirodė gedulo laikotarpiu mirus mamai. Kartu nepamirškime vestuvių sąsajos su mirtimi mitologijoje bei papročiuose. Ištekant miršta buvęs merginos tapatumas ir gimsta naujas – moters, žmonos, – pažymimas pakeičiant galvos apdangalą, pavardę, namus. Eleonora svajoja apie sąjungą su mylimuoju, net jei teks pakeisti šalį ir kultūrą. Jos tėvynė – prie mylimojo Hanušo širdies, kaip pati rašo dienoraštyje. Jau žinodami šios moters likimą, atrodo, galime minėtus sapnus laikyti pranašiskais – didžiaisiais. Juk vestuvinę suknelę jai ruošia velionė mama, o juodų mirties paukščių plunksnos irgi priskirtos arkliams, traukiantiems katafalką. Sapnas ją aplankė jau apsikrėtus džiova nuo motinos, tik dar nepasirodžius simptomams – per jį, Dž. Hilmano žodžiais tariant, atsiskleidė gelminis žinojimas ir instinktyvi likimo kryptis.

MARIJA ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ. Būsimoji pasaulinio garso archeologė Gimbutienė, tuomet aštuoniolikmetė Marija Alseikaitė, 1939 m. spalio 22 d. dienoraštyje džiaugiasi:

Oi, kokį aš sapną sapnavau! Ir taip buvau į jį įsigyvenus! Vilnius. Aš atsikraustau gyvent. Aš šypsas. Velku čemodaną į Tėtuko butą. Tokia giedri nuotaika! Mudu triumfuojam. Toks džiaugsmas! Čia pat jaunimo būrys, artimieji, visi baisiausiai linksminamės. Tokia meilė! Aš ir Tėtukas! Mes drauge! Tėtuks dar toks jaunas, toks entuzijastiškas ir toks jis laimingas! Vilnius mūsų!!! Jo darbas, jo visas gyvenimas nenuėjo veltui. Šiandie Tėtukas triumfuoja! Ir aš tokia laiminga! Mes taip gražiai gyvenam. Aš turiu savo kambarį, Tėtukas savo. Aš Tėtį iš ryto žadinu. Mes kartu valgom, kartu dirbam. Man taip gera, taip gera! Bet kur mama? Mamos nėra. Mama mirė! Viešpatie, kokį didžiausią prisirišimą tada prie mamos pajutau! Man taip baisu pasidarė, taip nežmoniškai skaudu ir sunku (Gimbutienė 2015: 73).

Tėtis, gydytojas ir kultūros veikėjas Danielius Alseika mirė Vilniuje 1936 m. gegužės 9 dieną, o po jo mirties Marijai ilgainiui vis ryškėjo jo vaizdas, kaip šiame dienoraščio įrašė, padarytame per trečiąsias jo mirties metines. 1939-ųjų spalį Lietuvai atgavus Vilnių, ir jai atsirado viltis čia gyventi, kuri išsipildė 1940-ųjų sausį. Marija Alseikaitė, po pusmečio nuo sapno persikėlusį studijuoti į Vilnių, sąmoningai susitapatina

su tėčiu ir jaučiasi tęsianti jo pradėtus darbus. Dienoraštis liudija: „Taip jis sveikai galvojo, su tokia dvasine energija triūsė ten, kur tiktai buvo lietuviška, kas tik lietiė lietuvių kultūrą. Padarė, kiek spėjo, ir tai be jokio pasiruošimo. Kokia gi gėda būtų man, jei tokias sąlygas turėdama, nieko gero nepadaryčiau. Juk visą dėmesį galiu koncentruoti į lietuviškąją kultūrą, lietuvių tautą. Semsiu įkvėpimo iš kiekvieno Tėtuko žodžio!“ (Gimbutienė 2015: ten pat).

Ir išties ji dirba lietuviybės labai simboliškoje dvasinėje sąjungoje su tėčiu, tuo pat metu tolydžio traukdama nuo mamos gyvenimo stiliaus, kurį apibūdina kaip medžiagišką. Psichoanalizės požiūriu, klasikinis šeimyninis trikampis. Bet aš renkuosi kitą priegią ir sapną suprantu brėžiant esminę tapatumo kryptį: iškilusio tėvo archetipo galia paskatina pasirinkti dvasinį, kūrybinį darbą ir nulemia tolesnį gyvenimą. Tėvo asmenyje dukra regi dieviškąjį pagalbininką, pasižada aukoti Tėčiui savo darbus, ir doktoratą paskiria „Mano brangiausiajam Tėvui“ (Gimbutienė 2015: 77). Taigi *Tėčio* pavidalas peržengia asmeninės patirties ribas, aiškiai matyti archetipinis vaizdinys, sukeliantis ypatingą susižavėjimą ir trauką, lemiantis ir nukreipiantis veiksmus. Didysis sapnas pasirodo kaip Marijos iniciacija į savarankišką gyvenimą, kuomet bręsta ir tvirtėja jos, kaip savarankiškos asmenybės, tapatumas.

JANINA DEGUTYTĖ. Poetės eilėraštis „Sapnas“:

...Atsidauždamas tamsoj į veidus ir namus,
Džiazas groja „Ave Maria“...
Ten, už sienų, pamesti vaikų piešiniai –
šviečia tūkstantis sauliu
ir gėlės žydi...
O gatvės žibinto šviesoje
toks milžiniškas tavo šešėlis...
Šulinys – juodas ir atviras –
ta spalio naktis...
Nusisukus nuo visko, pasilenki, –
Čia prikritę žvaigždžių ir lapų...
Tarp aukštų suskambėjusių bokštų –
veido blyški dėmė...
Tylėk. Tylėk.
Iš suspaustų lūpų – sutramdytas riksmas
akmeniu krenta į dugną...
Sukrūpčioja bokštai,
Ir kažkieno ranka nutrina veidą...
Spalio naktis...
Džiazas groja „Ave Maria“...
(Degutytė 1970: 63)

Profesorės Viktorijos Daujotytės kalbina ma poetė prisipažino, kad tolydžio blogėjant jos sveikatai ir motinos būklei ją prislėgė depresija, kad pradėjusi nuolat galvoti apie išėjimą, 6 metus tam kaupusi migdomuosius. „Bijojau pažvelgti į tai, kas glūdėjo giliai manyje, nenorėjau liesti tų temų ir motyvų, kurie persekiojo mane dienom ir naktim. Bijojau savo atminties. Bijojau nakties: kamavo košmariški sapnai – vejasi motina. Pabudus buvo baisu, kad košmaras gali žmogui įgauti motinos pavidalą...“ (Degutytė 2013: 243) Taip ir atsitikdavo. Poetė rašė šviesių nuotaičių eilėraščius, nes jais traukė save iš tamsos. Ir tik dėl žmonių atsiliepimų sutvirtėjo – traukdama save, pasirodo, traukė švieson ir kitus. Palengva įgavo jėgų kalbėti apie savo patamsius ir jų nebijoti.

Eilėraštis „Sapnas“, parašytas 1968 metais (rinkinys „Šviečia sniegas“, 1970 m.), anot poetės, iš tikrųjų yra sapnas: „net muziką girdėjau“. Drįstu galvoti, kad milžiniškas šešėlis, juodas spalio nakties šulinys, sutramdytas riksmas, krentantis į dugną, – vis apie depresiją, kurioje viešpatauja archetipinė „baisioji motina“... Tačiau džiazuojanti malda Ave Maria tarsi sulaiko, suturi nekristi, neprapulti – išbūti sunkiausioje tamsoje. Tai šio sapno šventybė, leidžianti laikyti jį didžiuoju ir lemiamu virsme iš mirties į gyvenimą. Kad ir serganti, sužeista, Janina Degutytė išlaikė ir išliko, savaip gydėsi pati ir tuo gydė kitus – improvizuodama šviesos ir tamsos kontrastais, išlaikydama būties vertikalę.

BIRUTĖ BALTRUŠAITYTĖ. Poetę didysis sapnas ištiko 1990 metų rugpjūčio pabaigoje, aplankius Notangos žemę, pravažiavus Herkaus Manto žūties vietą Stablaukyje (ru. Dolgorukovo). Tuomet ji jautėsi nuliūdusi, nusivylusi, kad jokių pėdsakų nepavyksta rasti, mėgino įsivaizduoti Manto kariuomenę ar kryžiuočių būrį, tačiau negalėjo – trukdė ryški rudenėjančios vasaros saulė. Kone širdis sustojo, išvydus koncentracijos stovyklos kapinių nuorodą ir suvokus, kad būtent čia žuvo ir Herkus Mantas. Po savaitės dienoraštyje ji rašo:

...Sapnavau nuostabų, dabar sunkiai užrašomą, sapną. Mačiau Herkų Mantą, jauną, stovintį, apsirengusį kitaip nei XX a. žmogus (aprangos neatmenu, – ne archajiška, bet ir ne mūsiška), kalbėjau su juo... Ar prieš tą matymą, ar po to, mačiau ilgą, platų, tuščią kelią, panašų į mano gatvę Tauragėj. O mes buvom mažame keturkampiam kambariui, kurį iš visų pusių supo tankūs miškai. Buvo jo tėvas, senesnis, o gal ir senoviškesnis. Jis kląsė Manto, su kuo tas

šneka, jis atsakė. Minėjo, kad skaitęs mano apsakymus apie jį (H. M.), ir šypsojosi, lyg galvodamas, kad šie apsakymai – ne tai, kas buvo iš tiesų... Jis pasakė kažkokį sakinį, kuris man atrodė kaip poetinis posmas, ir vėl taip pat šypsojosi. Lyg sakė, ar toks įspūdis, kad jis pats rašo (ar užrašinėja). Paskui, rodos, jis pasakė, kad daugiau nepasimatysime, ir aš atsistoju atsiveikinti. Rodos, padavėme vienas kitam ranką, ir aš aiškiai atsimečiau, kad mano ranka buvo tokia kaip dabar, kad ant jos buvo dabartinis žiedas, vadinas, aš turėjau tiek metų, kiek turiu dabar ir suvokiau tą skirtumą, ir tai suvokdama, norėjau atsiveikinti su juo. Dabar išdilo to atsiveikinimo smulkmenos (reikėjo iškart užrašyti), bet menu, kaip mes prisiglaudėm labai gražiai veidu prie veido, aš lyg apkabinau jį per pečius... ir daugiau nieko, nes suvokiau, kaip mes skiriamės amžiumi. Dar paklausiau, kada jis gimęs, ir jis man atsakė datą (neatsimečiau, bet atsimečiau, kad pagal istorijos žinias taip neišeina), ir atsakė taip keistai tardamas žodžius, kurių aš iš karto nesupratau. Ir visą laiką jis taip kalbėjo: lyg lietuviškai, lyg visai kita kalba (turbūt – prūsų). Pabudau, atrodo, dar matydama tą sapną, dar būdama tam laike ir erdvėj ir toje nuotaikoje – buvo be galo gera, palaiminga ir graudu – nesuprantu dabar, dėl ko graudu, ar dėl išsiskyrimo, ar tiesiog nuo tos palaimos... Atsibudusi ėmiau verkti (Baltrušaitytė 2007: 363–364).

Profesorė Viktorija Daujotytė šį sapną aiškina liudijant nepaprastą įsijautimą į Herkaus Manto likimą (Daujotytė 2011: 62). Turbūt taip aiškintume ir klasikinėje gelmių psichologijoje. Galime turėti omenyje ir didvyrio–poeto archetipinį įvaizdį, siekiantį objektyviosios sąmonės klodą, bet galime į sapną pažvelgti ir kaip į tikrą susitikimą – vaizduotės pasaulyje, kuris, anot Korbeno, dvasinėje hierarhijoje stovi aukščiau už juslinį. Kaip į tikrą dvasios perdavą, turinčią apreiškimo galios, kuri užtat ir įkvepia, palaimina poetės kūrybą. Juk ir pati poetė toliau dienoraštyje rašo: „Atsibudusi tikrai galvojau, kad čia ne šiaip sau, kad man Herkus Mantas iš tiesų prisisapnavo, tartum realiai; lyg tai ženklas, kad man reikia rašyti, kad jis man todėl ir pasirodė“ (Baltrušaitytė 2007: ten pat). Per tokį susitikimą išgyvenamas vertikalus būties matmuo, kalbant profesorės Gražinos Gudaitės žodžiais, *Axis mundi*, arba pasaulio ašies, būties vertikalės tikrumo patyrimas yra išskirtinis, paženklinantis asmens gyvenimą nauja perspektyva ir prasme (Gudaitė 2016: 173).

DAINIUS RAZAUSKAS. 2008 m. straipsnyje šiuolaikinis Lietuvos mitologas pasakoja 1996 metais Lietuvos dailės akademijos salėje vykusioje konferencijoje „Sakralumo problema kultūroje“ skaitęs pranešimą su gausybe Vladimiro Toporovo, bene žymiausio pasaulio baltisto, citatų. O netrukus po to susapnavęs patį Vladimirą Toporovą:

Sapnavau, kad sėdžiu Dailės akademijos salėje tarp klausytojų, kaip tik maždaug toje vietoje, kur ir sėdėjau, visi laukia, ir štai į salę įeina ir praėjimu per vidurį tarp suolų eilių tribūnos link žengia Toporovas, lydimas „svitos“ – būrelio žmonių, kurių sapne neįsidėmėjau. Ir eidamas pro tą eilę, kurioje nusterės sėdžiu aš, jis sustoja, pasisuka į mane ir sako: „Sunku be išsilavinimo“ (Razauskas 2008: 144–145).

D. Razauskas yra baigęs matematikos mokslus, o tuo metu pradėjo rimtai užsiimti kalbotyra, ir šis sapnas jam tapęs lemiamu padrąsinimu. Mokslininkas su jam būdingu vaizdingumu tęsia:

Pabudau lyg šaltu vandeniu perlietas. Ilgai svarsčiau ir galvojau, kol galiausiai Toporovo žodžius išsiaiškinau taip: sunku tai ir reiškia sunku, ne daugiau. Ką padarysi! Bet sunku nereiškia „negalima“, o tik tai, kad gal reikia labiau stengtis ir lavintis. Taip išėjo, kad šis sapnas tapo man lemiamu postūmiu, lemtingu stumtelėjimu į kalbotyrą, kurios valdose jau buvau atsidūręs. <...> Beje, kaip vėliau patyriau, bendravimas su Toporovu visuomet stumtelėdavo mane peržengti kokį nors slenkstį: ar įsigyti kokią sunkiai gaunamą knygą, ar sėsti mokyti kokio naujo dalyko, ar išdrįsti pasirodyti prieš rimtą auditoriją... (Razauskas 2008: 145)

Įdomu, kad po kurio laiko lietuvių mitologas vėl sapnuoja savo įkvėpėją:

Taigi sapnavau, kad į Vilnių atvažiuoju Toporovas su žmona. Didelis sujudimas, rūpestis deramai priimti. Kažkokiu būdu esu svečiams parengtame bute prieš jiems atvykstant. Kambarys, popieriais ir knygomis nukrautas stalas prie lango, ištisai knygų lentynomis apsuptos sienos, nuo grindų ligi lubų... (Sapne neaišku, ar kambarys skirtas Toporovui, ar tiesiog Toporovo.) Svečiai tuoj tuoj turi atvykti, taigi man laikas išeiti. Bet štai skambutis, ir pro duris įžengia Toporovas. Staiga suprantu, kad turiu tik akimirką, ir kad tai mano proga, ir kad užduoti spėsiu tik vieną klausimą. Ryžtuosi, prieinu ir klausiu: ar nebūtų galima *sacer, sacerum* susieti su ide. šaknimi **sek-* „pjauti, kirs-

ti? O jis atsako, kad *sacer, sacrum* reikia sieti su šaknimi ide. **sek*^u-, iš kurios lotynų *sequor* ‚sekti‘. Ir darsyk pakartoja: su šaknimi ide. **sek*^u-, taigi ir su lie. *sekti*. Su šiuo atsakymu ir pabudau. Kiek paabejojęs ir pasvarstęs, ryžausi apie savo sapną Toporovui parašyti (Razauskas 2008: 145–146).

Taigi D. Razauskas parašė didžiajam baltistui laišką, papasakojo savo sapną bei rūpestį dėl žodžių kilmės, ir V. Toporovas atsiliepė: „Dėl Jūsų sapno, džiaugiuosi, galėjęs duoti Jums teisingą atsakymą, nors, tiesa, tai ir ne mano nuopelnas“ (Razauskas 2008: 148, 448). Ir toliau savo laiške aptarė semantinės motyvacijos problemą. Tad būtent sapnu prasideda tiesioginis ir prasmingas abiejų mokslininkų bendravimas. D. Razauskas tampa iškiliumi mitologu, daugelio knygų autoriumi, J. Basanavičiaus premijos laureatu, kurį dabar jau patį laikas sapnuoti jo sekėjams. V. Toporovo liudijimas, kad sapne pateiktos žinios – ne jo nuopelnas, mums leidžia numanyti, kad sapne V. Toporovo įsmeintą pasirodė paties sapnuotojo vidinis autoritetas, vidinis žynys ar išminčius. Tokį žynį pačiame D. Razausko asmenyje mato daugybė klausytojų, susirenkančių į jo paskaitas. Autoriteto atsakymas į svarbų klausimą sapne rodo, kad pats Dainius prieš tai įsijautęs atkakliai gilinosi ir intuityviai jau buvo užčiuopęs atsakymą – liko tik juo įsitikinti.

Nė neminėsiu *savasties* archetipo, nes iškart girdžiu patį D. Razauską taisant šį jam nelabai priimtina įvardijimą. Jo teigimu, gana daiktavardžio *pats* (kaip vokiečių *das Selbst* ar anglų *the self*), kurį girdime sudurtiniame žodyje *vieš-pats*.

Dž. Hilmano kalba galėtume pasakyti, kad abu mokslininkai bendrauja sielomis, gyvenančiomis, anot H. Korbeno, vaizduotės pasaulyje, *mundus imaginalis*. Tikiu, kad tai tebėra įmanoma iki šiol, kai didysis baltistas jau anapus.

JONAS MAČIULIS-MAIRONIS. Be galimybės bendrauti nepaisant laiko ir erdvės, didieji sapnai byloja ne tik apie asmeninius virsmus, bet ir apie visuomenės, kultūros įvykius. Didžiųjų asmenybių regėjimai, svajonės kartais tampa įkūnytos sekėjų ir net visos tautos. Prisiminkime karaliaus Gedimino sapną, išaiškintą žynio Lizdeikos ir paskatinusį jei ne įkurti Vilnių, tai padaryti jį karalystės sostine ir plačiai išgarsinti. Istoriniais virtę sapnai verčia mąstyti apie ateitį lemiančias įtampas, simboliniu pavidalu pasirodančias kūrėjų vaizduotėje. Štai kaip jas

apmąsto K. G. Jungas: „Panirę, praryti gimdančio gyvenimo srautų artinamės prie neįveikiamų nežmogiškų galių, stropiai besidarbuojančių, kuriančių būsimus laikus. Kiek ateities slepia gelmė! Argi joje neverpiamos tūkstantmečių gijos? Saugok mįsles, laikyk jas savo širdyje, šildyk, išnešioj jas. Taip tu išnešiosi ateitį. Nepakenčiama ateities įtampa mumyse. Ateitis turi prasimušti pro siaurus plyšius, nutiesti naujus kelius“ (Jung 2017: 392).

D. Razausko monografiją „Maironis – pramžės tradicijos dainius“ perverčiau vildamasi užtikti ką nors apie Maironio sapnus. Dėl to jau buvau perskaičiusi ir jo laiškus, bet neradau. Tačiau D. Razauskas knygos pabaigoje kalba apie Maironį kaip „dausų regėtoją“, dvasiniame pasaulyje mačiusį ir tėvynę, Lietuvą. Tokią išvadą monografijos autorius daro nagrinėdamas eilėraščių „Skurdžioj valandoj“ (*Dvasios saldūs regėjimai, nemirštą troškimai, iš dangaus man atskridę sapnai...*). „Tėvynė tai ir yra tam tikras dvasinis regėjimas, pirmapradės Pasakų karalystės, Dievo viešpatystės ilgesingas regėjimas, kurį šviesesnė akis lyg pro miglą ima atpažinti aplinkui“ (Razauskas 2016: 232). Todėl galėtume tarti, kad pati Lietuva yra Maironio didysis sapnas. Neatsitiktinai jo „Lietuva brangi“ per ilgus okupacijos metus dainuota ir tebedainuojama kaip neoficialus Lietuvos himnas! Esu dėkinga Kauno žygeiviams, prieš daugelį metų davusiems progą patirti, kad ir Naujieji metai gali būti įprasminti giedant šią giesmę. Kažin ar dabartinė Lietuva vis dar įkūnija Maironio didįjį sapną?

Kunigo, rašytojo, visuomenininko JUOZO TUOMO-VAIŽGANTO sapnas pagal svarbą nusileidžia gal tik karaliaus Gedimino sapnui. 1914 m. gegužės 2 d. lietuviškos spaudos gražinimo dešimtmečio proga Vaižgantas Mintaujos lietuvių šelpimo draugijoje skaitė paskaitą, kurioje prisipažino prisiminęs prieš dešimt metų jį aplankiusį sapną:

Sapnuoju vieną sykį. Darganotą dieną į menką mano klebonijėlę nakvotų užsuko patsai imperatorius su savo šeimyna. Rytą išleisdamas, apsikabinau jį pusiau it Jokūbas angelą ir tokiu pagavimo balsu ėmiau jį melsti, kad pagaliaus leistų mums spausdinti savo raštus, taip stačiai pasakiau: „Nepaleisiu, kol nepasirašysi!“ – jog jis meilingai nustebo ir taręs: „Vot čiudak...“ – pasirašė. Tai buvo priešaušris (1904 m.) 24 d. balandžio [naujuoju stilium – 7-os gegužio] (Vaižgantas 1998: 49).

1902–1905 m. kunigas gyveno ir dirbo Vadaktėliuose, kur miegodamas klebonijoje ir susapnavo šį tikrai pranašiską sapną: po kelių dienų nuvažiavęs į Panevėžį J. Tumas-Vaižgantas išvydo plakatus, skelbiančius lietuviams spaudos laisvę. Spaudos laisvė buvo išsvajota, jos buvo karštai melsta ir ilgėtasi, daug apie ją kalbėta, atkakliai jos siekta, tad nenuostabu, kad bendro troškimo išsipildymą išpranašauja būtent kunigo visuomenininko sapnas. Neabejotinai tai didysis sapnas, ir ne tik asmeniui, bet visai Lietuvai.

Pažymėtina ir tai, kad sapno herojus, kaip ir geriausių lietuvių pasakų, yra aktyvus ir drąsus, jis ne tik maldauja, bet ryžtingai pats imasi veiksmų. Mažoji pergalė prieš didžiuosius – mus kas kart įkvepiantis ir sunkiausiomis valandomis palaikantis mitinis motyvas.

Vilniaus krašto lietuvių visuomenės veikėjas, kraštotyrininkas, kunigas PRANAS BIELIAUSKAS dienoraščiuose liudija kovą prieš lenkinimo politiką Vilniaus krašte, kaip jis persekiotas, tardytas, kalintas, kaip išgyvenęs bendražygių netektis, kaip lankydavęsis Lietuvoje ir kartą jį išstremtas netgi turėjęs nelegaliai grįžti. 1919 m. balandžio 3 d. jis rašo:

Šianakt sapnavau, kad šalia bažnyčios stovi pasviręs aukštas bokštas. Mano akyse jis griuvo ir sudužo. Jo vietoje pasirodė graži aukšta mergaitė, kuri tuoj virto į augalotą, aukštą, gražų, žydintį lapotą medį.

Ir čia pat išaiškina savo sapną: „Tikiu, kad bolševizmas mūsų krašte žlugs ir subyrės, o Lietuva jauna ir graži sužydės“ (Bieliauskas 2009: 148).

Analitinė psichologija, be kitų, pripažįsta ir numatančią sapnų funkciją. Kad sapnas būtų laikomas neabejotinai pranašišku, jis turi aiškiai sutapti su pranašaujama įvykiu, tačiau taip nutinka itin retai. Bet ir tais atvejais, kai sapnas tik atskirais sutapimais atitinka būsimą įvykį, jie įsimena ir perduodami kitiems kaip stebuklingi. Tradiciniai sapnų aiškinimai mėgsta kalbėti apie pranašystes remdamiesi simboliais. Toks ir P. Bieliausko aiškinimas: Lietuvos likimą sapne simbolizuoja žydintis lapotas medis.

Iš Vilniaus istorijos žinome, kad po kelių savaitių, balandžio 19-ąją, lenkai išstūmė bolševikus. Bet patys atplėšė nuo Lietuvos Vilniaus kraštą. Vis dėlto Pranui Bieliauskui, vėliau išgyvenusiam visą lenkmetį ir ragavusiam sovietmečio,

teko pamatyti tarpukariu neabejotinai sužydėjusią, sulapojusią Lietuvą ir lietuvybę!

Deja, sapnai numato ir skaudžias negandas.

JUOZAS LUKŠA-DAUMANTAS. Pradėjau Vinco Selioko sapnu, o dabar grįžtu į pokarį ir vėl atsiverčiu partizanų prisiminimus. Skaitydama partizanų vadų dienoraščius radau ir sapnų. Tiesa, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas griežtai sako sapnų nevertinantis, tad jų ir nepateikia. Adolfo Ramanausko-Vanago prisiminimuose pateikiami net keli, o šis iškilus vyras, regis, kliovėsi intuicija kaip vertu žinių šaltiniu ir atsargiai, apdairiai pasitikėjo savo sapnais. Partizanų metraštininkui Romui Kauniečiui sapnų yra papasakoję daugelis partizanų ir jų rėmėjų bei ryšininkų – tai neabejotinai didieji sapnai, dažnai simboliškai perspėjantys apie būsimą užpuolimą, suėmimą ar draugų žūtį. Keliu artėja juodos vėliavos ir bokštas; glaudžiai apsupa raudonos karvės; pasirodo Marija ir pasako, kuriuo keliu išeiti iš apsupties; perspėja pasirodę mirusieji.

Iškalbingą didžiojo sapno liudijimą mums paliko būsimas Lietuvos partizanų pasiuntinys į Vakarus Juozas Lukša-Daumantas. Apie 1945 metais jį aplankiusį sapną ir to meto įvykius Kaune jis rašo:

Visą naktį, tarsi sunkus košmaras, kankino baisūs sapnai. Vienas jų buvo tiek ryškus ir tiek baugus, kad net privertė mane pabusti. Rodos, esu studentų bendrabutyje. Staiga viršum miesto iškilęs stiprus viesulas, nešdamas su savim kruvinai raudonus patalus, tškė į išdaužytus bendrabučio langus taip stipriai, kad net namo sienos suskilo. Persigandęs skubiai leidausi laiptais žemyn į rūsį slėptis. Bet čia užgriuvau ant trijų išbalusių lavonų. Atpažinau, kad tai buvo mano kolegų lavonai: Julius, Viliaus ir brolio Juozo. Sapno reginys mane taip stipriai paveikė, kad aš pašokau. <...> Pasirodo, kad tą pačią naktį, kada sapnavau lavonus, mūsų bendrabutyje tikrai siautė raudonasis viesulas. Buvo suimti visi mano buto įnamiai: Julius, Vilius ir mano brolis Juozas. Be jų, buvo suimta ir visa eilė kitų studentų... Ir čia bolševikai laikėsi principo: geriau dešimtis tūkstančių nužudyti nekaltų, negu palikti gyvą vieną kaltą. Po keleto dienų „raudonasis viesulas“ siautėjo toliau, paliesdamas visus studentų bendrabučius ir neužmiršdamas privačiai gyvenančių studentų. Kiekviena naktis pagrobavo ir vyrų, ir mergaičių. Ir diena dieneon suėmimai dažnėjo (Daumantas 1990: 48–50).

„Raudonojo viesulo“ metaforos žinantiems Lietuvos istoriją nereikia aiškinti. Deja, jis siautėjo kur kas ilgiau, nei partizanai tikėjosi. Tačiau sapne jis iškyla virš buitinės, netgi politinės konkretybės ir išreiškia patį griovimo archetipą, apimantį tiek išorinę, tiek vidinę tikrovę: siautėdamas gatvėse, jis sinchroniškai pasirodo ir sapne.

Karlas Gustavas Jungas kartu su fiziku Vofgangu Pauliu (Wolfgang Pauli) yra atkreipęs dėmesį į tokius sinchroniškumus. Pasak Jo, trys svarbiausios jų ypatybės – tai prasmingas sutapimas, nepriežastinis ryšys ir numinoziškumas (šventybės išgyvenimas). Mėgindamas paaiškinti tokius prasmingus sutapimus, Jungas kalba apie tam tikrą bendrą pirminį branduolį, iš kurio kyla tiek subjektyvi, tiek objektyvi tikrovė, pavadindamas ją psichoidiniu archetipu. Tai reiškia, kad jis panašus į psichinį, tačiau nėra nei atskirai psichinis, nei atskirai fizinis. Prasmingi sutapimai kaip tik suvokiami kaip pirminės nediferencijuotos būklės apraiškos. Sukrėtimų akivaizdoje, o itin jautriems žmonėms net ir kasdienybėje, ši pirminė nediferencijuota būklė iškyla į sąmonę, ir patiriami laiką bei erdvę pranokstantys reiškiniai, keliantys nuostabą ir šurpą.

ADELĖ MILAŠIŪTĖ. Didieji sapnai aplanoko ne tik žinomas, iškilias asmenybes, bet ir paprastus žmones. Antai žemaitė Adelė Milašiūtė-Urbikienė (Vidmantienė) 2015 metais papasakojo sapną, sapnuotą sovietmečiu valdant J. Andropovui, gerokai prieš Lietuvai atgaunant nepriklausomybę. Žemaitiškai papasakotą sapną persakysiu savais žodžiais. Sapnuotoja matė salėje susirinkusią visą Lietuvą, belaukiančią naujo valdovo, kuris valdys po J. Andropovo. Sapne jai buvo pasakyta, kad valdys dar vienas, o po dvejų metų – dar vienas. Kas jis bus? Sapne praėjus dvejim metams, būsimasis valdovas nužengia iš balkono *nei sens, nei jauns, nei pliks, nei apžėlęs*, tad Adelė pasakodama juokiasi ir sako, kad juk Gorbačiovas toks ir buvo. Sapne visi laukia, bet jis nešneka. O kad nešneka, vadinasi, nevaldo. Tad savo sapne moteris kartu su visa Lietuva iš-eina ieškoti naujo valdovo – keliauja per griuvėsius, tarsi po karo, kol prieina sceną, ant kurios stovi vienuolė su gobtuvu. Moteris jos klausia, kas bus naujasis valdovas?

Žinai, ką pasakė? Ji pakėlė akis, pažiūrėjo į visus žmones: „Jūs neverti“, ir užsiskleidė. Užsiskleidė ta užuolaida, aš tik atsisuku, vaikeli, tokia duobė virš žemės, ir visi žmuonės

virst. Aš čia prie pat scenos stoviu, o juo tolyn, juo didie ta duobė, visi žmuonės, kas yr, tik virst, virst, virst. Persigundau. Ar dabar atumą paleido, ar nebžinau ką ten dar, neprisimenu, trys ten buvo, ar ateis laiks ir kiekvienas žmuogus taip ir žus?.. Ir aš ten įpuoliau. Ir at-sibudau.¹

Negana to, po šio sapno vėl užmigusi Adelė susapnavo kunigą, kuriam papasakojusi ką tik sapnuotą sapną ir išgirdusi griežtą jo draudimą sapną pasakoti kitiems. Ir klusniai tylėjo, papasakojo tik mamai, kuri patarė klausyti kunigo draudimo. (Nesvarbu, kad sapne, vis tiek kunigas!) Tad sapną Adelė išdrįso papasakoti tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

Sapnas skamba kaip mitinio herojaus ke-lionė: sapne moteris imasi atsakomybės ieškoti valdovo, vesdama paskui save žmones. Sapnas gali būti pavyzdžiu, koks svarbus žmogui yra autoritetas, kaip nesaugu jo netekti ir kokia baidi suirutė kyla jo netekus. Žinoma, tiek valdovas, tiek kritimas į juodą duobę – daugiaprasmiai ir kartu visuotiniai simboliai. Regime archetipinį pasaulio pabaigos motyvą, kurį dabar, iš ateities, nesunku susieti su Sovietų imperijos žlugimu. Moteris su gobtuvu suvokiama kaip vienuolė, tačiau jos galios pranoksta žmogiškąsias – ji veikia primena deivę, galinčią nulemti valstybių likimus. Sapnuotojos sąmonė taip stipriai gina-si nuo ją gąsdinančių vaizdinių, kad čia pat juos cenzūroja kitame sapne pasirodžiusiu kunigo pavidalu ir ilgiems metams juos išstumia. Vis dėlto reginys toks įspūdingas ir sukrečiantis, kad vėliau prašyte prašosi papasakojamas, ir ne tik šeimos nariams.

JADVYGA BIELIAUSKIENĖ. Pabaigai ver-tas dėmesio įspūdingas sapnas, kurį susapnavo disidentė, lagerių kalinė, Lietuvos Nepriklausomybės gynimo Sausio 13-osios brolijos įkūrėja, ilgametė jos pirmininkė Jadvyga Bieliauskienė. Įkvėptai kalbėjusi per 1990 metų kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo posėdį, ji papasakojo ir lagerio laikų nutikimą. Vieną 1949 metų vasaros baltąją naktį karštai pasimeldusi, paprašiusi Viešpatį pasigailėti Lietuvos, tėvo, motinos ir bendražygių, o save atidavusi Jo valiai, ji susapnavo:

1 LTR cd 1401. U. V. Vaitkevičius 2015 m. balandžio 27 d. Aprašą parengė Š. Valotkienė 2016 m. kovo mėn., sapną iš garso įrašo išrašė E. Lovčikienė.

Man sapnuojasi, kad sėdžiu ant narų. Tuo metu ant juodo širdutės formos atlaso (kaip vizijose galima ir įmanoma) širdies krauju aš siuvinėjau Vytį, labai taisyklingą gražų piešinį. Žinau, kad turiu baigti siuvinėti. Ir ateina pas mane grėsmingai orus tarsis lemties pasiuntinys vyriškis. Pažiūri į mane iš apačios ir taria: „Tu nesusirūpinusi buitimi ir daiktais, eikime, aš parodysiu tau per ilgus vergovės metus išsaugotą Vytį.“ (Bieliauskienė 1990)

J. Bieliauskienė išėjo į tribūną iš anksto tam nesiruošusi – ji tiesiog buvo paprašyta įnešti į posėdžių salę ką tik paskelbtos atkurto Lietuvos Respublikos herbą Vytį. Pamačiusi Vyčio įnešimui vadovavusį Algirdą Kaušpėdą, ji labai susijaudino, ir pamanė, kad „štai sugrįžta ši vizija kaip gyva ir tas grėsmingai orus lemties pasiuntinys tampa nepaprastai panašus į gerbiamąjį A. Kaušpėdą“ (Ten pat). Sapne pasirodęs lemties pasiuntinys kovotoją atvedė į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo posėdį! Tuomet, kai aplankė, sapnas galėjo nebent paguosti ir palaikyti viltį, bet dabar jis J. Bieliauskienei atsiskleidė nauja, netikėta, stulbinančia prasme.

Tokius sapnus galima būtų tęsti ir tęsti, ilgai neišneriant iš mitinės erdvės, vaizduotės pasaulio – *mundus imaginalis*, tarsis skaitytume ar klausytume pasakas. Jaučiame: tiek asmenų susapnuoti didieji sapnai, tiek giminės, tautos, žmonijos sapnuojami mitai ir pasakos sprendžia giliuosius būties klausimus, išvesdami mus iš buities rūpesčių užburto rato. Jie perkelia mus į minties, dvasios erdvę, juose įvyksta reikšmingi, lemtingi susitikimai ir išsiskyrimai, išgyvenama vidinė, o gal tiksliau – tarpinė tikrovė, peržengianti laiko ir erdvės ribas, suvienijanti kūną ir sielą, gyvuosius ir mirusiuosius, žmones ir dievus.

LITERATŪRA

- Baltrušaitytė 2007 = Birutė Baltrušaitytė. *Atmintie karti būk saldi*. Vilnius: Žara, 2007.
- Bieliauskas 2009 = Pranas Bieliauskas. *Vilniaus dienoraštis, 1915 XII 26–1919 XI 26*. Mokslinė redaktorė Regina Laukaitytė. Trakai: „Vorutos“ fondas, 2009.
- Bieliauskienė 1990 = Jadvyga Bieliauskienė. Kalba, sakyta 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Prieiga: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251084>>.
- Čiurlionis 1973 = Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Laiškai Sofijai*. Vilnius: Vaga.

- Degutytė 1970 = Janina Degutytė. *Šviečia sniegas*. Vilnius: Vaga.
- Degutytė 2013 = Janina Degutytė. *Raudonoji upė*. Vilnius: Alma Littera.
- Daujotytė 2011 = Viktorija Daujotytė. *Eiti savo keliu*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Daumantas 1990 = Juozas Lukša-Daumantas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga.
- Gaidauskienė 2013 = Nida Gaidauskienė. Čiurlionių „Nebaigtoji“: meno ir gyvenimo sintezės grimasos. Prieiga: <<https://www.ateitis.net/lt/temos/110/puslapis-3>>.
- Gaidauskienė 2018 = Nida Gaidauskienė. *Sofija Kymanaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Gimbutienė 2015 = Marija Gimbutienė. *Dienoraštis ir prisiminimai*. Kaunas: Naujasis lankas.
- Gudaitė 2016 = Gražina Gudaitė. *Santykis su autoritetu ir asmeninės galios pajauta*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Hillman 1985 = James Hillman. *Archetypal psychology*. Dallas: Spring Publications.
- Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Dreams*. Iš: Carl Gustav Jung. *Collected Works*, VIII. Princeton: Princeton University Press.
- Jung 2017 = Carl Gustav Jung. *Raudonoji knyga: Liber Novus*. Leidinys skaitytojui. Vilnius: Margi raštai.
- LKA = Laisvės kovų archyvas, Nr. 11. Prieiga: <<http://partizanai.org/laisves-kovu-archyvas-11-t-1994-m>>.
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- Mol-Basanavičienė 2009 = Gabriela Eleonora Mol-Basanavičienė. *Mano Tėvynė – prie jo širdies*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Razauskas 2008 = Dainius Razauskas. *Gyva Mintis*. Iš: *Vladimiras Toporovas ir Lietuva*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių tautosakos institutas.
- Vaižgantas 1998 = Juozas Tumas-Vaižgantas. *Raštai*, IX. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

BIG DREAMS IN THE DIARIES AND REMINISCENCES OF LITHUANIAN PERSONALITIES

Elona LOVČIKIENĖ

The article talks about the big dreams of some prominent personalities of Lithuania who left us the texts about their dream in diaries, letters and memoirs. Big dreams are differentiated from everyday dreams and reflected from the viewpoint of Jungian analytical psychology and the archetypal psychology of James Hillman. Essential archetypes are highlighted and their significance in the particular stage of the dreamers' life or in their life as a whole is discussed. One part of the article is dedicated to the big dreams that have prognostic elements and are linked with synchronistic events, which are crucial for Lithuanian culture.

KRYŽDIRBYSTĖS ARTEFAKTAI NACIONALINĖJE BIBLIOTEKOJE: DOKUMENTAI IR JŲ KONTEKSTAS

Jurgita Kristina PAČKAUSKIENĖ

Straipsnyje pristatomi svarbiausi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje esantys kryždirbystės ikonografijos dokumentai bei religinės liaudies skulptūros kolekcija. Siekiama atkreipti kryždirbystės tyrinėtojų dėmesį į mažai žinomus ikonografijos dokumentus kaip kontekstinę medžiagą iki šiol vykdytiems ir tebevykdomiems Lietuvos kryždirbystės tyrimams. Pristatomi ne tik dokumentai, bet ir jų autoriai, atsiradimo aplinkybės.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos kryždirbystės ikonografija, religinė liaudies skulptūra, Lietuvos nacionalinė biblioteka, Adomas Varnas, Vytautas Steponaitis, Mstislavas Dobužinskis, Juozas Petrulis, etnografinės ekspedicijos.

■ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RKRS) saugomais kryždirbystės temai skirtais rašytiniais šaltiniais naudojama gana daug¹, tačiau ikonografinė medžiaga iki šiol lieka mokslinio lauko paraštėse. Viena iš priežasčių, kodėl iki šiol mažai žinomi Nacionalinės bibliotekos kryždirbystės ikonografijos dokumentai – tai palyginti nedidelė jų apimtis. Didžiausi ir reikšmingiausi Lietuvos kryždirbystės ikonografijos rinkiniai buvo sukaupti muziejuose ir mokslo institutuose. Lietuvos nacionaliniuose muziejuose nuo pat jų įsikūrimo tarpukaryje ar sovietmečiu buvo vykdomos etnografinės ekspedicijos, įsigjami liaudies meno kūriniai bei įvairūs materialinės kultūros artefaktai. Ekspedicijų medžiagą (nuotraukas ir negatyvus) kaupia ir Lietuvos istorijos institutas (Milius 1999: 17), etnografinės ekspedicijas sovietmečiu organizavo ir Vilniaus universiteto Istorijos katedra.² Nacionalinė biblioteka etnografinių ekspedicijų nevykdė, į jos fondus pateko tik liaudies meną tyrinėjusių ar Lietuvos kultūra besidomėjusių žmonių asmeniniai archyvai ar kolekcijos.

Antra priežastis – Nacionalinės bibliotekos fondai, susiję su kryždirbystės ikonografija, yra gana nauji, kai kurie visai neseniai sutvarkyti³,

apie daugelį jų iki šiol nebuvo rašyta.⁴ Keblu yra ir tai, jog dalis kryždirbystės vaizdų yra integruoti į fondus, pagal kurių pavadinimus ne neįtartume juos ten esant. Pavyzdžiui, memorialinių paminklų nuotraukų yra gydytojo, numizmato Aleksandro Račkaus tarpukariu darytų nuotraukų albume⁵, o kryžių ir koplytėlių piešinių bei nuotraukų – dailininko Mstislavo Dobužinskio fonde.⁶

Dažnai memorialinių paminklų vaizdai ir istorijos įpinami į platesnius tyrimus. Antai Želtiškių kaimo kryžiai sudaro nedidelę Stepono Šulsko (1923–1976) kraštotyrinio darbo „Ką patyriau ir sužinojau gimtuose kraštuose“ dalį⁷, ilgalaikio Kretingos muziejaus direktoriaus Juozo Mickevičiaus fonde, sudarytame vien iš rašytinių dokumentų, tarp kurių įsimaišiusios kelios nuotraukos: dievdirbio Antano Klaniaus-Klancevičiaus (1830–1920) ir jo paskutinių skulptūrų⁸. Pasitaiko, kad kryždirbystei reikšmingi artefaktai yra pasislėpę. Vienoje istoriko ir archeologo Jono Puzino darytoje dubenėto Mitkiškių kaimo akmens nuotraukoje matome moteris ir vaikus,

1 Paminėtina Skaidrės Urbonienės disertacija *Religinė liaudies skulptūra Lietuvos kaimo kultūroje* (Vilnius, 2009) bei tos pačios autorės monografija (Urbonienė 2015).

2 Ikonografinės medžiagos gausa išsiskiria Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriaus F81 sekcija (Vilniaus V. Kapsuko universiteto kraštotyrimų klubo ekspedicijos, vykdytos nuo 1970 metų).

3 Pvz., svarbiausia kryždirbystės ikonografijos kolekcija Juozo Petrulio fonde gauta tik 1975 metais, Adomo Varno nuotraukų rinkinys bei Vytauto Steponaičio skulptūrėlės sutvarkyti 2018 metais.

4 Trumpai pristatyta buvo tik Juozo Petrulio fondo ikonografinė medžiaga, žr.: (Tarailienė 1996: 355), (Urbonienė 1991: 51–53).

5 *Aleksandro Račkaus nuotraukų albumas*. [1935–1940], Kaunas, LNMMB RKRS, F63–600.

6 *M. Dobužinskio eskizų „Kryžiai“ kopijos*. LNMMB RKRS, F30, apr. 1–3929. *Lietuvių liaudies kostiumas ir liaudies ornamentas*. 1932–1934, LNMMB RKRS, F30, apr. 1–2100, F30, apr. 1–2105. *Bloknotas „Lietuva“*, 1933, F30, apr. 1–2105, ir kiti.

7 Steponas Šulskas. *Želtiškių (Želtiškių) kaimo kryžiai 1830–1970*, 1971. LNMMB RKRS, F126–98, lap. 1, 2.

8 Juozas Mickevičius. *Kretingos apylinkių liaudies menininkai ir amatininkai. Paruošiamoji medžiaga. 1938–1939*. LNMMB RKRS, F 165–6, lap. 54, 55.

Dubenėtas „Kryžiaus“ akmuo Mitkiškių kaime (Elektrėnų sav.), už jo medinis kryžius su aukų dėžute. Jono Puzino archyvas

suklaupusius aplink vainikais apipintą akmenį.⁹ Tai Kryžiaus akmuo, kurio įdubimus vieni vadino Dievo Motinos, kiti Kristaus pėdomis. Antrame nuotraukos plane matosi kryžiaus su aukų dėžute stiebas. Tai liaudiškos kryždirbystės fenomenas – gamtos paminklai papildė krikščionišką liaudies pamaldumą, – šalia akmens pastatomas kryžius ir jo papėdėje sudedamos aukos, o ir pats akmuo pradedamas vadinti Kryžiaus akmeniu.

Nė vieno minėto fondo kryždirbystės ikonografinė medžiaga iki šiol nebuvo aptarta, todėl pažintį su kryždirbystės paveldo ikonografija Nacionalinėje bibliotekoje verta pradėti nuo reikšmingiausių ir turtingiausių kryždirbystės temai priskirtinų Nacionalinės bibliotekos kolekcijų pristatymo.

DAILININKO ADOMO VARNO LIETUVOS KRYŽIŲ NUOTRAUKŲ RINKINYS IR ALBUMAS „LIETUVOS KRYŽIAI“

Pirma mintis apie kryžių fotografavimą ir eskizavimą Adomui Varnui kilo dar 1905 m., besimokant Krokuvos dailės akademijoje. Tokiam darbui jį paskatino archeologo ir liaudies meno mėgėjo Vandalino Šukevičiaus (Wandalin Szukiewicz,

1852–1919) knyga apie lietuviškus kryžius.¹⁰ Sistemingai fotografuoti kryždirbystės paminklus A. Varnas pradėjo XX a. 3-iajame dešimtmetyje, tačiau reikia pridurti, kad ne visas kryžių rinkinio nuotraukas darė pats A. Varnas. Tai rodo jo artimųjų atsiminimai: „1921 m. vasarą, pavargęs nuo darbų, [A. Varnas] su žmona išsiruošė pailsėti. Atostogų metu bevaikštinėdamas po Raseinių kapus užtiko visą virtinę kryžių, koplytelių – apipuvusių, apšepusių, samanomis apaugusių. Aplankęs kleboną sužinojo, kad juos žadama sudeginti, nieko nelaukdamas kreipėsi į vietinį fotografą, su kuriuo užfiksavo 40 kryžių, išryškintus neįprastai, kuriuos parsivežė į Kauną bei įterpė į vėlesnę neįprastai kartoteką, kurią paskui naudojo kaip rinkinio užuomazgą.“ Manoma, kad 1921–1926 metais jis padarė apie 2 300 nuotraukų (Petrauskaitė 1999: 85).

Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomą Adomo Varno Lietuvos kryžių nuotraukų rinkinį sudaro 344 nedidelio formato (13,8 x 8,7 cm) fotografijos.¹¹ Kitoje

9 Dubenėtas Kryžiaus akmuo Mitkiškių kaime, Elektrėnų sav. Jono Puzino archyvas, b. m. LNMMB RKRS, F52-161, lap. 3.

10 Tokią informaciją pateikia A. Varnas, duodamas interviu Juozui Prunskiui (*Draugas*, 1960.03.16). Plg. (Urbanienė, 2010: 6). Tikriausiai turima omeny knyga: (Szukiewicz 1903).

11 Rinkinys vertintinas kaip nelabai didelis, bet ir ne mažas, nes rajonų muziejuose A. Varno fotografijų rinkiniai gali nesiekti ir 50 nuotraukų. Didžiausi A. Varno fotografijų rinkiniai yra muziejuose, pvz., Lietuvos nacionaliniame muziejuje yra apie 2000 nuotraukų, Lietuvos dailės muziejuje – 2001, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomos net 2278 šio formato fotografijos.

Kryžiai Raseinių kapinėse. Stogastulpio stiebe niša „apžadams arba dovanoms velioniui“. 1921 m. A. Varno (?) nuotrauka. Adomo Varno kryžių nuotraukų rinkinys.

Kryžius, pargabentas iš Kretingos aps. į Karo muziejaus sodelį Kaune. 1924 m. Balio Buračo nuotrauka. A. Varno nuotraukų rinkinys.

nuotraukų pusėje – Kauno antikvariato antspaudai, dviguba numeracija, pieštuku užrašyta trumpa informacija apie nufotografuotą paminklą. Seniausios nuotraukos, darytos 1901–1917 m., yra ne A. Varno, bet greičiausiai rašytojo Prano Mašiotas.¹² Kitoje nuotraukų pusėje – trumpos A. Varno ranka rašytos metrikos, kai kuriose jų (11 iš 19) nurodytas nuotraukų autorius – P. Mašiotas. Nuotraukose užfiksuoti [Žemaičių?] Naujamiestyje, Raseinių, Mažeikių, Ežerėnų (dab. Zarasų), Panevėžio ir Utenos apskrityse stovėję mediniai kryžiai, koplytstulpiai ir koplytėlės. Pats A. Varnas atsiminimuose nurodė, kad P. Mašiotas fotografuoti paminklai – „tai senieji kryžiai, kurių jau nebebuvo, kuriuos įtraukiau į savo rinkinį“ (Petrauskaitė 1999: ten pat).

A. Varno kryžių¹³ fotografijas tyrusios Žydrė Petrauskaitė ir Skaidrė Urbonienė nurodo,

12 Pats A. Varnas, kaip jau minėta, fotografuoti pradėjo 1905 metais.

13 Tarpukariu beveik visi mažosios architektūros sakraliniai paminklai vadinti kryžiais, išskiriamos būdavo nebent koplytėlės.

kad rinkinyje yra ne tik P. Mašiotas, bet ir Kazio Šimonio, Balio Buračo ir kitų autorių nuotraukos, tačiau bibliotekoje esančio rinkinio nuotraukų metrikose kitų autorių įnašas nenurodytas.¹⁴ Balys Buračas – bene ryškiausias etninės fotografijos meistras Lietuvoje, savo pirmąsias etnografines keliones pradėjo 1914–1921 metais¹⁵, o A. Varnas paskatino jį rinkti lietuvišką ornamentiką (taip tuomet buvo vadinamas kryždirbystės paminklų fotografavimas ir piešimas) duodamas profesionalius patarimus, pirkdamas iš jo nuotraukas. Skaičiai išpūdingi: vien per 1926 metus B. Buračas A. Varnui išsiuntė mažiausiai 303 Lietuvos kryžių nuotraukas (Kulnytė 1991: 33–35). Išlikusios B. Buračo nuotraukos buvo publikuotos, pagal tai buvo identifikuota viena jo fotografija Nacionalinės bibliotekos A. Varno rinkinyje. Kitų autorių fotografijas atpažinti keblu.

14 Palyginimui: Lietuvos dailės muziejuje esančiame rinkinyje yra net 70 nuotraukų su B. Buračo parašu, Nacionalinėje bibliotekoje – nė vienos. Žr. (Petrauskaitė 1999: 88).

15 1959 m. sausio 18 d. Balio Buračo laiškas Juozui Petručiui. LNMMB RKRS, F127-874, lap.1.

A. Varno fotografijų albumas „Lietuvos kryžiai“. Kaunas, 1926

Paties A. Varno nuotraukos rinkinyje darytos 1921–1925 metais. Ne visos jų metrikos yra išsamios, bet pasitaiko įdomios ir vertingos informacijos apie tai, kas ir kada paminklą pastatė, kaip paminklas atrodė anksčiau (pvz., buvo dažytas baltai). A. Varnas domėjosi ne tik kryžiais, bet ir jų autoriais, su kuriais jis visada siekdavo susipažinti. Nuotraukų metrikose užrašytos šių kryždirbių pavardės: Juozas Makauskas (Žemutiniai Mazuriškiai, Kauno aps.), Antanas Girkus (Skiemonys, Utenos aps.), Staras (Vantainių k., Kėdainių aps.), Pranas Gecevičius (Antkalniškių k., Skirsnemunės vls., Raseinių aps.), Bružas (Daugailių mst., Utenos aps.), Antanas Kazlauskas (Lelikonių k., Ukmergės aps.), L. Deveikis (Utenos aps., 1904 m.). Vienas iš iškiliausių kryždirbių, kurio kūryba žavėjosi A. Varnas, buvo Vincas Svirskis (1835–1916), kūręs XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje. Bibliotekoje esančiame A. Varno kryžių nuotraukų rinkinyje yra 40 V. Svirskio kryžių bei stogastulpių vaizdų.¹⁶ Jūs atpažinsime iš būdingos „spinduliuotos“ kryžmos ar išplatėjimo paminklo stiebe, kuriame komponuojamos barokiškos stilistikos šventųjų skulptūros ar gausūs kitų religinių siužetų reljefai.

A. Varno fotografuotinių ir kūrybinių palikimą svariai papildė jo paties rankų darbo kūrinys – albumas „Lietuvos kryžiai“ (Varnas 1926). Tai 100 egzempliorių tiražu išleistas rankų darbo dvitomis albumas – reprezentacinis leidinys, savo vietą radęs žymiausių tarpukario Lietuvos žmonių bei užsienio ambasadorių bibliotekose. Nacionalinėje bibliotekoje yra abi 49 numeriu pažymėto albumo dalys. Albumas dedikuotas Emilijai Virkutienei.

16 F145-, lap. 19, 66–105.

Dar keli A. Varno „Lietuvos kryžių“ albumo egzemplioriai saugomi Lietuvos muziejuose: 1-uoju numeriu pažymėtas albumas, dedikuotas tuometiniam Lietuvos prezidentui Aleksandriui Stulginskiui, – Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje, o 42-uoju numeriu pažymėtas albumas, skirtas A. Varno draugui ir bendražygiui Pauliui Galaunei, yra A. ir P. Galaunių namų muziejuje Kaune.¹⁷ Lietuvoje būta pavienių iniciatyvų perleisti šią bibliografinę retenybę¹⁸, tačiau idėja liko neįgyvendinta.¹⁹

VYTAUTO STEPONAIČIO SKULPTŪRĖLIŲ KOLEKCIJA

Apie Nacionalinėje bibliotekoje saugomą žymaus Lietuvos bibliografo ir bibliofilo, tarpukario Lietuvos karininko Vytauto Steponaičio (1893–1957) sakralinės liaudies skulptūros kolekciją žinoma nedaug. Iki Nacionalinės bibliotekos rekonstrukcijos (pradėta 2008 m.) Lituanikos ir Lituanistikos skaityklose lankydavęsi skaitytojai galėjo pastebėti ant lentynų išdėliotas medines Jėzaus Kristaus, Dievo Motinos bei šventųjų skulptūrėles. Senieji Lituanistikos skyriaus darbuotojai žinojo, jog šie liaudies meno kūriniai – tai buvusio bibliotekos

17 Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejuje saugomas A. Varno albumas yra nepilnas, be viršelių, išliko tik dalis teksto ir fotografijų. Duomenys iš virtualios Lietuvos kultūros paveldo svetainės *ePaveldas*, [žiūrėta 2018.12.10], <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ROKIM/LIMIS-71154750>.

18 Plačiau žr.: (Pačkauskienė 2008: 58).

19 Albumas lenkų kalba buvo išleistas Lenkijoje: (Varnas 2005).

Šv. Teresė Avilietė. Meistras nežinomas,
XIX a. pab.–XX a. I p.

Nekaltai Pradėtoji Švč. Mergelė Marija ir Šv. Jonas Nepomukas,
XIX a. pab.–XX a. I p.

Šv. Apolonija, Nekaltai Pradėtoji Švč. Mergelė Marija, šv. Barbora, XIX a. pab.–XX a. I p.
V. Steponaičio religinių skulptūrėlių kolekcija.

darbuotojo Vytauto Steponaičio asmeninės bibliotekos dalis, padovanota 1959–1960 metais tuometei Respublikinei bibliotekai Kaune. Tai 24 medinės skulptūrėlės²⁰, nuo 21 iki 56 centimetrų. Jos buvę ne bažnyčių altoriuose, o lauke stovėjusiuose memorialiniuose paminkluose. Skulptūrėlės neturi metrikų, todėl nežinoma, iš kokių regionų jos atvežtos, galima tik spėti, jog oro permainų nugludintos, plokščios, primityviai drožinės reljefinės figūrėlės kadaise buvo dzūkiškų kryžių dalis, o didžiausios meistriškai išdrožtos skulptūros galbūt stovėjo Žemaitijos koplytėlėse.

Ketvirtadalis skulptūrėlių (8) – tai įvairūs Švč. Mergelės Marijos ikonografiniai tipai (Sopulingoji (Pieta), Maloningoji (Loskava), Nekaltai Pradėtoji, 4 skulptūrėlėse – Jėzaus Kristaus atvaizdai (Nukryžiuotasis ir Rūpintojėlis), trys neatpažintos moterų figūrėlės su sukryžiuotomis ant krūtinės rankomis ir po vieną įvairių šventųjų statulėlę: klūpanti šv. Marija Magdalieta (turbūt iš Jėzaus nukryžiuavimo arba apraudojimo skulptūrinės grupės), šv. Jonas Nepomukas, šv. Apolonia Aleksandrietė, šv. Barbora, šv. Izidorius, šv. Rokas ir šv. Teresė Avilietė. Pastaroji skulptūrėlė, jeigu ji teisingai identifikuota, yra labai reta, galbūt vienintelė Lietuvoje. Lietuvių liaudies skulptūros kontekste šv. Teresė Avilietė minima tik platesnėje sužetinėje kompozicijoje – Švč. Mergelė Marija Škaplierinė (Urbonienė 2009: 117). Šv. Teresė Avilietė (1515–1582) – karmelitų ordino reformatorė, pirmoji moteris, pripažinta Bažnyčios Mokytoja. Šios V. Steponaičio kolekcijos skulptūrėlės drabužių spalvos atitinka karmeličių abito spalvas. Jos atributas – knyga – gali reikšti Bažnyčios Mokytojos titulą arba pačios šv. Teresės parašytus veikalus.

Aukščiausia skulptūra V. Steponaičio kolekcijoje – šv. Jonas Nepomukas (56,5 cm), Čekijos vyskupas, teologijos mokslų daktaras, karalienės nuodėmklausys, miręs kankinio mirtimi (buvo nuskandintas upėje). Aptariamoje skulptūroje šv. Jonas Nepomukas pavaizduotas su nebūdingu atributu – nekaltybę simbolizuojančia lelijos šakelė. Kankinių atributas yra palmės šakelė, todėl tikėtina, jog lelija priklauso kitai, šioje kolekcijoje

20 V. Steponaičio žmonos Agnietės Ambraziejūtės-Steponaitienės (slp. Žvirgždė) atsiminimuose rašoma apie 30 skulptūrėlių, kurios su visa kita vyro bibliotekos įranga (rašomasis stalas, kėdė, knygų lentynos, rankraščių spinta ir kartotekų spintelė) buvo perduotos į tuo metu Kaune veikusią Lietuvos TSR valstybinę respublikinę biblioteką. A. Ambraziejūtė-Steponaitienė (Žvirgždė). Mano atsiminimai apie Vytautą Steponaitį. 1967. LNMMB RKRS, F25-28, IV sąsv., lap. I. 162–163.

galbūt buvusiai skulptūrai (pvz., šv. Kazimiero). Atributų maišatis pastebėta dar vienoje skulptūrėlėje – šv. Rokas dešinėje rankoje laiko šv. Barborai „priklausiusią“ taurę.²¹ Taigi, nedidelė V. Steponaičio skulptūrėlių kolekcija turėtų patraukti liaudies skulptūros tyrinėtoją dėl to, kad nėra tyrinėta ir dėl jos sužetinės įvairovės. Svarbu ir tai, jog dauguma skulptūrėlių išsaugojo savo polichromiją (vadinasi, jos stovėjo po stogu, koplytėlėje), išliko net tokia duži detalė kaip stikliniai karoliai ant šv. Barboros skulptūrėlės kaklo.

MSTISLAVO DOBUŽINSKIO PIEŠINIAI IR NUOTRAUKOS

M. Dobužinskį nuo vaikystės domino Lietuvos praeities kultūra, todėl dar studijuodamas Vilniaus II gimnazijoje (1889–1895), jis pradėjo domėtis senaisiais architektūros paminklais. To laikotarpio Mstislavo bloknutuose rasime ne tik bendraklasių ir mokytojų šaržų, romantiškų gamtos ar senosios architektūros vaizdėlių, bet ir 1890 m. senų kapinių su kryžiais piešinių.²² Jau pripažintas dailininkas, įsikūręs Kaune, greta kitų veiklų, pradėjo studijuoti lietuvių liaudies meną, rūpinosi jo išsaugojimu²³, domėjosi lietuviško stiliaus klausimais (Dobužinskis 1938c). Tiesa, M. Dobužinskis netyrinėjo ir nefiksavo lietuvių liaudies religinio meno ir kryždirbystės paminklų kryptingai ir nuosekliai, kaip tai darė fotografas B. Buračas, dailininkai Antanas Jaroševičius ar A. Varnas, tačiau troškimo sukaupti didelę etnografinių piešinių ir tapybos darbų kolekciją būta.

1933 m. birželio 30 d. M. Dobužinskis kreipėsi į Lietuvos švietimo ministrą dėl paramos savo kūrybinėms ekspedicijoms: „Norėčiau šią vasarą atlikti piešinių iš natūros kai kuriuose miestuose, miesteliuose, kaimuose ir dvaruose ir tam tikslui

21 Už šią įžvalgą dėkoju dr. Skirmantei Smilingytei-Žeimienei.

22 Piešinys „Vilniaus kapinėse“ – vienas ankstyviausių (ankstyviausias?) M. Dobužinskio kūrinių lituanistine tema. LNMMB RKRS, F 30, 1-72, lap. 37.

23 Tai liudija LNMMB RKRS M. Dobužinskio fonde esantys liaudies meno (taip pat ir skulptūrėlių) piešiniai, daryti 1932 m. M. K. Čiurlionio galerijoje (F30, apr. 1-2100, lap. 21, 22), dailininko rinkti etnografinių parodų katalogai, pvz., 1938 m. Vytauto Didžiojo muziejuje vykusios Etnografinės ir fotografijų parodos katalogo gale yra dailininko eskizai, padaryti parodos metu (LNMMB RKRS, F30, 1-2099). Svarbūs ir M. Dobužinskio rašyti tekstai: (Dobužinskis 1938a; Dobužinskis 1938b).

Mstislavas Dobužinskis. Koplytėlė Šašaitėje (Šašaitėje) netoli Džiuginėnų, Telšių r. 1933 m. Iš bloknoto „Lietuva“.

padaryti visą eilę kelionių po Lietuvą.²⁴ Kelionių maršrutus buvo asmeniškai aptaręs su Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktoriumi Peliksu Bugailiškiu, Juzefu Perkovskiu, tuo metu rengusiu studiją apie žemaičių kryžius, net su tuometiniu prezidentu Antanu Smetona.²⁵ Po kelionių planavo surengti savo etnografinės kūrybos parodą, o vėliau galbūt išleisti albumą: „Toji visa medžiaga gali būti išnaudota specialiai parodai, o taipogi Lietuvos senovei ir gamtai pašvęstam leidiniui, jeigu tokį leidinį bus galimybė paruošti.“²⁶

Per 1933 m. vasaros keliones jis nupiešė 61 piešinį su Žemaitijos peizažais, sakraline architektūra, dvarų vaizdais. Savo ataskaitoje Ministrų kabinetui jis nurodo, kad nupiešė ir „daug kryžių ir koplyčių piešinių“.²⁷ 1934 m. surengtoje parodoje

Kaune buvo eksponuoti darbai, sukurti šių kelionių metu. Tarp 48 kūrinių buvo trys Žemaitijos kryžių piešiniai: prie Pakalniškių, Plungėje ir Telšiuose (Dobužinskis 1934: 3, 4)²⁸, o kūrinyje apibendrintu pavadinimu „Žemaičių geležiniai kryžiai“. Tačiau ne visus piešinius M. Dobužinskis piešė iš natūros, dažnai pirmiausia piešdavo eskizus bloknote ar ant paprastų popieriaus lapų. Pieštukas, užrašų knygelės, bloknotai ir plono popieriaus lakštai buvo artimiausi dailininko palydovai, tai, kas buvo po ranka bet kokiomis oro sąlygomis. Taip pat ir fotoaparatas.

Šie parankiniai piešiniai ir nuotraukos²⁹ išliko Nacionalinėje bibliotekoje esančiame M. Dobužinskio fonde. Tai dvi 1933–1934 m. kelioninės užrašų knygelės³⁰, 1926–1934 m. piešinių ciklas

24 1933 m. birželio 30 d. M. Dobužinskio kreipimasis į Lietuvos švietimo ministrą. LNM RKRS, F30, apr.1-2100, lap. 6

25 Nepasirašytas (dublikatas?) 1933 m. rugpjūčio 18 d. M. Dobužinskio raštas Ministrų kabineto Reikalų Vedėjui LNM RKRS, F30, apr.1-2100, lap. 8

26 Ten pat, lap. 8. Apie leidinį ir parodą užsimenama ir 1933 m. birželio 30 d. kreipimesi į švietimo ministrą. LNM RKRS, F30, apr.1-2100 lap. 6.

27 1933 m. rugpjūčio mėn. 18 d. M. Dobužinskio raštas Poniui Ministrų Kabineto Reikalų Vedėjui. LNMMB RKRS,

F30, 1-2100l. 8.

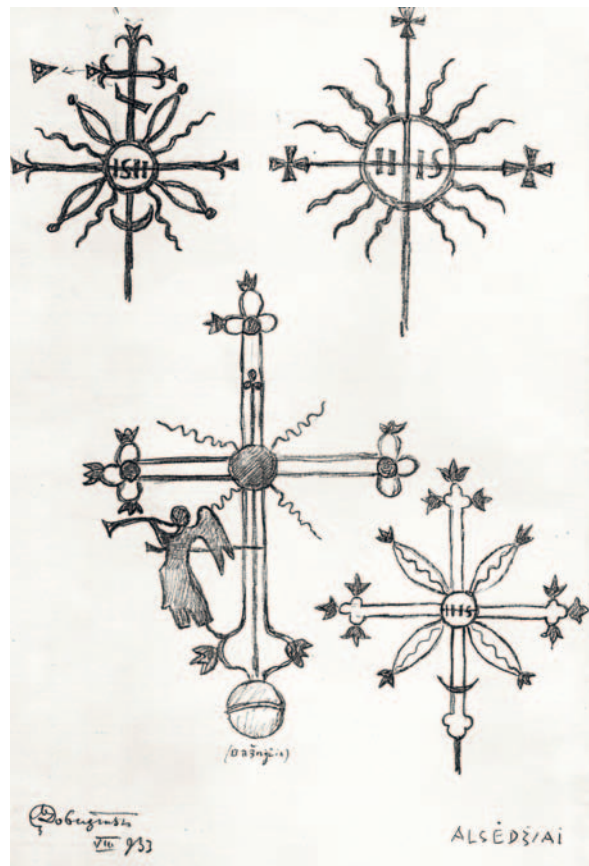
28 Kryžiaus Telšiuose piešinys šiuo metu saugomas Lietuvos dailės muziejuje, buvo publikuotas (Dobužinskis 2018: 61).

29 Tiesiogiai su kryždirbystės tema susiję 8 nuotraukos ir 9 negatyvai. M. Dobužinskio kelionių po Lietuvą nuotraukos ir negatyvai, 1932–1933, LNMMB RKRS, F. 30, apr. 1-3820; [Lietuvos vaizdai], 1933, LNMMB RKRS, F30, apr.1-3821.

30 Užrašų knygelė juodais viršeliais, 1933, LNMMB RKRS, F30, apr. 1-2327 ir bloknotas „Lietuva“, 1933, F30, apr. 1-2105.

Mstislavas Dobužinskis. Kryžius Dabužių dvare. 1930 m. M. Dobužinskio eskizų „Kryžiai“ kopijos.

Mstislavas Dobužinskis. Geležiniai Alsėdžių kryžiai Dabužių dvare. 1933 m. M. Dobužinskio eskizų „Kryžiai“ kopijos.

„Lietuviškos kompozicijos“ (taip dailininkas įvardijo kryžių, koplytėlių, koplytstulpių ir jų ornamentų kompozicijas³¹) ir dokumentų bei piešinių rinkinys „Lietuviškas ornamentas“.³²

Piešiniai ir nuotraukos turi ne tiek ir ne tik dokumentinę, bet ir meninę vertę: kūrinų metrikos skurdžios arba jų visai nėra, tačiau kryždirbystės paminklai net ir paskubomis atliktuose eskizuose perteikti tiksliai ir estetiškai. Šia prasme išsiskiria vėliausiai (1991 m.) į biblioteką atkeliavę kryždirbystės paveldo dokumentai – M. Dobužinskio kryžių piešinių kserokopijos (originalus turbūt pasiliko juos perdavęs M. Dobužinskio sūnus Rostislavas Dobužinskis).³³ Perdavimo dokumentuose rašoma, kad piešiniai Dobužinskiui buvo

užsakyti „kažkieno iš Lietuvos vyriausybės“.³⁴ Galbūt omenyje turima jau minėta Ministrų kabineto parama kūrybinėms M. Dobužinskio kelionėms po Lietuvą? Bet kuriuo atveju minėtos kserokopijos – 8 dideli lapai, pripildyti Žemaitijos geležinių kryžių, pritaistytų ant paminklų viršūnių, piešinių, pavienių vaizdų iš kitų Lietuvos vietovių – yra geriausiai dokumentuoti M. Dobužinskio kryždirbystės ikonografijos dokumentai, juos turbūt reikėtų laikyti minėto kūrinio „Žemaičių geležiniai kryžiai“ eskizais. Kiekviename lape, kai kur net šalia kiekvieno kryžiaus piešinio, nurodoma vietovė, o kartais ir metai.

Išskirtinis piešinys šiame rinkinyje – 1930 (?) metais nupieštas Dabužių (anksčiau – Dobužių) dvaro ribą žymintis kryžius.³⁵ Dabužių dvaras – Dobužinskių protėvių žemė Ukmergės apskrityje (dabar Anykščių rajonas) – vieta,

31 *Lietuviškos kompozicijos*, 1933, LNMMB RKRS, F30, apr. 1–2096. Keli šio ciklo piešiniai publikuoti: (Dobužinskis 2018: 177).

32 *Lietuvių liaudies kostiumas ir lietuvių ornamentas: kelionės po Lietuvą 1933–1934 dokumentai, piešiniai, užrašai, spaudos iškarpos*, 1932–1934, LNMMB RKRS, F30, apr. 1–2100.

33 *M. Dobužinskio eskizų „Kryžiai“ kopijos*. LNMMB RKRS, F30, apr. 1–3929.

34 1990 12 04 Galinos Lysenko raštas Lietuvos nacionalinės bibliotekos direktoriui. LNMMB RKRS, *Mstislavo Dobužinskio fondo byla*, lap. 63.

35 *M. Dobužinskio eskizų „Kryžiai“ kopijos*, lap. 7. Kryžių dailininkas taip pat ir nufotografavo, bet nuotrauka yra neryški, brokuota, saugoma tame pačiame fonde: [Lietuvos vaizdai], lap. 8.

Ekspedicija Šemetaičių kapinaitėse Kuršėnų rajone. Nuotraukoje iš kairės į dešinę: Zita Žemaitytė, Juozas Petrulis, Stasys Pinkus, Ona Serbentaitė-Navickienė, Adomas Matuliaskas, Jadvyga Katinaitė-Matuliaskienė. Mečislovo Sakalausko nuotrauka. 1962 m. Iš albumo „Gimtasai kraštas“, sudarė J. Petrulis, Vilnius, 1964 m.

kurioje M. Dobužinskis ne kartą lankėsi, svajojo apsigyventi.³⁶ Piešinys turi ir paveldosauginę vertę – Dabužių kryžius tebestovi, tačiau visos jo ornamentinės detalės prarastos, todėl piešinyje užfiksuotos puošmenos – svarbus lokalsios kryždirbystės tradicijos ikonografinis dokumentas.³⁷

JUOZO PETRULIO NUOTRAUKOS, EKSPEDICIJŲ DIENORAŠČIAI, ALBUMAI

Vienas iš ryškiausių Lietuvos etninės kultūros tyrinėtojų reikėtų laikyti *muziejininką, restauratorių, esperantininką, be kita ko, Pasaulio teisuolį, gelbėjusį žydus Holokausto metais*, – Juozą Petrulį (1904–1975). Kraštotyra J. Petrulis susidomėjo dar besimokydamas Kupiškio ir Panevėžio gimnazijose, pirmieji jo kraštotyrimai užrašai apie seniausius kaimo žmones išspausdinti 1921 m. „Lietuvos ūkininke“. 1938 m. Šiaulių „Aušros“ muziejaus

36 Ją pirmą kartą aplankė 1929 m., apsilankymo metu padaryta nuotrauka taip pat saugoma M. Dobužinskio fonde (F30, apr.1-3732, lap. 1), ji publikuota knygoje (Dobužinskis 2018: 18).

37 Už informaciją esu dėkinga Anykščių krašto kryždirbystę tyrinėjanti kolegei Jolantai Zabulytei.

direktorius Pelikšas Bugailiškis pakvietė jį dirbti kartu. Nuo tada J. Petrulis įsitraukė į organizuotą kraštotyrimų darbą – ekspedicijas su „Aušros“ muziejininkais, vėliau (1952–1958) su LTSR Istorijos ir etnografijos, o 1958–1970 m. su Valstybinio dailės muziejaus kolektyvu: muziejininkais, dailininkais, menotyrininkais ir fotografais. Šį darbą jis tęsė visą likusį gyvenimą. J. Petrulis vienas pirmųjų pradėjo rinkti prisiminimus apie liaudies kūrėjus – dievdirbius, kryždirbius, akmentašius ir kalvius, ketino apie juos išleisti knygą, de ja, nespėjo. Beje, duomenis apie kryždirbius J. Petruliui siuntė ir jau anksčiau minėtas fotografas B. Buračas.³⁸

J. Petrulio ikonografinis palikimas – Lietuvos mažosios sakralinės architektūros, antkapinių paminklų, medinių ir akmeninių liaudies meistrų skulptūrų, mažosios sakralinės architektūros metalinių užbaigų (kryžių), kitų etnografijos objektų nuotraukos ir negatyvai – apima beveik 60 metų (1912–1970) laikotarpį. J. Petrulio fonde esančios nuotraukos ir jų negatyvai – per plati tema šiai apžvalgai, todėl pasirinkta mažiausiai žinoma J. Petrulio ikonografinio palikimo LNMMB

38 1959 m. sausio 18 d. Balio Buračo laiškas Juozui Petruliui. LNMMB RKRS, F127-874.

Kraštotyrinė ekspedicija Lygumų (Pakruojo r.) apylinkėse. Stasio Ivanausko nuotrauka. 1940 m. Iš albumo „Gimtasai kraštas“.

dalį – savadarbiai albumai „Gimtasai kraštas“ (Vilnius, 1964) ir „Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai“ (Vilnius, 1970).³⁹

J. Petrulio sudarytas albumas „Gimtasai kraštas“ – tai vienetinis autorinis leidinys, kuriame suklijuotos 1927–1964 m. paties J. Petrulio ar jo kolegų, bendražygių Balio Buračo, Stasio Ivanausko, Stasio Vaitkaus, Adomo Vitkausko, Juozo Grambos, Mečislavo Sakalausko ir kitų fotografų darytos nuotraukos. Šalia liaudies meno, kaimo buities ir gamtos paminklų vaizdų, yra nuotraukų, kuriose užfiksuoti Šiaulių kraštotyros draugijos, „Aušros“ ir kitų muziejų, kuriuose dirbo J. Petrulis, darbuotojai bei ekspedicijų akimirkos. Ekspedicijose J. Petrulis ne tik fiksavo liaudies meistrų kūrybą, aiškinosi jų autorystę, rinko medžiagą taip ir neparengtai knygai „Lietuvių liaudies menininkai“. Pastebėtina, kad buvo fotografuojamas ne tik liaudies meno kūrinys, bet ir šio objekto tyrinėjimo, fiksavimo, duomenų apie jį rinkimo procesas. Albume yra nuotraukų,

39 *Gimtasai kraštas*. Sudarė J. Petrulis. Vilnius, 1964, LNMMB RKRS, F127-1383; *Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai*. Sudarė J. Petrulis. Vilnius, 1970, LNMMB RKRS, F127-1510.

„Aušros muziejaus“ fondų papildymas. S. Ivanausko nuotr., 1940. Iš albumo „Gimtasai kraštas“.

kuriose užfiksuota, kaip ekspedicijų dalyviai matuoja paminklą ar atskiras jų dalis, kaip iš sutrešusių koplytėlių išimamos skulptūrėlės (su pastaba: savininkui atidavus⁴⁰), kaip surinkti ekspedicijose daiktai atkeliauja į muziejus. Yra ir pirmųjų liaudies skulptūrėlių „fondų“ nuotrauka.

Reikia turėti omenyje, kad fotografuojama buvo su mechaniniais fotoaparatais ir juostelėmis, kurių kiekvienas kadras kainavo, tai yra kadrai buvo taupomi, todėl nuotraukose ir negatyvuose nerasime viso vienos apylinkės ar vienų kapinių paminklų vaizdo, nuosekliai nufotografuoto viso medžiagos rinkimo proceso, visų miestelio ar visų kapinių paminklų vaizdų, kaip galėtume padaryti šiandien, skaitmeninių technologijų amžiuje. Tam tikras renkamos medžiagos fragmentiškumas pateisinamas ir tuo, kad J. Petrulis, šio teksto autorės žiniomis, buvo pirmasis Lietuvos kraštotyrininkas, į tiriamąjį procesą – paminklų fiksavimą – įpynęs buitinę, kasdienybės fotografiją. Žvelgiant iš šios dienos perspektyvos, aptariamoji ekspedicijų kasdienybės fotografija net ir tyrėjui atrodo ne mažiau vertinga nei formalus, iškontekstintas paminklų fiksavimas. Abiejuose albumuose („Gimtasai kraštas“ ir „Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai“) rasime nuotraukų, kurios mena ne tik senuosius lietuvių liaudies meno ir buities paminklus, bet ir apie juos pasakojusius žmones bei ekspedicijų dalyvius, ištartą žodį fiksuojančius užrašų knygelėse. Beje,

40 1940 m. nuotrauka iš Lygumų apylinkių. *Gimtasai kraštas*. Sudarė J. Petrulis. Vilnius, 1964, LNMMB RKRS, F127-1383, lap. 5v.

didžioji dalis vertingos, vaizdus papildančios ir komentuojančios informacijos liko būtent J. Petrulio ekspedicijų dienoraščiuose.

Albumas „Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai“ – tai neįgyvendintos J. Petrulio svajonės – knygos apie lietuvių liaudies skulptorius, „eskizas“. Įvade J. Petrulis rašo, kad medžiagą apie liaudies skulptūrą ir jos kūrėjus pradėjęs rinkti apie 1934 m. Iki karo surinktus duomenis (užrašus, fotografijų neigatyvus ir kt.) jis atidavęs Šiaulių „Aušros“ muziejui. J. Petrulis prisipažįsta, kad iš pradžių daugiausiai dėmesio skyrė liaudies skulptūros bei su ja susijusių objektų (koplytėlių ir pan.) fiksavimui ir tik vėliau, persikėlęs dirbti į Vilnių, suprato, jog ne mažiau svarbūs yra ir jų kūrėjai. Ruošiant šį nuotraukų albumą, J. Petrulis ketino kartu pateikti tekstinę dievdirbių biografijų aplanką, „tačiau šio sumanymo susilaikyta bent iki sekančios progos“.⁴¹ Deja, kitai progai laiko pritrūko, J. Petrulis mirė 1975 m.

„Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai“ – 104 lapų nuotraukų albumas su trumpa metrika ar komentarais po kiekviena fotografija, tiesa, jau be pašmaikštavimų, būdingų prieš tai aptartam „Gimtojo krašto“ albumui. J. Petrulis nurodo, kad fotografuota buvo 1949–1969 m., tačiau albume yra ir pavienių XX a. 3 dešimtmetyje darytų nuotraukų.⁴² Iš viso albume 284 fotografijos.⁴³

Vizuali medžiaga suskirstyta regionais: Žemaitija, Vidurio Lietuva, Aukštaitija, Dzūkija ir Užnemunė. Albumo turinys – kryždirbių, dievdirbių bei kalvių–menininkų⁴⁴ ir jų kūrinių fotografijos, tai yra pristatomas meistras ir jo kūryba, kartais visas paminklas ir jo fragmentai. Pasi-taiko (kas itin įdomu) ir darbo įrankių nuotraukų, pvz., dievdirbio Augustino Potockio (1844 (1852)–1945) įrankiai nuotraukoje sunumeruoti, pažymėti jų matmenys bei pagaminimo ar įsigijimo data (seniausias – oblius, 1890 m.)⁴⁵, nes įrankiai buvo brangūs, iš kartos į kartą perduodami. Nufotografuotos ir kai kurių dievdirbių sodybos: Jono Danausko (1861–1937), Konstantino Gabrėno (1877–1953) ir kitų.⁴⁶

41 *Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai*. Sudarė J. Petrulis. Vilnius, 1970, LNMMB RKRS, F127-1510, lap. 2.

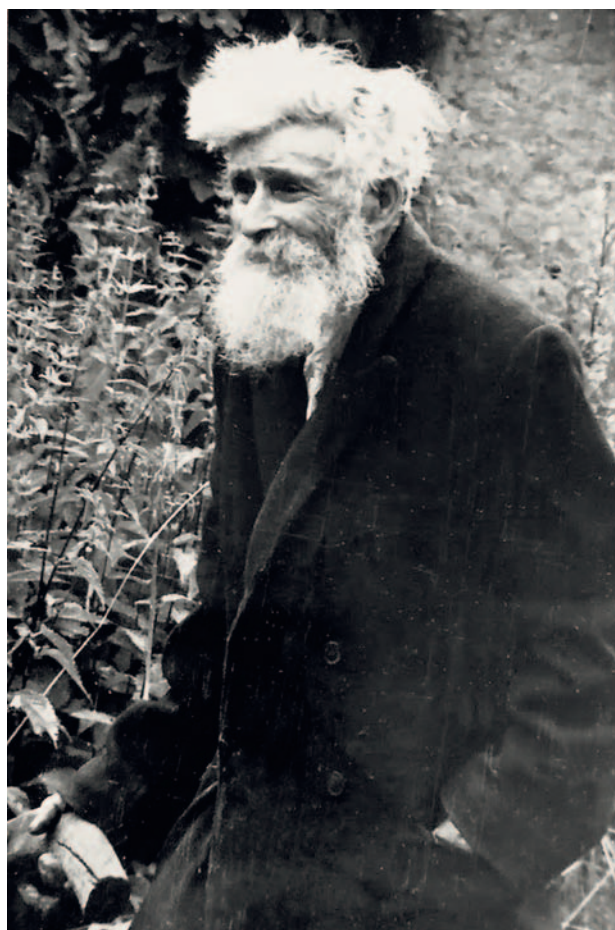
42 *Pvz., Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai*. Lap. 19.

43 Fotografai šiame albume nenurodyti, tačiau tikėtina, jog daugumos jų autorius – pats J. Petrulis.

44 Tokį terminą vartoja pats J. Petrulis, turbūt norėdamas atskirti dailiuosius dirbinius kaldinčius kalvius nuo kalvių amatininkų, kalusių žemės ūkio ir buities padargus, kausčius arklus, taisytius įrankius ir kt.

45 LNMMB RKRS, F127-1510, lap. 4.

46 *Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai*. Lap. 45, 57, 89.

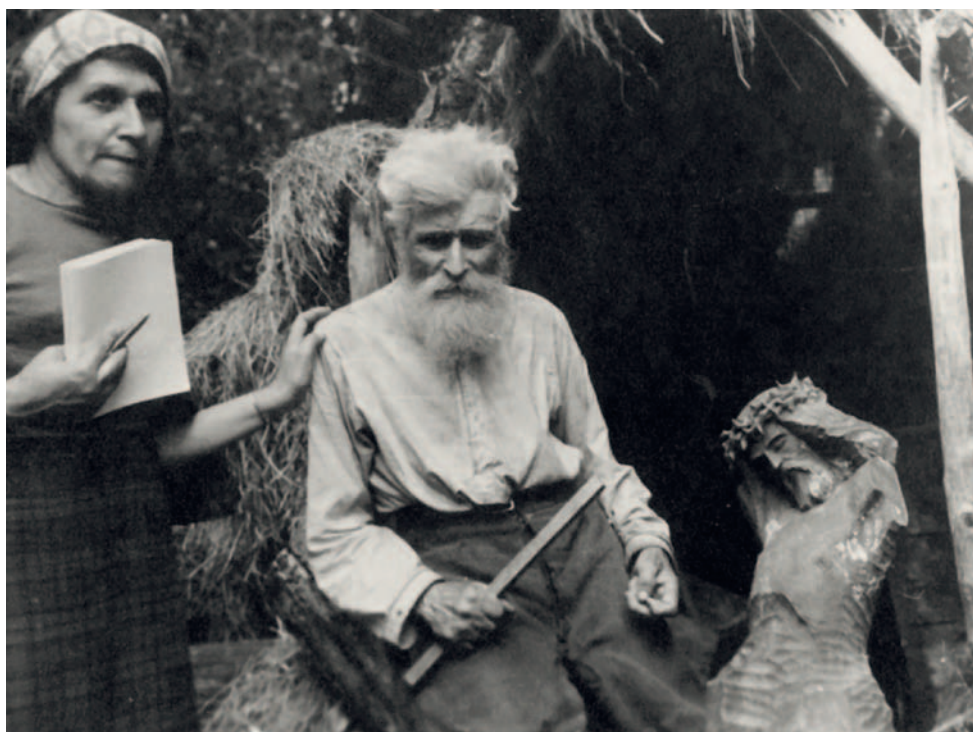
Dievdirbis Jonas Remeika iš Trivalakių k. Pakruojo r. 1964 m. J. Petrulio nuotrauka.

Daugiausia (dvylika) liaudies skulptorių ir identifikuotų jų kūrinių užfiksuota Žemaitijoje – dievdirbystės tradicijos čia buvo gausios. Vidurio Lietuvoje ir Aukštaitijoje taip pat surinkta nemažai medžiagos, kiekvieną regioną pristato septynių meistrų kūryba, o Dzūkijai ir Užnemeiui atstovauja tik vienas kitas skulptorius, nedidelės skulptūrėlės, dominuoja pastatomi namų ar bažnyčių interjerams skirti mediniai kryželiai.⁴⁷

Kalvystės paveldo nuotraukos regionais neskirstytos galbūt todėl, kad visi identifikuoti kaltinių kryžių meistrai kilę iš nedidelio regiono (dabar Kupiškio r.) Aukštaitijoje: Tilindis nuo Antašavos, miręs 1888 m., Petras Buzas iš Juodžiūnų ir Puodžiūnų kaimų (apie 1836–1916) ir Povilas Ragauskas iš Drulėnų kaimo (apie 1856–1934).⁴⁸

47 Visi albume nurodyti liaudies meistrai minimi liaudies meno tyrinėtojų Skaidrės Urbonienės ir Alfredo Širmulio monografijose.

48 Tilindžio vardas tiksliai nežinomas, vienur rašoma Juozapas, kitur Jonas. Duomenų apie kalvius žr. (Petrulis, Žemaitytė 1966: 34); (Juozas Petrulis 1965: 34); Juozas Petrulis. Kalvis Ragauskas Povilas. [Užrašai apie Kupiškio rajono, Drulėnų kaimo kalvį], [1960], LNMMB RKRS,

Menotyrininkė Zita Žemaitytė ir J. Remeika šalia nebaigtos drožti Nukryžiuotojo skulptūros. 1967 m. J. Petrulio nuotrauka. Iš albumo „Gimtasai kraštas“.

J. Remeikos darbo įrankiai. 1964 m. J. Petrulio nuotrauka. Iš albumo „Gimtasai kraštas“.

Per savo įdomų ir spalvingą gyvenimą J. Petrulis sukaupe nemažą archyvą, kurio reikšmingiausia ir gausiausia dalis – kraštotyrinė informacija ir ikonografija – dar laukia įvertinimo, o galbūt ir J. Petrulio pradėto darbo tęšos.

F127–130. Nuotraukos: *Liaudies menas. Skulptūra ir jos kūrėjai*. Lap. 84, 109, 110.

APIBENDRINIMAS

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus ikonografiniai dokumentai svariai papildo Lietuvos muziejuose esančių kryždirbystės ikonografijos rinkinių medžiagą, praplečia ar paaikškina publikuotų ir dar nepaskelbtų rašytinių šaltinių turinį. Svarbiausieji kryždirbystės ikonografijos rinkiniai

Nacionalinėje bibliotekoje – Juozo Petrulio etnografinės nuotraukos bei negatyvai, Adomo Varno kryžių fotografijų rinkinys ir albumas „Lietuvos kryžiai“, Vytauto Steponaičio religinių skulptūrėlių kolekcija ir Mstislavo Dobužinskio piešiniai.

Adomo Varno nuotraukų rinkinys ir jo sudarytas albumas „Lietuvos kryžiai“ – tai patys ankstyviausi, plačiausiai naudojami kryždirbystės ikonografiniai šaltiniai Nacionalinėje bibliotekoje, kurių vertę dar reikėtų patikslinti, lyginant su visais kitais Lietuvoje esančiais A. Varno fotografijų rinkiniais ir albumais. Nedidelėje Vytauto Steponaičio skulptūrėlių kolekcijoje yra labai retų ir gerai išlikusių skulptūrėlių, tačiau jų atribucijai dar reikalingas nuodugnus tyrimas. Mstislavo Dobužinskio etnografiniuose piešiniuose kryždirbystės artefaktai atsiskleidžia kaip kūrybinių inspiracijų, ornamento studijų šaltinis, o nuotraukos vertintinos ir kaip menininko kelionių po Lietuvą dokumentai. Juozo Petrulio ekspedicijų medžiaga, jo nuotraukų albumai žymi naują etapą Lietuvos kryždirbystės ikonografijoje: rašytiniuose ir vaizdiniuose dokumentuose fiksuojamas ne tik paminklas, bet ir jo tyrinėjimo, duomenų rinkimo procesas, dievdirbių gyvenamoji aplinka bei gyvų liudininkų (pateikėjų) portretai.

LITERATŪRA

- Dobužinskis 1934 = Mstislavas Dobužinskis. *Meno paroda*. [Parodos katalogas]. Kaunas: Varpo spaustuvė.
- Dobužinskis 1938a = Mstislavas Dobužinskis. Apie senovės paminklų globojimą. Iš: *Naujoji Romuva*. 1938, Nr. 9.
- Dobužinskis 1938b = Mstislavas Dobužinskis. Apie seniųjų rinkimą ir apie istorinę netiesą. Iš: *Naujoji Romuva*. 1938. Nr. 17, 18, 19.
- Dobužinskis 1938c = Mstislavas Dobužinskis. Dar dėl lietuviško stiliaus. Iš: *Naujoji Romuva*. 1938, Nr. 37–38.
- Dobužinskis 2018 = *Mstislavo Dobužinskio Lietuva*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
- Kulnytė 1991 = Balio Buračo 1924–1928 metų laišakai Adomui Varnui. Parengė Birutė Kulnytė. Iš: *Etnografija: metraštis*. Vilnius.
- Milius 1999 = Vacys Milius. Lietuvos istorijos instituto etnografinė fototeka. Iš: *Lietuvių etnografijos ikonografija: I konferencija, 1998: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Dobužinskis 2018 = *Mstislavo Dobužinskio heraldika: ne tik mokslas, bet ir menas*. Sudarė Milda Kvizikevičiūtė, Jurgita Kristina Pačkauskienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- Pačkauskienė 2008 = Jurgita Pačkauskienė. Lietuvos kryždirbystė: 1928-ieji. Iš: *Naujas Židinys*, 2008, Nr. 1–2.
- Petrauskaitė = Žydrė Petrauskaitė. Adomo Varno fotografijos <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/A_Varno_nuotr.htm> [interaktyvus, žiūrėta 2018 12 01].

- Petrauskaitė 1999 = Žydrė Petrauskaitė. Adomo Varno kryžių bei koplytėlių fotografijų rinkinio istorija. Iš: *Metraštis*, 3. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
- Petrulis, Žemaitytė 1966 = Juozas Petrulis, Zita Žemaitytė. Žaismingųjų saulučių kūrėjai. Iš: *Kultūros barai*, 1966, Nr. 7.
- Petrulis 1965 = Juozas Petrulis. Senieji liaudies menininkai. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1965, Nr. 10.
- Szukiewicz 1903 = W Szukiewicz. *Krzyże zdobne w gubernji wileńskiej*. [Kraków]: Wisła.
- Tarailienė 1996 = Dalia Tarailienė. Kraštotyriminko ir muziejininko J. Petrulio rankraštinių palikimas Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*. Vilnius: Pradai.
- Urbonienė 2009 = Skaidrė Urbonienė. *Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a.–XX a. I pusėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Urbonienė 2010 = Skaidrė Urbonienė. *Panevėžio krašto kryždirbystės tradicijų apžvalga*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus [Interaktyvus, žiūrėta 2018.12.03].
- Urbonienė, Petrulis 1991 = Skaidrė Urbonienė. Juozas Petrulis. Iš: *Etnografija: metraštis*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Varnas 1926 = Adomas Varnas. *Lietuvos kryžiai: 194 fotografijos atliktos kryžių nuotraukos*. Kaunas: autoriaus leidinys.
- Varnas 2005 = *Adomas Varnas: krzyże litewskie*. Praca zbiorowa pod redakcją Joanny Ostaszewskiej-Nowickiej, Alfred F. Majewicz, Zita Žemaitytė. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.

CROSS-MAKING ARTEFACTS IN THE NATIONAL LIBRARY: DOCUMENTS AND THEIR CONTEXT

Jurgita Kristina PAČKAUSKIENĖ

The article presents the most important documents of 20th c. cross-making iconography held in the Martynas Mažvydas Library Rare Books and Manuscripts Unit, as well as the collection of religious folk sculpture: artist Adomas Varnas' Lithuanian crosses photo collection and album *Lietuvos kryžiai*; bibliophile, Lithuanian military officer Vytautas Steponaitis' sculpture collection; and artist Mstislavas Dobužinskis' drawings and photographs. The authors of these documents and collections, the circumstances of their appearance are presented. The goal is to draw the attention of cross-making researchers to less-known iconographic documents as contextual material to previously and currently being performed research on Lithuanian cross-making.

Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Dokumentinio paveldo tyrimų departamentas
Retų knygų ir rankraščių skyrius
Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius
El. paštas: Jurgita.Packauskiene@lnb.lt

Gauta 2019-02-25, priimta spaudai 2019-04-20

LIAUDIŠKASIS PAMALDUMAS IR ISTORINĖ ATMINTIS ŠIAULIŲ RAJONO KRYŽIŲ ISTORIJOSE

Dalia JAKAITĖ

■ Šio straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kokias liaudiškojo pamaldumo formas atskleidžia žmonių pasakojimai apie konkretaus regiono kryžius ir kitus mažosios skulptūros statinius.

Popiežius Pranciškus savo vizito Peru metu yra pasakęs, kad meilę Dievui visada išsakome kalbėdami „tarme“, o Vatikano radijas šią mintį pakomentavo taip: „Liaudiškas pamaldumas – tai „tarmiškas“ pokalbis su Dievu.“¹ Tam tikram kraštui ar jo regionui būdinga tarmė šiuo atveju, regis, suprantama ne tik kaip verbalinė pamaldumo išraiška. Būdamas krikščioniškai universalus, liaudiškasis pamaldumas pasižymi ir išskirtinėmis ypatybėmis. Religinio universalumo ir kitoniškumo derinio bus ieškoma ir šiame straipsnyje, aptariant ir analizuojant Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos bei Šiaulių rajono savivaldybės viešųjų bibliotekų Kraštotyros ekspedicijos „Kur liūdi kryžiai pakelėm“ medžiagą.² Šio straipsnio objektas – kryžių istorijos, tai yra pateikėjo papasakota istorija, kuriai padėjo atsirasti šios ekspedicijos dalyvių klausimai apie kryžiaus statymo intenciją, pastatymo ir restauravimo datą ir prie jo atliekamas apeigas. Tiesa, ekspedicijos dalyviams, siekusiems užfiksuoti kuo daugiau faktinės informacijos, pasakojimai, regis, nebuvo labai svarbūs, jie ne transkribuojami iš įrašo, o tik perpasakojami. Vis dėlto ši medžiaga yra iškalbinga. Verta prisiminti, kad ir krikščionybės istorijai žodinė tradicija yra esminė.

1 „Filipinų katalikų liaudies pamaldumo formos viršija rekordus“, <http://lt.radiovaticana.va/news/2018/01/09/filipin%C5%B3_katalik%C5%B3_liaudies_pamaldumo_formos_vir%C5%A1ija_rekordus/1357560> [žiūrėta 2018 10 20].

2 Ekspedicijoje užfiksuotos ir aprašytos Šiaulių r. mažosios sakralinės skulptūros formos: kryžiai, koplytėlės, koplytstulpiai, stogastulpiai, esantys sodybose, kaimuose, viešosiose ir sakralinėse erdvėse. Remiantis Alės Počiulpaitės rekomendacijomis, kiekvienas objektas nufotografuotas, aprašyta statinio matmenys, ikonografinė simbolika, kryžiaus sudėtinės dalys, fizinė būklė, vieta ir kt.. Žr. *Kraštotyros ekspedicijos „Kur liūdi kryžiai pakelėm“ medžiaga*. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2017, <<http://www.epaveldas.lt/object/record-Description/SAVB/C150000360945>> [žiūrėta 2018 10 20]. Toliau cituojant iš šio šaltinio, skliaustuose nurodomas trumpinys KLKP ir dokumento puslapis.

Įdėmesnei analizei pasirinktos informatyviausios ir išsamiausiai istorijos, tyrimui pasitelkiami ir ant kryžių ar kitų sakralinės skulptūros formų esantys užrašai.

Rūpinimą medžiagą galima tirti iš įvairių perspektyvų: menotyrinės, antropologinės, istorinės, kultūrologinės, komunikacinės ir kt. Rašant apie lietuvių kryždirbystę neretai remiamasi ir mitinio mąstymo tradicija (Jolantos Zabulytės³ ir kitų autorių tyrimai). Iš esmės pripažįstant religinio sinkretizmo, apie kurį kalba minėtoji autorė⁴, akivaizdumą ir mitinio mąstymo aktualumą, kyla poreikis sukonkretinti šią universalią perspektyvą ir atkreipti dėmesį į krikščionišką laiko ir vietos aspektą. Liaudiškojo pamaldumo akiratis bus derinamas su dar viena – istorinės atminties tyrimo perspektyva.

Tokio pobūdžio tyrimams svarbios ir anksčiau Pauliaus Galaunės, Igno Končiaus studijos (jau I. Končiaus knygoje „Žemaičių kryžiai ir koplytėlės“ (1965) komentuojami pasakojimai bei legendos apie kryžių istoriją). Iš šiandieninių istorinių-teorinių tyrimų išskirčiau Skaidrės Urbonienės knygą „Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a.–XX a. I pusėje“ (2015), A. Počiulpaitės tyrimus (straipsnį „Dabartinės kryždirbystės tendencijos“ ir kita), straipsnių rinkinį „Kryždirbystė Žemaitijoje“ (2015), Alfonso Motuzo studiją „Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje“ (2005) ir kt. Pasak S. Urbonienės, liaudies skulptūros tyrimų, apimančių ne tik jos meniškumo, bet ir paskirties, sąsajų su liaudiškojo pamaldumo formomis aspektus, nėra daug.⁵ Kita tyrimo pradžia svarbi autorės mintis: „Vienos svarbiausių krikščioniškojo meno temų – Kristaus mirties ant kryžiaus – reikšmė lėmė griežtesnę bažnytinės tradicijos kanonų laikymąsi,

3 Jolanta Zabulytė, Kryždirbystės tradicija: funkcijos aspektas, <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Jolantos_Z_kryzdirbystes_funkcijos.htm> [žiūrėta 2018 10 20].

4 Jolanta Zabulytė, XIX a.–XX a. medinių ir geležinių kryžių bruožai: pasaulėžiūros aspektas, <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Jolantos_Z_a.htm> [žiūrėta 2018 10 20].

5 Skaidrė Urbonienė. *Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a.–XX a. I pusėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 19.

todėl savitesnių šio siužeto meninių interpretacijų liaudies dailėje nėra.⁶ Nepaisant to, kryžiai yra apipinami įvairiomis istorijomis.

TEORINIS AKIRATIS

Teorinę įžangą norėtusi pradėti nuo galbūt kiek netikėto aspekto. Katalikų Bažnyčios dokumente „Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas“, remiantis Vatikano II Susirinkimo popiežių ir kitais dokumentais, liaudiškasis pamaldumas nusakomas pavartojant, atrodytų, kito diskurso ir vis dėlto labai įtikinamą *rezignacijos* sąvoką.

Magisteriumo dokumentuose iškeliamos tam tikros vidinės nuostatos ir dorybės, kurias ypač vertina, puoselėja ir maitina liaudiškasis pamaldumas: tai kantrybė ir „krikščioniška rezignacija susidūrus su nepataisomomis situacijomis“; pasitikintis atsidavimas Dievui; gebėjimas pakelti kentėjimus ir „jausti kryžių kasdieniame gyvenime“; nuoširdus troškimas patikti Viešpačiui ir atsilyginti bei atgailauti už kaltes; neprisirišimas prie medžiaginių dalykų; solidarumas su kitais ir atvirumas kitiems; „draugiškumo, meilės ir šeimyninės vienybės jausmas“.⁷

Pateiktoje citatoje krikščioniškoji rezignacija iškyla kaip nuostata ar net tam tikra vertybė, kurią liaudiškasis pamaldumas pripažįsta neatšiejama nuo pamatinio *krikščioniškojo* tikėjimo, vilties, kitų šio fenomeno vertybių. Skirtingai nuo filosofinės, pavyzdžiui, Soreno Kierkegoro sampratos, liaudiškąjį pamaldumą išreiškianti rezignacija yra ne tik asmeninė. Jai svarbus ir bendruomeniškas atsakas, bendruomeninė patirtis. Šiuo atveju žmogus yra atsidūręs ties tam tikra riba – *nepataisomų situacijų akivaizdoje*, kurios yra nepataisomos ir kartu pataisomos, nes jas lydi *pasitikėjimas* ir *atsidavimas*:

Apibūdinant liaudiškąjį pamaldumą, iškyla ir kryžiaus ženklas – tai, kas stiprina pasitikėjimą, padeda pakelti kentėjimus ir rezignaciją. Kryžius krikščionybės istorijoje – mirties įrankis, Dievo Sūnaus aukos, jo meilės ir išganymo ženklas. Kryžius atlieka (ar turėtų ir galėtų atlikti) pagrindinį vaidmenį ir liaudiškojo pamaldumo tradicijoje: „Liaudiškajame pamaldume linkstama iš

anksto pagarbinti Kryžių.“⁸ Jo pagarbinimas glūdi ne tik Kryžiaus kelio apeigose, bet ir su Bažnyčios šventaisiais susijusioje liturgijoje.

Pradžioje cituota popiežiaus ištarmė primena dar vieną maldingumui svarbų, dar šv. Augustino įprasmintą momentą – maldą kaip pokalbį ir vienu ar kitu pavidalu Katalikų Bažnyčioje (su jai būdingu šventųjų ir jų bendruomenės kultu) pasireiškiantį bendruomeniškumą. Nuo kasdienybės neatsiejamas bendruomeniškumas minimas ir cituotame dokumente:

Sąvoka „liaudiškasis pamaldumas“ nusakomos įvairios privataus ar bendruomeninio pobūdžio kultinės apraiškos, kurios, atsižvelgiant į krikščioniškojo tikėjimo kontekstą, reiškiasi visų pirma ne šventosios liturgijos formomis, bet ypatingais aspektais, pasiskolintais iš kurios nors tautos, etninės grupės ar jų kultūros.⁹

Komentuodamas šį „Vadovą“, A. Motuzas teigia: „Tai religinės apeigos, susiformavusios Bažnyčios kalendorinių metų ciklo iškilmių, švenčių, minėjimų, šventų vietų lankymo pagrindu.“¹⁰ Tad, pasak šio autoriaus, liaudiškajam pamaldumui „ypač svarbūs apeiginiai papročiai, kuriuos sudaro liturginio kulto elementai: Bažnytinės kalendorinės šventės, šventų vietų lankymas, apeiginiai veiksmai, gestai, maldų kalbėjimas, giesmių giedojimas bei grojimas muzikos instrumentais.“¹¹ Kita liaudiškajam pamaldumui artima sąvoka – liaudiškasis religingumas:

Liaudiškasis religingumas nebūtinai remiasi vien krikščioniškuoju Apreiškimu. Daugelyje regionų, kuriuose gyvena sociumai, įvairiais būdais veikiama krikščioniškų elementų, atsiranda savotiška „liaudiškoji katalikybė“, kurioje daugiau ar mažiau darniai koegzistuoja įvairūs religinio gyvenimo, tautos kultūros ir krikščioniškojo Apreiškimo elementai.¹²

Liaudiškasis pamaldumas nėra vien bendruomeniškas reiškinys, jam svarbi ir asmeninė

6 Ten pat, p. 41.

7 *Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas*, 62–64 p. http://www.lcn.lt/b_dokumentai/vadovai/laudiskojo_pamaldumo_ir_liturgijos.html, sk. II, 61 [žiūrėta 2018 10 20].

8 Ten pat, sk. IV, p. 127.

9 Ten pat, sk. Įžanga, p. 9. Bendruomeniškumas akcentuotas ir kaip vienas iš Šiaulių projekto-ekspedicijos tikslų – juo siekta „ugdyti bendruomeniškumą“, tiksliau, „skatinti vietas bendruomenių narius atrasti, pažinti ir puoselėti kultūros paveldą, atsigręžti į tradicijas, jas tęsti ir užtikrinti pastarųjų perdavimą kitoms kartoms“.

10 Alfonsas Motuzas. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005, p. 9.

11 Ten pat, p. 10.

12 *Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas*, sk. Įžanga, p. 10.

patirtis. Jos esmei nusakyti pasitelkta kone poetinė įžvalga apie Dievo alkį: „Per jį pasireiškia Dievo alkis, kurį gali pažinti tiktai paprastieji ir vargšai.“¹³ Vienas iš šiam tyrimui rūpimų klausimų – ar šį alkį galima atpažinti kryžių statymo kultūroje? Panašiai, kaip internetinio portalo *Bernardinai.lt* diskusijoje Kryžių kalno tema¹⁴, galima kelti klausimus, ką reiškia statyti kryžių, ar šį sprendimą lemia įprotis, mada, ar būtent kontempliacija, kuri oficialiuose dokumentuose apibūdinama kaip tikinčiojo laikysena, padedanti jo išganymui, kasdienybei, kančiai:

Kontempliuodami nukryžiuotą Išganytoją tikintieji lengviau suvokia tą didžią kančią, kurią šventasis ir nekaltasis Jėzus kentėjo dėl žmonijos išganymo. Jie supranta jo meilę ir jo atperkamosios aukos veiksmingumą.¹⁵

Klausimas, koks yra liaudiško pamaldumo akiratis, išliks ir tolesniuose svarstymuose, kaip ir nuostata, kad kalbant apie kryžius ir įsiklausant į jų istorijas negalima užmiršti pamatinės religinės Kryžiaus tradicijos.

Tolesnei analizei reikšminga ir istorinės atminties samprata. Kaip teigia Mariaus Katiliškio literatūrinį palikimą nagrinėjantis literatūrologas Nerijus Brazauskas:

Istorinės atminties asmuo neprisimena tiesiogiai, jį gali būti stimuliuojama tik netiesiogiai. Istorinės atminties objektas yra istorija, o jos šiuolaikinė konstrukcionistinė samprata siejama ne tik su praeitimi <...>.¹⁶

Atminties (ne)tiesiogiskumas, praeities ir dabarties laiką apimanti istorinė atmintis, jos konstravimas įžvelgiamas ir kryžių istorijose. Reikšmingos minėto literatūrologo pasirinktos teorinės atramos, išryškinančios bendruomeninį istorinės atminties aspektą:

Apibūdinamas istorinę atmintį sociologas [Maurice Halbwachs] teigė: „Aš nešuosi istorinių atsiminimų bagažą, kurį galiu papildyti bendraudamas ir skaitydamas. Bet jis lieka pasiskolinta atmintimi, ne mano paties.“¹⁷

■

13 Ten pat, sk. Įžanga, 9.

14 „Kryžių kalno likimas: tarp mados ir prietarų vėju“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-06-12-kryziu-kalno-likimas-tarp-mados-ir-prietaru-veju/83754> [žiūrėta 2018 10 20].

15 *Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas*, sk. IV, 127.

16 Nerijus Brazauskas, „Kultūrinės atminties“ ir „komunikacinės atminties“ diskursai kaip Mariaus Katiliškio kūrybos intertekstai“, file:///C:/Users/Vartotojas/Downloads/3378-2340-1-PB.pdf [žiūrėta 2018 10 20], p. 216.

17 Ten pat, p. 206.

REZIGNACIJA IR BENDRUOMENIŠKUMAS KRYŽIAUS ISTORIJOSE

S. Urbonienė pastebi, kad „Jėzaus Nazariečio – apibendrinto kenčiančio Dievo – įvaizdis dažnas bendruomeninės paskirties paminkluose, statytuose istoriniams įvykiams (baudžiamos pannaikinimui, sukilimų metinėms, karo nelaimėms) atminti.“¹⁸ Kryžiai, primenantys Žmogaus sūnaus kančią ir jo prisikėlimą, neretai statomi norint paženklinti istorines Lietuvos negandas, ne vieną žmogų ištikusią minėtąją ribinę rezignacijos patirtį. Tokia Linartų kaimo kryžiaus istorija:

Prisimenamos dvi kryžiaus pastatymo versijos. Pirmoji, kad kryžių pastatė kaimo gyventojai, sutarę, kad kryžius saugos kaimą nuo negandų. Antroji, kad kryžiaus statymą inicijavo kaimo gyventojas Juozas Melnikavičius, „paragintas“ partizanų. Kaimo gyventojai kryžių papuošdavo vainiku prieš atlaidus, tačiau prie kryžiaus nesirinkdavo ir negiedodavo. (KLKP, p. 19)

Šio kryžiaus pirminė paskirtis – saugoti nuo negandų, yra papildoma skaudžiausių tautos istorijos įvykių priminimu ir įprasminimu (skirtingos kryžiaus paskirtys minimos ir kitose istorijose). Lakoniškai nusakomos su juo siejamos pamaldumo formos. Kryžiaus puošimas prieš atlaidus, ypač svarbius Katalikų Bažnyčiai, siejamas su *kaimo gyventojais*, bet, tikėtina, kad tai tėra privatus maldingumo gestas, nes prie kryžiaus *nesirenkama* ir *negiedama* (apie tai bus kalbama ir vėliau).

Trijų prie kelio Šiauliai–Kelmė stovinčių kryžių istorija, panašiai kaip ir pirmajame pasakojime, nuolat tikslinama, bet čia regime stipresnę liaudiškojo pamaldumo raišką, nes kryžiaus užrašas bendruomeninę istorinės negandos patirtį kviečia įprasminti malda:

Viduriniame kryžiuje iškaltas tekstas: ŠIAME MIŠKE 1944–1945 M. BUVO UŽKASAMI UŽ LIETUVOS LAISVĘ KOVOJĘ, NUKANKINTI PARTIZANAI BEI PASIPRIEŠINIMO OKUPANTAMS DALYVIAI. MIELAS PRAEIVI, SUSTOK IR PASIMELSK UŽ TAUTOS SŪNUS BEI DUKTERIS. Pastatyti 1997 m. birželio mėn. Pasak netoliese gyvenančios Jeronės Alksnytės, gim. 1934 m., kryžiai yra pašventinti a. a. Kurtuvėnų klebono Stanislovo Kadžio. Jos pasakojimu, įrašė pada-

■

18 Skaidrė Urbonienė. *Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a.–XX a. I pusėje*. P. 263.

rytos datų klaidos – turi būti 1952–1953 m., kadangi žuvusiųjų palaikai buvo atvežami jau po karo, apie 1953-uosius metus, ir ji yra šio fakto liudininkė. Dar ant kryžių buvę mukos, šiuo metu nėra išlikusios. (KLKP, p. 28)

Patikslinta istorinė data, kada šioje vietoje buvo užkasti nukankintųjų kūnai, kryžiaus statymo intencijos nekeičia, tik atskleidžia pastangas atkurti istorinę tiesą remiantis asmenine patirtimi. Su konkrečiais metais ir įvykiais siejamą istorinę negandą lydi ir anksčiau minėtoji rezignacija, kurią švelnina vertybinė nuostata: už tėvynės laisvę paaukota gyvybė – tai prasminga, įamžinimo verta auka. Šiuo atveju liaudiškajam pamaldumui svarbų bendruomeniškumą reprezentuoja kreipimasis į „kitą“ – tautos kančių istorijoje ir dabartinėje, nuolat atsinaujinančioje jos atmintyje potencialiai dalyvaujantį asmenį. Nepaisant to, kad Dievo vardas tiesiogiai neminimas (tiesioginis diskursas nebūtinai tolygus religiniam santykiui), ryšys su Dievu yra išsaugomas ir skatinamas, prašant maldos už tuos, kurie įgyja dvigubą – krikščioniškai tautišką sūnų ir dukterų tapatybę.

Švendrių kaimo kryžius taip pat įprasmina ir konkrečios vietos, ir visos tautos tragediją. Jis statomas bendruomenės iniciatyva, siekiant įtvirtinti istorinę atmintį (ši intencija ne sykį kartojasi ekspedicijos medžiagoje):

Pastatytas vietoje buvusio 1991 m. statyto Antano Stupuro padaryto kryžiaus, kuriame buvo užrašas: „1945.08.01 ŠVENDRIŲ TRAGEDIJAI ATMINTI“ ir laiko sunaikinto kryžiaus 2013 m. Švendrių kaimo bendruomenės iniciatyva. (KLKP, p. 234)

Emociškai paveikus ir Dočkių kaimo kryžiaus užrašas:

DOČKIŲ KAIMO KRYŽIUS 1948 / ...BUVO KAIMAS IR KAIMO NĖRA... / AŽUOLO KRYŽIAU, ILGAI SAUGOK JO VARDĄ / Rest. 1998 (KLKP, p. 72)

Jame į kryžių kreipiamasi kaip į patį Dievą, meldžiant jo globos, apsaugos kaimui, net kai jo nebėra. Šiuo atveju išnykusio kaimo ir jo bendruomenės atminimą metonimiškai saugo tik vardas.

Su Lietuvos istorija susijusios rezignacijos ir kartu vilties balsas girdimas ir Ratkūnų kaimo pakelės kryžiaus istorijoje:

Valiukų kryžius Ratkūnų kaime (Gruzdžių seniūnijoje, netoli Norvaišių kaimo) pakelėje prie Valiukų buvusios sodybos. Pastatytas kryžius jau apipuvęs, šalia pastatytas naujas

kryžius. Senasis kryžius buvo dviejų kryžmaconių, vadinamas karavyku. Sodyboje jis stovėjo prie trobos. Kai sugriovė kaimus, žmonės kryžius perkėlė į pakeles, šalia savo sodybų, kad dirbdami laukus ūkininkai neišvartytų. Iš to kaimo išvežti į Sibirą 187 žmonės. (KLKP, p. 61)

Iš griauamų sodybų į pakeles perkelti kryžiai mena tremties ar kolektyvizacijos tragediją. Jie ženklina tiek pavienio žmogaus, tiek kaimo ir visos tautos tragediją. Pasakojime atsiskleidžia sąmoningas, tad ir viltingas santykis su šiais *perkeliamais* (tarsi ištremtais) kryžiais: kaimo žmonės ieško būdo, kaip išsaugoti tai, ką dar galima išsaugoti, kai naikinamos ištisos bendruomenės. Liaudiškajam pamaldumui būdingą viltį rodo sprendimas vietoj seno, apipuvusio kryžiaus pastatyti naują, taip įtvirtinant ir religinę intenciją, ir istorinę atmintį.

Kryžių istorijose bei jų užrašuose primenamos ir asmeninės ar mažesnės bendruomenės negandos. Įdomi tris kartas jungianti vieno Kuršėnų sodybos kryžiaus statymo intencija:

Prieš karą stovėjo kaimynų namas ir sudegė. Sudegusio namo šeimininkės Emilija ir Domicelė Rupšaitės namo vietoje norėjo pastatyti kryžių, bet nespėjo, numirė. Tada pateikėjos mama pastatė kaimynių atminimui kryžių priešais namo langus, sakydama: „Aš noriu matyti pro langą, kai nebevaikščiosiu, tai prie jo melsiuosi.“ (KLKP, p. 184)

Po gaisro nerealizuotą sumanymą primena kitas ribinės patirties įvykis – žmogaus mirtis. Šio kryžiaus statymas yra „kito“ pažado realizacija, pateikėjai sukelti asmenišką, galima sakyti, autentišką maldos nusiteikimą.

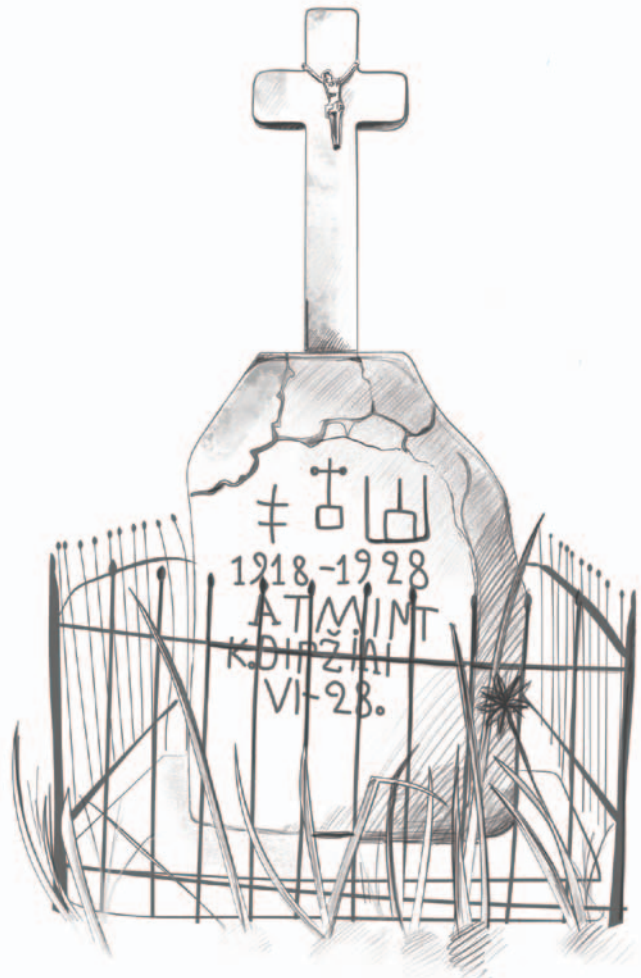
Ne vienas Šiaulių apylinkių kryžius pastatytas minint vieno ar kelių asmenų mirtį (nebūtinai istorinę, trauminę). Tokia ir vieno seniausių ekspedicijos užfiksuotų kryžių Žadžiūnų gyvenvietėje paskirtis:

Pagrinde iškaltas tekstas: 1901./LEX MILITOS METUOSE DYDISIS JUBILIEJAUS. Adolfas Trinkas pasakojo, kad vadino Biliušavo kryžiumi. Toje vietoje yra palaidota naujagimių. Kaimo žmonės susirinkdavo pagiedoti prie kryžiaus. Puošdavo gėlėmis. Ir dabar kryžius tvarkomas ir prižiūrimas. (KLKP, p. 110)

Naujagimių mirčių paslaptis įprasminama liaudiškojo pamaldumo formomis: bendruomeniniu giedojimu, kryžiaus tvarkymu ir puošimu

Žadžiūnų gyvenvietės kryžius (Šiaulių r.).

Diržių kaimo kryžius (Šiaulių r.).

gėlėmis. Tiesa, iš XX a. pradžios išlikęs tik akmeninis šio kryžiaus pagrindas.

Įdomus ir XIX a. pabaigą siekiantis Sereikių kaimo kryžius – pagal užrašą, statytas 1892 metais. Ne tik žmogaus ranka (istoriniai kataklizmai) naikino kryžius, bet ir laikas. Laiko ženklu galima vadinti simboliškai pasvirusį Nukryžiuotojo elementą (jis vėlesnis nei XIX a. pabaiga) ir neįprastą kryžiui vietą – tarp dviejų medžių.

Dar du XX a. pradžios objektai reikšmingi savo ilgaažmiškumu ir kelis laiko ir atminties sluoksnius siejančiais pasakojimais. Įrašuose paminėtos bendruomeniškos, tautinės kryžiaus statymo intencijos:

Pasakojama, kad ištašytą kryžių vietiniai gyventojai broliai Jonkai nešė parnešė iš Šiaulių. Kryžiaus pagrindas puoštas primityviai iškaltais Gedimino stulpais, kryžiaus ženklais. Pastatytas Lietuvos nepriklausomybės 10-mečiui, iškalta: 1918–1928 ATMINTI/ K. DIRŽIAI/ IV-28. (KLKP, p. 243)

Kryžmoje metalinė Kristaus kančia. Grani- te iškalta tekstas: DIEVUI IR TĖVYNEI L. K. J. PAVASARIO S-GOS KAIRIŲ KUOPOS JUBILIEJUS / 1918-1928. Prie Kairių bažnyčios veikė „Pavasario“ sąjungos vyrų ir moterų kuopos. Pavasarininkai turėjo salę (buvusi pradinė mokykla, vėliau pieninė). Jie organizuodavo vakarus, susitikimus, paskaitas. (KLKP, p. 85)

Liaudiškojo pamaldumo požiūriu įdomios jų istorijos. Pirmojo kryžiaus statymo aplinkybės primena Kryžiaus kelią. Apeiginę prasmę kryžiaus nešimas įgyja per „kito“ atmintyje kylančias asociacijas tarp šio veiksmo ir visos Lietuvos istorijos, tautinio sąmoningumo ženklų. Antrojoje istorijoje kryžiaus vietos pasirinkimas (prie bažnyčios) liudija ne tik praeityje veikusios draugijos vertybes, bet ir dabarties žmogaus pamaldumą.

Varputėnų kaimo sodybos koplytėlė (Šiaulių r.).
Kotrynos Čalkaitės piešiniai.

MALDA IR TYLA KAIP KRYŽIAUS GARBINIMO FORMA (LITURGINIO LAIKO KONTEKSTAS)

Nors liaudiškasis pamaldumas reiškiasi ne tik liturgijos formomis, jis susijęs su liturginiu laiku. Viešose erdvėse statomi kryžiai bene dažniausiai pagerbiami per gegužines pamaldas. Tai minima ir pasakojime apie Varputėnų kaimo sodyboje ant pušies kabančios Mergelės Marijos koplytėlės su kryželiu¹⁹ istoriją:

Po karo nuomojom kambarėlį pas Jadvygą ir Vincą Špakauskus, tai koplyčia prie pušies jau buvo. Melsdavomės per gegužines Šv.

19 Ant medžių tradiciškai kabinamos koplytėlės, pasak P. Galaunės, „yra kilusios iš krikščionybės įtakos, nors gal kartais ir susijusios su ne visiškai krikščionišku tam tikrų medžių garbinimu“. Žr. Paulius Galaunė, *Koplytėlės* [cit. iš: *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, 1930], http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Galaunes_koplyteles.htm [žiūrėta 2018 10 20].

Mergelės – mojavos (tradicinės gegužinės pamaldos) mėnesį, kiekvieną dieną kalbėdavom poterius, giedojom. Kartą, kai visi suaugusieji išėjo šieno grėbti, aš likau namuose ir užsidegė kamine suodys, tai aš pažadėjau apeiti apie koplyčią keliais, kad tik namai nesudegtų. Ir ėjau keliais, o iš pievų grįžo sušienavę namiškiai ir pamatė mane besimeldžiančią. Už šį poelgį gavau puodynėlę medaus. Tada visi labai tikėjo, ėjo į bažnyčią, buvo geri kaimynai vieni kitiems. Vėliau šeimininkas buvo ištremtas į Sibirą. Apie 1940 metus jų namuose veikė pradžios mokykla, buvo 2 ir 5 klasės, kitos buvo pas Čžauskus, tai aš vaidinau angelą ir giedojau „Neverki vaikelį, nes tau neramu, tikėki Marija ir jos gerumu“. <...> Koplytėlę perstačiau naujai, nes senoji suiro. Koplytėlę padarė Stasys Stupuras, gyvenęs Varputėnuose. Visada, kol turėjau sveikatos, melsdavausi prie jos ir keliais apeidavau prašydama Šv. Marijos užtarimo. (KLKP, p. 178)

Ši koplytėlė, įkūnijanti viltį ir Dievo pagalbą, svarbi visai bendruomenei, bet pateikėjos pasakojime atsiskleidžia ypatingas asmeninis jos santykis su Mergele Marija. Pirmąjį pasakotojos pasižadėjimą („apžadą“) keliais apeiti koplytėlę, jei namai nesudegs, galima sieti su liaudiškuoju religingumu, kuris vainikuojamas ir dieviškąja malone, ir bendruomenės apdovanojimu (puodynėle medaus – kaip žemiško gerbūvio metonimija). Antroje šios istorijos dalyje kalbama apie naująją, jos iniciatyva perstatytą koplytėlę ir ryšį su Dievo Motina, pratęsiantį ir įdabartinantį vaikystės maldą. Marijai skirtos maldos pratęsia Gegužinių pamaldų atmintį, o bendruomeninį giedojimą keičia tylusis asmeninės maldos aktas.

Giedojimas ar malda prie kryžiaus per gegužines pamaldas minima bene dažniausiai:

Karvelietė Augenija Petkienė-Pampikaitė (g. 1926 m.) pasakojo, kad visas kaimas eidavo Mojavinių (Gegužinių) giesmių giedoti prie kryžiaus. (KLKP, p. 39)

Kryžiai viso kaimo gali būti lankomi ir ištikus stichinėms nelaimėms. Pasakojime apie Karvelių kaimo kryžių (prie kelio Gruzdžiai-Joniškis) minimas bendruomeninis prašymas lietaus, atkreipiamas dėmesys į savitą, nuo sausros turėjusią apsaugoti kantičkinę maldą:

Kryžiai buvo lankomi gegužinių pamaldų, sausrų ir kitų nelaimių metu. Ėjo visas kaimas prie visų kryžių ir meldė lietaus: „Pone Karaliau, Dievo Abraome, dovanok mums lietų...“ Giedojo Dievą garbinančias giesmes. Kryžių buvo ir prie kai kurių trobesių, ir jie nebuvo pamiršti, visus iki vieno aplankydavo, pasimelsdavo.²⁰

Ne vienu atveju dabartinis statinys atnaujinama senojo sakralinio objekto atmintį. Tai liudija pasakojimas apie Gilaičių kaimo kapinių koplytėlę (pirmoji pastatyta 1920 m., dabartinė – 2010 m.). Nors pirmoji koplytėlė karo metais galbūt buvo susprogdinta, pasakotojai svarbu, kad „kryžius ant koplytėlės ne naujai gamintas, o nuimtas nuo senosios koplytėlės“:

Apie 1946 m. pastatyta medinė koplytėlė, kuri panašiai atrodžiusi kaip ir dabartinė. Jadvyga Tomkevičiūtė-Geležinienė pamena, kad 1951 m., susirgus jos mažutei dukrelei, ji nešina ją apėjo keliais koplytėlę. Stebuklas įvyko –

20 Nuo 1932 m. čia stovėjusio kryžiaus istorija yra užrašyta ir saugoma Gruzdžių A. Griciaus vidurinės mokyklos kraštotyros muziejuje.

Jadvygos dukra pasveiko. Moteris nuo to laiko prižiūri koplytėlę, organizuoja gegužines pamaldas. <...> Ilgą laiką prie Gilaičių koplytėlės rinkdavosi kaimo moterys ir giedodavo gegužines, birželines giesmes bei tam laikotarpiui skirtas maldas. Jau daugiau kaip penkerius metus ši tradicija nebegyvuoja, nes dauguma kaimo giedotojų mirė, o naujų giedorių, anot J. Geležinienės, neatsiranda. (KLKP, p. 191)

Daugiau kaip pusę amžiaus organizuotos gegužinės (ir birželinės) pamaldos – apeiginis kontekstas, primenantis pagrindinę šios istorijos žinią, tai yra išgydymo stebuklą ir išsigelbėjimą iš resignacijos, asmeninės negandos. Vėl minima reikšminga religinė apeiga – su nelaimė ar apžadais siejamas ėjimas keliais. Akivaizdus ir apgalvestavimas dėl giedotinės maldos tradicijos nutrūkimo.

Su savotišku stebuklu (tai būdinga liaudiškajam pamaldumui) siejamas ir vienos Kurtuvėnų miestelio sodybos kryžiaus pastatymas. Šis stebuklas – tai vienoje piligriminėje kelionėje pamatyta (tarsi bendruomeninė) vizija, sustiprinusi ankstesnę pateikėjos norą pastatyti kryžių:

Daugelis ekskursijos dalyvių danguje pamatė šokančią saulę. O paskui Aldona atkreipusi dėmesį į moteriškę, kuri įdėmiai žiūrėjo į dangų ir išvydo, lyg danguje prasiskiria debesys ir per vidurį išryškėja kryžius, visas blizgantis. Pati pajutusi lyg artėja pasaulio pabaiga, o čia lyg pats Kristus jau ateina gyvųjų ir mirusių teisti. <...> Prie kryžiaus didelių apeigų nebūna, tik Velykų penktadienį prisimenami išėję amžinybėn artimieji ir sukaltamos maldos. (KLKP, p. 24)

Šioje istorijoje minimas Didžiosios savaitės liturginis laikas. Sąmoningo tikėjimo ženklų tampa Kristaus ir kito žmogaus mirties tapatumas, stipriausiai išgyvenamas Didįjį penktadienį.

Ekspedicijoje surinktoje medžiagoje religinės apeigos, maldos ar asmeninė malda gana dažnai apskritai nėra minimos. Pavyzdžiui, apie Voveriškių kaimo kryžių užrašyta: „Prie jo jokių apeigų nevyksta.“ Dažniau nei maldos, užsimenama apie tarsi neįpareigojantį *kryžiaus lankymą*. Kaip archajiškame mitiniame mąstyme, kartais atrodo, kad svarbesnis, nei žodis, yra tam tikras veiksmas, pavyzdžiui, kryžiaus puošimas natūraliomis ar dirbtinėmis gėlėmis, žvakės ar kt. Pavyzdžiui, nors Dzidų kaimo sodybos kryžius ar trys prie pušies prikalti Dirvonų kaimo kryžiai lankyti per įvairias šventes, atrodo, kad pasitenkinama žvakutės uždegimu:

Per Vėlines, Motinos dieną, Tėvo dieną prie kryžiaus deginamos pagerbimo žvakutės. (KLKP, p. 21)

Stefanija Biknevičienė seniau nueidavo prie tos pušies, uždegdavo žvakutę per šv. Velykas, Kalėdas, Vėlines. Dabar nueina vis rečiau, nes nebeturi sveikatos. Ar kiti ten meldžiasi, nežino. (KLKP, p. 10)

Archajiškąjį mitinį mąstymą primena paaiškinimas, kodėl prieš atlaidus buvo lankomas ar puošiamas Pumpučių kaimo sodybos kryžius:

Kaimo gyventojai kryžių papuošdavo vainiku prieš atlaidus, tačiau prie kryžiaus nesirinkdavo ir negiedodavo. <...> Prie kryžiaus padėta dirbtinių gėlių. Gėlės padedamos, kad nenugaištų galvijai. (KLKP, p. 271)

Kita vertus, nors pasakyta, kad prie kryžiaus nesimeldžiama ir negiedama, tai nebūtinai reiškia tikėjimo ar pagarbos Dievui stygių. Šventų vietų lankymas yra viena esminių liaudiškojo pamaldumo formų Lietuvoje, o pagarba kryžiui gali būti išreiškiamą ir konkrečia kūno laikysena, ritualiniu judesiu. Ritualinį „apėjimą“ galima suvokti ir kaip tyliąją meditaciją, kuriai šis judesys yra svarbesnis už žodį. Tylus kryžiaus lankymas tarsi atkuria evangelinį Mergelės Marijos, Marijos Magdaliėtės ir Jono buvimą prie kryžiaus. Tylus meditacijos esama ir šiame pasakojime apie prie medžio prikaltą Kuršėnų koplytėlę su kryžiumi centre:

Stovim stotelėje, vis akis pakeliam į tą kryžių – Dieve padėk, ar tai duonos prašome, ar tai kad širdis neskaudėtų... (KLKP, p. 189)

Pagal vieno 1937 m. statyto Gruzdžių miestelio kryžiaus aprašymą, tokiam maldingam aplankymui priešpriešinamas žaidimas, neturintis pamaldumo požymių:

Apie kryžių atsimenta mažai. Žaisti vaikams prie jo nebuvo galima. Mamos nurodymu, L. Gulbinaitė pasodino dvi pinavijas, pakalnutės ir kasmet žemaūgius jurginus. Dažnas eidamas pro kryžių nusiimdavo kepurę ar peršižegnodavo. Gruzdiečiai ar šiaip atvykę mėgo paveiksluotis prie šio kryžiaus. (KLKP, p. 66)

Atsimenamą ir „dabartinę“ pagarbą šiam kryžiui sustiprina gruzdiečių *spėliojimai*, kad ant kryžiaus esančios raidės LKMD reiškia Lietuvos Katalikių Moterų Draugiją, kuri gyvavusi 1908–1940 m. Na, o minimas pomėgis fotografuotis primena diskusijas apie Kryžiaus kalną ir kitas kryžių statymo ir lankymo vietas: kiek tai susiję

su maldingu nusiteikimu, o kiek su mada ar įpročiu. Ne liaudiškąjį pamaldumą, o madą ar įprotį primena ir pasakojimas apie Aukštelkės kaimo kryžių: „Kaimo gyventojai prie kryžiaus renkasi Valstybinių švenčių proga giedoti himno ir lygiadienio proga“ (KLKP, p. 265).

Ne viena istorija liudija ne sąmoningą (religine prasme), o profanišką sprendimą statyti kryžius, nes esanti tokia *tradicija* – šį žodį suvokiant labiau įpročio, mados, o ne religinės tradicijos prasme: „Buvo stengtasi laikytis tradicijos, kad sodyboje turi būti kryžius“ (Bazilionų miestelio sodybos kryžius, KLKP, p. 26).

Tačiau net ir tuo atveju (kaip liudija ir Dargaičių kaimo kapinių kryžiaus pavyzdys) šis statymas *kartu su visa Lietuva* yra įvykis, galintis sustiprinti ir nebyliai pasireiškiantį pamaldumą:

Senasis kryžius stovėjo ant sankryžos, medinis, apačioje apkrautas dideliais akmenimis, su arkliais jų privežė. Kaimo vyrai žolę aplink apipjaudavo, o vaikai turėjo iš akmenų išrėvėti. Užtvėnkus Kūrą, kryžiaus nebeliko. Prasiėjęs atgimimui, visi pradėjo statyti kryžius. Ir Dargaičiai sukruto atstatyti buvusį kryžių. (KLKP, p. 36)

IŠVADOS

Lietuvių religiniame gyvenime, vaizduojamame mene, literatūroje, muzikoje atpažįstamas ilgą tradiciją turintis liaudiškojo pamaldumo fenomenas ir jo transformacijos. Liaudiškasis pamaldumas nėra lengvai apibrėžiamas reiškinys, universalusis jo turinys priklauso krikščionybės tradicijai, bet sykiu žymi tam tikros tautos, krašto ar regiono krikščioniškojo tikėjimo, apeigų, religinės laikysenos tendencijas, specifinį šio tikėjimo veidą ar tam tikrą jo raiškos nekanoniškumą. Šio straipsnio tikslas buvo išsiaiškinti, kaip jis reiškiasi kasdieniame žmogaus, bendruomenės gyvenime, o pagrindiniu šaltiniu tapo duomenys apie Šiaulių apylinkėse – erdvėje, jungiančioje žemaitiškos ir aukštaitiškos kryždirbystės ypatumus, o gal ir mentaliteto apraiškas – esančius kryžius ir kitą sakralinę skulptūrą.

Dažniausiai į šiuolaikinius sakraliosios skulptūros tyrimus žvelgiama iš menotyrinės perspektyvos, o šįkart pasirinktas kitas požiūris (jau išbandytas Igno Končiaus knygoje): remiamasi su kryžiumi susijusiomis istorijomis, taip pat užrašais ant kryžių. Nebuvo siekiama sisteminio kiekybinio tyrimo, tad pasirinktos liaudiškojo

pamaldumo požiūriu iškalbingiausios istorijos, kurios aptiriamos religiniu, iš dalies literatūriniu ir istorinės atminties požiūriu. Kryžius pasirinktas kaip vienas esminių krikščioniškojo tikėjimo ir gyvenimo centrų. Nors meninės kryžių formos įvairuoja mažai, bet su jais siejami skirtingi pasakojimai. Turint galvoje kryžiaus vaidmenį krikščionybės istorijoje, teologinę-religinę jo semantiką, viltasi, kad tai atsispindės ir pasakojimuose, deja, aptariama medžiaga liaudiškojo pamaldumo požiūriu nebuvo itin iškalbinga. Vis dėlto pavyko atskleisti nors ir minimalų, bet teorinei refleksijai ir gyvenimiškam tęstinumui optimalų liaudiškojo pamaldumo funkcionavimą dabartiniame, bet istorinę atmintį liudijančiame kultūriniame-religiniame diskurse. Ekspedicijos metu surinkta medžiaga vertinga ir kaip XIX a. pabaigą siekiančios religinio gyvenimo atminties liudijimas.

Pirmiausia, ne vienu atveju kryžius tampa akivaizdžia bendruomeninės religinės sąmonės, bendruomeniškumo, kaip vieno svarbiausių liaudiškojo pamaldumo fenomenų, reprezentacija. Iš kryžiaus statymo intencijų, jo buvimo prasmės argumentų, kryžiaus vietos ir pastatymo laiko, su kryžiumi susijusių apeigų matyti, kad tikėjimo tradicija palaikoma Dievo (Jėzaus Kristaus) garbinimo ar Dievo Motinos kulto forma. Gal ir projekto dalyviai netiesiogiai prisidėjo prie liaudiškojo pamaldumo fenomeno stiprinimo, padėdami pateikėjui geriau suvokti kryžiaus ryšį su pamatinėmis tikėjimo tiesomis. Tik klausimynas galėjo būti kryptingasis.

Liaudiškojo pamaldumo sampratoje iškelta rezignacijos kategorija aptartose istorijose reiškiasi per asmeninę ir bendruomeninę, gamtinę ir istorinę *negandą*, dramatiškus bei tragiškus Lietuvos istorinius įvykius. Kryžiai statomi jų atminimui, šia intencija meldžiamasi, atliekamos konkrečios apeigos.

Vienas iš liaudiškojo pamaldumo tyrimo klausimų – koks yra su kryžiumi susijęs maldingumas (bendriausia šio žodžio prasme). Verta išskirti bent kelias bendruomeninės ir asmeninės maldos, kaip santykio su „kitu“ ir už „kitą“, formas. Dažniausiai malda įprasmina skaudžius istorinius įvykius, taip pat asmeniškai svarbius faktus: šeimos ar didesnės bendruomenės nario gimimą, mirtį ar tam tikrą stebuklo patirtį (stebuklingas išgydymas ar religinio apreiškimo invariantas). Prašymo, garbinimo, padėkos santykis su Dievu įprasminamas tradicinėmis maldomis, rečiau giesmėmis, o ypač dažnai – tam tikru kryžiaus lankymo ritualu. Nors ne kartą buvo

pabrėžta, kad nebuvo meldžiamasi, iš platesnio konteksto ryškėja tyliosios maldos praktika – ją galbūt galima išskirti kaip specifinę lietuviškąją maldos formą. Maldingą asmens laikyseną kryžiaus ir Dievo akivaizdoje išreiškia tylus buvimas, seną tradiciją turintis kryžiaus puošimas gėlėmis, kaip tam tikras imperatyvas iškeliamas tinkamas vidinis nusiteikimas.

Dažniausiai kryžiai lankomi konkrečiu liturginiu ar šventu laiku (tradiciskai – gegužės mėnesį, kai garbinama Švč. Mergelė Marija). Tik lakiškai užsiminta apie ta proga kalbamas maldas, tad galime konstatuoti blėstančią gegužinių (ir kitų) maldų atmintį. Aprašuose minimi ir atlidai, kaip kryžiaus puošimo ir pagarbinimo laikas, bet galime nujausti, kad per atlidus pagrindinis šventinis maldos akcentas tenka parapijos bažnyčiai, o miestelio, kaimo ar sodybos kryžiaus aplankymas gali būti suprantamas kaip savotiška namų bažnyčios forma. Kitas kryžių lankymo epizodas susijęs su Didžiąja savaite ir Šv. Velykomis.

Pateiktose istorijose dar gyvai juntami ir mitinės sąmonės elementai, o krikščionišką sąmoningumą rodo Jėzaus Kristaus ir artimo žmogaus ar istorinės asmenybės mirties (žūties) sąsaja, prisimenama velykiniu ar kitu laiku. Konkrečios giminės, kaimo ar tautos, šalies istoriją įprasminant kryžiaus ar kitos religinės skulptūros pavidalu, jie ne visada sąmoningai siejami su Dievu. Turime pripažinti, kad esama ir kryžių statymo mados.

Atskira tema būtų kryžių sunykimo ir jų atstatymo istorijos, taip pat šio paveldo saugojimo motyvai.

FOLK PIETY AND HISTORICAL MEMORY IN THE STORIES OF THE CROSSES OF ŠIAULIAI REGION

Dalia JAKAITĖ

Forms of folk piety are discussed, revealed in people's stories about crosses from specific regions as well as other sacred objects. From the intentions for building the cross, to rituals associated with it, we can see that worship of God (Jesus Christ) and the cult of the Mother of God are important to the community. The relationship between requests, worship, giving thanks, is expressed through traditional prayers, more rarely – with hymns, while most often with a certain cross visiting ritual. On the other hand, the erecting of crosses is usually in response to painful historical events, as well the birth or death of a family member, and they are not always deliberately associated with God. There is also a fashion of erecting crosses.

ETNOLOGO JUOZO KUDIRKOS 90-MEČIUI

■ Šiais metais minėdami etnologo, Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureato, habilituoto mokslų daktaro Juozo Kudirkos (1939–2017) jubiliejų, dalijamės tautosakininkės, paremiologės Lilijos Kudirkienės parengtais spaudai vyro atsiminimais. Deja, juose aprašyta tik kelio pradžia – vaikystės ir jaunystės metai, tad trumpai primename ir tolesnį šio tyrinėtojo gyvenimo kelią bei pagrindinius darbus.

1965 m. Vilniaus universitete J. Kudirka baigė istorijos studijas. Po jų dirbo Lietuvos istorijos ir etnografijos (dabar – Nacionalinis) muziejaus Etnografijos skyriuje, kur parengė disertaciją apie puodininkystę (svarbu paminėti, kad autoriaus senelis ir trys jo broliai buvo puodžiai). Tyrimas 1973 m. buvo išleistas atskira knyga „Puodininkystė Lietuvoje“. Vėliau, keletą metų dirbdamas LMA Istorijos instituto Etnografijos sektoriuje, J. Kudirka tyrinėjo miško verslus, paskelbė šiai temai skirtą studiją „Miško verslai“ (1973). Metus darbuodamasis Filosofijos, sociologijos ir teisės institute rašė apie XIX a. šviesuolių Mikalojaus Akelaičio, Liudviko Jucevičiaus, Antano Tatarės visuomenines pažiūras ir kt. Kai 1980 metais dėl politinių pažiūrų buvo priverstas pakeisti darbovietę, J. Kudirka įsidarbino ir 17 metų (iki 1997-ųjų) darbavosi Lietuvos liaudies kultūros centre (dabar – Lietuvos nacionalinis kultūros centras), domėjosi tautodaile, rengė puodžių, akmenkalių, medžio drožėjų ir kt. seminarus, organizavo mokslines konferencijas, rengė straipsnių rinkinius. Šį veiklos etapą apibendrina išleista tautodailės tyrimų bibliografija „Lietuvių liaudies meno šaltiniai“ (1985) ir „Liaudies dailės tyrinėjimų programa“ (1990). Taip pat domėjosi sportiniais liaudies žaidimais, tad 1993 m. pasirodė iki šiol vienintelis šios srities mokslinis leidinys „Lietuvių sportiniai žaidimai“.

Atgimimo metais etnologas daugiausia dėmesio skyrė lietuvių švenčių ir jų papročių tyrimams. Prasidėjęs Sąjūdžiui, 1989-aisiais, jis išleido knygelę „Motinos diena“, iš esmės padėjusią visuomenei susigrąžinti šią šventę, tais pat metais pasirodė „Kūčių stalas“, po to – „Kūčių naktis“ (1990), po kelių metų – ir šios tematikos darbus sutelkusi monografija „Lietuviškos kūčios ir Kalėdos“ (1993). 1993-aisiais parengtas ir keturkalbis leidinys „Vilniaus verbos“, apibendrinęs ilgamečiais šios srities tyrimus.

Kalendorinėms šventėms skirtų knygelių seriją tęsė leidiniai „Velykų šventės“ (1990),

„Joninės“ (1991), „Vėlinės“ (1991), „Užgavėnės“ (1992), „Jurginės“ (1997), šios knygelės buvo plačiai skaitomos, vertinamos, tad dauguma jų netrukus sulaukė ir antrųjų leidimų. Dar 1991 m. J. Kudirka parengė pirmąjį Lietuvos etninės kultūros vadovėlį anglakalbiams skaitytojams „The Lithuanians – an ethnic portrait“.

Kita ne vieną dešimtmetį šiam tyrinėtojiui rūpėjusi tema – Baltarusijos lietuviai, jų gyvenimas ir papročiai, tad 1997 m. išleista knyga „Apso ir Pelekų lietuviškoji kultūra“, o 1998 m. – „Plikių kaimo papročiai“. Svarbu žinoti, kad yra likę ir šios tematikos rankraščių, kurie dar laukia savo leidėjų.¹

1 Plg. Žilvytis Šaknys. Juozas Kudirka (1993 03 19–2007 06 21). Iš: *Lietuvos etnologija*, 2007, 7(16).

Juozas Kudirka su dukra Agne.

APIE JUOZO KUDIRKOS ATSIMINIMUS

Šie atsiminimai nebuvo skirti spaudai. Rašyti jie beveik kaip dienoraštis, nesiskelbiant ir nesipasa-kojant. Padėti į stalčiaus dugną, jie sulaukė valan-dos, kol buvo rasti. Autoriui jau išėjus į Amžinybę. Atsiminimai rašyti mašinėle, labai taupant po-pierių – jo paties knygelį („Jurginės“, „Joninės“, „Apso ir Pelekų lietuviškoji kultūra“) mašინraščių kalkinio egzemplioriaus antroje pusėje, nuo pat lapo viršaus iki apačios, apatinė eilutė kartais net pasikreivojusi popieriui slystant nuo rašomosios mašinės volelio. Skyrelių pavadinimai tekste – paties autoriaus, gražiai išskirti į atskirą eilutę. O štai atsiminimų visuma niekaip neįvardyta, tik lapo viršuje, dešiniame pakraštyje, jau nebetvirta ran-ka mėlynu tušinuku pasirašyta: „Juozas Kudirka“. Gaila, kad atsiminimai, pradėti iš taip toli,

pernelyg anksti nutrūksta, net nepasiekę studi-jų laikotarpio, ką jau kalbėti apie darbus, „tar-nybą“, kur visko būta. Jausdama, kaip viso to trūksta, pati daviau atsiminimams antraštę „Pra-džia“ – su mintimi, kad tai ir giminės, ir gyve-nimo, asmenybės, vertybių, interesų krypties formavimosi pradžia. Bent kiek tai kompensuo-ti turėtų pridedamos vėlesnių metų nuotraukos. Atsiminimai skelbiami gerokai kupiūruoti – ir tiesiog trumpinant, ir vengiant peržengti deramo privatumo ribą, ir išimant abejotinus, neaiškiai ar pernelyg fragmentiškai papasakotus epizodus, ku-riuos būtų galima ir vienaip, ir kitaip interpretuoti (atsiminimai juk nebuvo skirti viešumai). Kupiū-rų vietos nepažymėtos nenorint išmarginti teksto.

Lilija KUDIRKIENĖ

PRADŽIA

JUOZO KUDIRKOS ATSIMINIMAI

VAIKYSTĖ

Bene ryškiausi du vaikystės dienų prisiminimai. Saulėtą birželio rytą pas mus buvęs kaimynas kečia mane aukštyn ir rodo į plento pusę aiškindamas: „Žiūrėk, rusai bėga.“ Tačiau aš nieko neįžiūrėjau, tesigirdėjo tik nenutrūkstamas ūžimas. Tas pat pasikartojo po trejų metų, tik šį kartą bėgo vokiečiai. Tėvo jau nebebuvo, jis mirė man antrųjų metų neįpusėjęs – pakirto džiova sulaukusį vos 42 metų. Visapusiška atrama tapo motina – menkutė, trapi moteris. Gimė ji 1899 m. tame pačiame Skriaudžių kaime, už dviejų kilometrų nuo tėvo namų.

Mamos seneliai kilę nuo Lekėčių ir Marjampolės. Jų tėvai nusipirko žemės Gudelių kaime. Kai tik atsikėlė, atėję keletas kaimynų su spragilais ir ėmę palangėje „kulti“ pievutę. Tuomet mamos senelis irgi atsinešęs spragilą ir sakęs: „Vyručiai, gal reikia padėti.“ Paskui parsivedęs į trobą ir pavaišinęs.

Mamos tėvas Jonas Kulbušauskas nusipirko šešmargį Skriaudžiuose, Medaus gatvėje. XX šimtmečio pradžioje jis važiavo uždarbiauti į Angliją ir JAV: dirbo anglių kasyklose, su negrais fermoje melžė karves. Grįžęs užaugino tris dukteris – Magdeleną, Agotą, Marcelę – ir sūnų, taip pat Joną. Dar viena mergaitė Ievutė mirė kokių 11 metų. Abu tėvai ir visos dukterys palaidotos Skriaudžių kapinėse; sūnaus Jono įrašas antkapyje simboliškas – Jono palaikus iš Sibiro jo vaikai vėliau perkėlė į Petrašiūnų kapines (prie Kauno).

Mano mamos Agotos brolis Jonas Kulbušauskas, auksinių rankų stalius, gyveno Kaune. Smetonos laikais jis atsitiktinai buvo radęs pametus statomo Vilijampolės tilto per Nerį dokumentus. Darbų vykdytojas atsidėkodamas jį paskyrė vyresniuoju meistru. Dar dirbo kankles, lovas, skrynias, karstus. Man jį teko matyti tik porą kartų.

Jonas augino tris sūnus ir dvi dukteris: Kostą, Vitą, Alfonsą, Alę ir Ireną. Vieną dieną jo sūnus Kostas mums pranešė, kad tėvas suimtas. Neilgai trukus gavome žinią, kad jis uždarytas lageryje Archangelske, vėliau Vorkutoje ir pagaliau anglių kasyklose Karagandoje. Buvo teisiamas 26 vyrų byloje. Kaltinimas – priklausęs Lietuvos laisvės armijai, platinęs jos antitarybinius lapelius (nuo 1943 m.), padaręs lagaminą granatoms gabenti.

Ištrėmė ir Jono Kulbušausko šeimą, Lietuvoje liko tik sūnus Vitas – tuomet jis gyveno pas bevaikius senukus prie Ariogalos. Jono žmona buvo kilusi iš to paties Skriaudžių kaimo, iš Nau-džių šeimos.

Po Stalino mirties 1956 m. Jonas su jauniausia dukra Irena jau ruošėsi grįžti į Lietuvą. Tai ir laiške mūsų mamai buvo parašęs, ir išleis-tuves atšventė. Tačiau staiga pasijuto blogai, buvo paguldytas į ligoninę ir po mėnesio mirė nuo ke-penų vėžio. Iki perkėlimo į Lietuvą jis buvo atgu-lęs paskutinėje tremties vietoje Atagašo kapinėse.

Vyriausias dėdės Jono Kulbušausko sūnus Kostas prieš suimant tėvą mokėsi Kaune (ten jų šeima ir gyveno), geležinkelininkų mokykloje. Tėvą suėmus, jis įsigijo *dešimtšūvę* ir išėjo pas par-tizanus. Atėjusio į susitikimą partizano klausia-mas, kodėl taip nusprendęs, pasakė, kad suėmė ir įkalino jo tėvą, todėl nori bolševikams keršyti. Tačiau partizanas atsakęs: „Tu dar jaunas, mokai-si, tu dar būsi reikalingas Lietuvai. Mums kelio atgal jau nebėra, mes jau neišliksime.“

Kitas mano senelis, tėvo tėvas Jurgis Kudirka gimė XIX šimtmečio antroje pusėje. Turėjo dar tris brolius: Antaną, Motiejų ir Raulą. Buvusi ir viena sesuo, ji nutekėjo už Medalinsko neto-li Garliavos. Visi senelio broliai ir jis pats buvo puodžiai – gamino juoduosius, dar neglazūruoja-mus puodus. Mano tėtė Andrius Kudirka jau ėmė glazūruoti, tačiau tebedegė kubilinėje krosnyje, pritaikytoje juodajai keramikai degti. Ilgiausiai iš Kudirkų puodus degė paplentėje įsikūręs tėvo pusbrolis, taip pat Andrius Kudirka. Jis dešimt metų padirbėjo Amerikoje ir grįžęs įsisteigė puo-dų gamybos fabrikėlį. Samdydavo keletą žiedėjų. Tačiau pokario metais, apdėtas mokesčiais, metė ir, įsikūręs Prienlaukio kaime ties Prienais, išsi-ėmė patentą ir ėmė dirbti individualiai. Įdomu, kad jo žmona, kaip ir mano mama, buvo Agota.

Senelis Jurgis Kudirka XIX a. pabaigoje dir-bo prie Kauno fortų statybos. Už uždirbtus pi-nigus 9-ajame dešimtmetyje iš Paškevičiaus nu-sipirko šešis margus žemės – tai buvo *pravarinių* žemė, iš viso 640 metrų ilgio ir apie 70 metrų pločio juosta. Priešais sodybą pasistatė apvalią puodų degimo krosnį ir dirbtuves. Vyriausias jo sūnus Jonas 1885 m. gimė jau šioje sodyboje. Paskui gimė sūnūs Kazys, Vincas, Andrius, dukros Konstancija ir Marelė.

Jonas 1906 m. emigravo į JAV, Čikagą, dirbo plieno lydymo gamykloje, išsitaravo iki dešimtininko. 1909 m. Jonas išsikvietė į Ameriką brolių Kazį, o kiek vėliau ir Vincą.

Jauniausioji Jurgio Kudirkos duktė Konstancija (g. 1903 m.) ištekėjo už urėdijos raštininko Vinco Leipaus – jis tuo metu, rodos, dirbo Jūrėje. Kilimo jis buvo iš Vieksnelių. Tetos Konstancijos šeimoje augo du sūnūs – Kostas ir Jurgis, bei dvi dukros – Vincė ir Irena. Pati Konstancija buvo kiek mokiusis Veiverių mokytojų seminarijos bazinėje mokykloje, stengėsi į mokyklą išleisti ir savo vaikus.

Konstancijos sūnus Kostas Leipus, Švėkšnos gimnazijos gimnazistas, teturėdamas vos 16 metų, dar su trimis bendraklasiais nusprendė bėgti iš namų ir stoti į Vermachtą – bolševikų mušti. Taip ir padarė. Vienuolika mėnesių pakariavęs, karui baigiantis pateko į nelaisvę kartu su savo draugais, į prancūzų sektorių. Tačiau įsitikinęs, kad prancūzai išseivius iš TSRS grąžina į Rusiją, pabėgo – perbėgo į lagerį anglų pusėje. Ir neapsirikio: jo draugai buvo atiduoti rusams ir sušaudyti prie Odesos.

Teta Konstancija su seserimi Marele ir vaikais Jurgiu, Vince ir Irena, pasikinę arklį, su paskutiniais pabėgėliais pasitraukė į Vakarų. Tėvas Vincas Leipus tuo metu buvo kitoje vietoje ir liko Lietuvoje. Vincė su vyru Jonu Gudu pateko į Kanadą, dirbo miškuose ir degtinės gamykloje. Po kurio laiko Jonas Gudas su Kostu Leipumi tapo administratoriais „Nepriklausomoje Lietuvoje“. Vėliau, gal po dešimties metų, persikėlė į Čikagą, kur įsidarbino braižytojais.

Teta su dukra Irena, mano bendramete, bei Jurgiu, brolio Jono Kudirkos iškviešti, iš Europos persikėlė į Čikagą. Teta įsidarbino skerdyklose (L. Sinklerio aprašytose). Ji iš paskutiniųjų leido Ireną į gimnaziją, paskui į universitetą. Irena baigė biochemijos mokslus, ištekėjo už Tomo Markvaldo ir užaugino du vaikus – Andrių ir Sabiną.

Teta Konstancija vadino trauktis į Vakarų ir mano mamą, bet ši su mažais vaikais nesiryžo.

KARO METAI

Rusai greitai pasitraukė. Kai iki karo pradžios buvo likusi savaitė, rusai iš Skriaudžių vežė žmones į pasienį kasti prieštankinių griovių.

Tėvas mirė, kai man buvo pusantrų metų. Atmintyje teišliko tik vienas epizodas su tėvu: pakilęs iš lovos, svirduliuodamas eina link šiltauolio, pakeliui sudraudžia mamą, kam ši nori

patraukti į šalį mane, kad neužkliūtų; sėdasi ant šiltauolio, prieš jį mama pastato taburetę su veidrodžiu ir skutimosi įrankiais. Tėvas nusiskuta barzdą ir vėl grįžta į lovą.

Prie vokiečių motinai, kad ir našlė, kad ir maži vaikai, reikėjo duoti nemažas duokles. Mama neišgalėjo. Kviečia ją į valsčių ir grasina įrašyti į „juodą knygą“. Pagaliau vokiečiai pervertė ją klausia: „Ar pils pyliavas?“ Mama atsako, kad pils. Tuomet vokiečiai klausia: „Ar liks javų sėklai?“ Mama atsako: „Neliks,“ „O ar liks vaikams valgyti?“ „Neliks.“ Tuomet vokiečiai klausia: „Tai kiek tu turi žemės?“ „Penkis hektarus“. Vokiečiai: „O užrašyta dešimt. *Raus!*“

Antraisiais ar trečiaisiais karo metais Skriaudžiuose, buvusiuose Šaulių namuose, įkurdino rusų karo belaisvius – buvo pastatytas dar vienas barakas, teritorija aptverta spygliuota viela. Belaisvius varydavo į miškelį prieš buvusią Skriaudžių geležinkelio stotį kirsti medžių – už gero kilometro. Pavakariais, dar saulei šviečiant, ir nuo mūsų buvo matyti grįžtančios atgal belaisvių kolonos. Kalbėdavo, kad pakelės jų tartum „smala nutupėtos“. Žmonės vienaip ar kitaip stengdavosi jiems įduoti maisto: maisto prikašiodavo į malkų rietuves; jose kaip atlygi rasdavo prikašiotą žaisliukų *vilkučių*, o daugiausia skėstauodegių paukščiukų.

Vokiečiai po kurio laiko ėmė gyventojams darbams dalinti rusų karo belaisvius. Siūlė ir mama, bet ši atsisakė, nors jai, kaip našlei, buvusi pirmenybė. Žmonės belaisvių gailėdavo – jeigu kas nors pasiėmęs į namus grubiai su jais elgdavosi, prastai maitino, juos kiti gyventojai dar ir po karo blogu žodžiu minėdavo. Trys belaisviai, prasikasę po plentų tunelį, bandė iš stovyklos pabėgti, tačiau buvo pagauti ir sušaudyti. Kiti, parvedami iš kūlimo talkos nudūrę vokiečių palydovą, taip pat buvo pagauti ir sušaudyti. Mirusius belaisvius laidojo prie Laukaičio sodybos po medžiais (dabar netoli mokykla). Išvairius vokiečius, tuoj pat Šaulių namuose įsikūrė rusų ligoninė – mirusius kareivius laidojo prie pat pastato kitoje negu plentas pusėje; sakoma, jog jie ten ir likę.

Neatsiejamas nuo karo buvo žydų klausimas. Keletas jų šeimų gyveno ir Skriaudžiuose. Jeigu iki trečiojo dešimtmečio pabaigos žydai dažniausiai buvo keliaujantys prekybininkai, tai vėliau ėmė steigti stacionarias krautuvėles. Pradėjus juos gaudyti, vienas geras mamos pažįstamas pasiprašė pasaugoti medžiagų: „Čia mano dukrelės kraitis, Kudirkiene, pasaugok.“ Mama, kiek laiko pasaugojusi, tas medžiagas grąžino savininkei, ir buvo labai patenkinta – kitaip sąžinė

būtų graužusi. Žydai ir lietuviai čia nuo seno gražiai sugyvendavo. Kaip mama sakė, močiutė kalbėdavusi, kad einant pro žydų kapines reikia sakyti: „Sena viera, tegul ilsis spakaina.“

Frontas vėl artėjo. Dienomis skraidė lėktuvai ir barstė proklamacijas. Gyventojai prie sodybų įsirenginėjo slėptuves – jose ir praleisdavo naktis. Pas mus, laukdami patogios progos, svirne slapstėsi keturi vyrai – Keturakis, du Siaurusaičiai ir, rodos, Puskunigis. Jie buvo ir po svirnu pasikasę urvą – ginklams. Po keleto dienų jie pasitraukė į Vakarų. Kartais laukuose pasirodydavo pavieniui arba poromis vaikščiojančių vokiečių. Kartą ir pas mus keletas užėjo kelio pasiklausti.

Bene Skriaudžių puolimo dieną pro mūsų sodąėjo vorelė vokiečių kareivių. Mes buvome ne daugiau kaip už 10 metrų. Vokiečius ėmė persekioti rusų lėktuvas ir apšaudyti iš kulksvaizdžio. Mama griuvo į čia pat buvusį griovelį, pagulė vaikų galvas, o mane pagulė visą. Lėktuvas virš miško kažką švilpiančio išmetė – vėliau sužinojome, kad jie mėtydavo ir geležgalius bei skardines statinaites, – ir nuskrido. Po mama gulėdamas jokios baimės neįjaučiau.

POKARIS

Kareiviams išsikėlus, kaimiečius ištiko kitokie negandai – rytais tai vienas, tai kitas apsižiūrėdavo, kad jų sodybą nakčia lankė vagys. Vieną rytą ir mūsų apsižiūrėjo, kad nuo aukšto išneštos dešros. Žmonės ėmė ant aukštų ar medžiuose kabinti varpus, kad, pajutę atsilankant vagis, galėtų duoti signalą kaimynams. Miškuose jau buvo partizanų. Jie įtariamams vagyste buvo negailestingi. Žinoma, galėjo būti ir žiaurių klaidų.

Labai neramu būdavo, kai vakare ar nakčia kas nors pasibeldavo į duris ar žibintuvėliu pašviesdavo per langą ir reikalavė atidaryti duris. Mama niekada nakčia durų neatidarė. Vieną kartą keletas žmonių – vienas iš jų, matyt, kad nepažintų, prisiglaudęs prie sienos tarpulangėje, klausinėjo, kas kaimyninėse sodybose gyvena. Mama, nežinodama, kas ir kokiam reikalui klausinėja, vis atsakydavo, kad Žilinskas. Taip darydama ji galvojo, kad niekam nepakenks, nes Žilinskas buvo ramus žmogus, senas caro kareivis, jis pamiškėje, Simonaičio lauko kampe, turėjo 15 arų, už kuriuos atidirbdavo dienas. Pasiklausė jie ir sako: „Durna boba.“ Ir ėmė reikalauti, kad atidarytų duris. Mama nesutiko. Tada vienas sako: „Mesim granatą!“ Mama atsakė: „Meskit,

tik vaikų negąsdinkit.“ Taip jie ir nuėjo. Vakarais būdavo ir susišaudymų – tuomet mes suguldavome ant grindų tarp krosnies bei sienos ir laukdavome, kol nustos.

Naktimis ėmė dingti žmonės – tremdavo į Sibirą. Mokyklos vedėjas I. Vokietaitis rytais manęs atėjusio vis klausdavo, ar dar rūksta mūsų kaimynų Degučio ir Šečkaus dūmai. Trėmimų ir susišaudymų metu nykiai kaukdavo šunes. Ištrėmė iš Kauno ir mamos brolio Jono Kulbušausko šeimą.

Prasidėjo begalinės kratos. Kareiviai vis eidavo ir eidavo, metaliniais virbais, prasilupę grindis, badydavo žemę, ypač prie krosnies ir po mamos kraitine skrynja. Neretai su jais eidavo ir Veiverių sribai. Durtuvais išbadydavo kluone sudėtus javus, šiaudus, šieną. Kartą, sudėjus javus, o vėliau juos iškūlus, tarp vasarojų ir šiaudų šalinėje liko landa. Į tą landą sribai įstūmė brolių Jurgį ir liepė lįsti, o iš paskos lindo su užtaisytu automatu sribas. Aš buvau susiruošęs eiti į mokyklą, į popietinę pamainą, bet manęs iš kiemo neišleido. Bandžiau išeiti per sodą, bet pamatęs sribas Dovydonis nusikabino automata, pasivijo ir sugrąžino. Kartą jau temstant kareiviai iš miško atsinešė surūdijusį šautuvą ir prie stalo pasistatė brolių Jurgį – jam buvo gal 14 ar 15 metų – klausinėjo, kieno jis. Mane pasistatė virtuvėje prie viryklės, jau kiti, ir stengėsi tą patį išklausti. Tardant į akis pašviesdavo elektriniu žibintuvėliu. Jiems išėjus apsižiūrėjome, kad nuo kartelės, buvusios virš krosnies, dingo dalis lašiniaičių.

Partizaną mačiau tik vieną kartą. Buvo taip: valgėme pusryčius. Mama liepė man nueiti į priemenę ir pasiimti iš spintelės duonos kriaukšlį. Kažkas pabaladojo į duris. Aš pasakiau „Prašau“, ir pasirodė pritūpęs uniformuotas vyriškis su pistoletu rankoje. Aš suklikau: „Mama, rusai, rusai!“ Durys užsidarė. Kai mama atėjusi atidarė duris, vyriškis paklausė, kur rusai. Mama paaiškino, kad po kaimus vaikščioja rusai, surašinėdami gyvulius. Partizanas pasidomėjo, kur mūsų gyvuliai. Sužinojęs, kad išvaryti į mišką, pagyrė (laukiant surašinėtojų, broliai karves išvadydavo į mišką) ir paprašė valgyti. Duonos tebuvo tiek, kiek aš turėjau rankoje, – ją imti atsakė. Paprašė rūgštaus pieno – mama padavė puodynę. Partizanas pasisakė, kad jų esą daugiau, ir prašė leisti išsinešti. Puodynę žadėjo gražinti. Ją broliai rado pastatytą pamiškėje augusių bulvių vagutėje.

Miške neretai būdavo susišaudymų. Partizanai paprastai šaudė iš vokiškų ginklų (broliai iš garso gerai skirdavo), dėl jų mes ir nerimavome.

POKARIO KAREIVIAI

Vokiečiams pasitraukus, ramybė neilgai tetruko. Pagiriuose ėmė kurtis rusų kareiviai – statyti žemines, tranšėjas technikai. Mūsų svirne įkurdino valgyklą karininkams: lauke karinėje virtuvėje gamino valgi, o valgydavo svirne – ten buvo pastatytas ilgas kareivių darbo stalas. Ateidavo 12 karininkų. Laukai buvo sėte nusėti panaudota tvarsliaiva. Pirmuosius kareivius, tik vokiečiams išbėgus apsigyvenusius pagiriais, gyventojai vadino rudeniniais. Juos – karininkus – labai gerai maitino. Ypač negailėdavo amerikietiškos *tušonkos* – konservuoto kumpio; juo ir mus pavaišindavo. Karininkai pavalgę šaudydavo į obuolių kotelius, taip juos skindami nuo antaninės obels. Artėjant šalčiams, kareiviai iš pagirių išsikėlė.

Pavasarij rusų kareiviai vėl pasirodė. Šį kartą jie išsidėstė pamiške gal dviejų kilometrų ruože nuo mūsų kaimyno Šečkaus pagirio iki Banionio kaimyniniame Egliniškės kaime. Visas pagirys buvo nusėtas žeminėmis, maskuojamosiomis perkasomis pabūklams ir automašinoms, apkasėliais sargyboms. Mūsų pagiryje iš vokiškų skydų buvo pastatyta ir antžeminių pastatų. Keletą dešimčių kareivių apgyvendino ir mūsų kluone, jie miegodavo šalinėse įtaisytuose triaukščiuose gultuose. Kareiviai ypač palaikė švarą – kasdien šluodavo kiemą, kad neliktų nė šiengalio. Rudeniniai ir dabartiniai kareiviai, gyventojų vadinami pavasariniais, skyrėsi kaip diena ir naktis. Rudeniniai kareiviai buvo sotūs, o pavasariniai ieškodavo išmestų sušalusių bulvelių, lupenų ir, išsivirę konservų dėžutėse, grūdavo košę. Dalis kareivių norėjo, kad greičiau vežtų į frontą, nes ten gaus pavalgyti. Kartą, važiuodami į Dargio lankas (iš ten buvusio šaltinėlio veždavosi vandenį) kareiviai pasiėmė ir mane su broliais. Man tai buvo pirmoji kelionė sunkvežimiu.

Mūsų pagrindiniame kambaryje įsikūrė karo lauko teismas. Teisė tris kareivius. Vieną, kadangi neturėjo 16 metų, išteisino ir leido išvažiuoti į Leningradą pas tėvus – jis linksmiai pasišokinėdamas ir džiaugsmingai šaukdamas išbėgo iš teisėjų kambario. Antras buvo jaunas geraširdis kareivėlis. Kai jį tardydavo (trise), labai daužydavo stalą kumščiais. Kartą, nepernešdamas riksmų ir stalo daužymo, pasibaladojau į duris; pasigirdus „da, da“, įėjau. Tardytojams tai buvo netikėta, ir jie ėmė kvatotis. Kareivėlį per tardymą pertraukė saugodavo priemenėje – kambarėlyje prie virtuvės. Jis turėjo gal dviejų sprindžių ilgio vielutę ir iš jos man vis lankstydamas akinukus. Vieną saulėtą pavakarę pasijuto kažkoks subruzdimas. Du

kareiviai užlaužė šitam kareivėliui rankas ir išvedė. Pagiriu link Pijušo Simonaičio slinko kareivių vora. Nusivarė jį gal už kilometro. Kareivių vora sugrižo jau be kareivėlio. Vyrai vėliau ten, kur buvo sujudinta žemė, pabandė pakasioti – iš po žemių pasirodė kareiviški batai. Trečiąjį teisė lenką, matyt, truputį nesveiką.

Iš kareivių gyventojai sužinojo apie Vokietijoje buvusias stovyklas, kuriose degindavo žmones. Nuo tol bijodavau eiti vakare ant *prūdo* lentos sodelyje – mėnulio atšvaitai vandenyje man asocijavosi su minėtų krosnių pakuromis. Nekokie gandai ėjo ir iš Rusijos. Ypač žmones šurpino kareivių pasakojimai apie prievartinius kolūkius.

Žmonės ėmė imti nerimas. Senesnės moterys, vakarais stebėdamos dangų, iš įvairių ženklų jame sprendė, kad karas dar nesibaigs, kad prieš akis dar daug nelaimių.

Kariuomenei išsikėlus, ėmėme tikrinti blindažus. Vyresniesiems broliams rūpėjo sprogmenys. Ypač viliojo artilerijos sviediniai – jų tūtos būdavo užpildytos rykšteles primenančiu tuščiaviduriu paraku. Primygus koja uždegtą rykštelės galą, iš kito išsiverždavo dūmai, ir rykštelė keletą metrų skriedavo. Laimingiausias mūsų radinys buvo dumplinis „Agfos“ fotoaparatas. Buvo jame ir juosta. Tikėjomės, kad ją išryškins tik iš Štuthof grįžęs ir pas tėvą apsistojęs Leonas Puskunigis, bet jis neturėjo ryškalių. Tačiau žaidimas, kad ir su tuščiu fotoaparatu, išugdė potraukį fototechnikai.

Tarp kareivių, ypač jiems išsikeliant, buvo ir gana žiaurių žmonių. Vienas, pasigavęs mane, laikydamas už krūtinės kišdavo į šulinį – kas gali apsaugoti tą baimę! Su kareiviais keliavo ir našlaitis, vadinamasis pulko sūnus, kurį vadindavo Pilkučiu, – jį kareivis kluone iš visų jėgų apmėtydavo bulvėmis. Pilkutis lakstė po kluoną baisiai klykdamas, stengdamasis išvengti smūgių...

Gal balandžio mėnesį kareiviai prisikabino prie sunkvežimių patrankas, lauko virtuves ir išvažiavo – šį kartą visai. Ten, kur leidžiasi saulė, be perstojo gausdavo patrankos, ypač vakarais. Žmonės kalbėjo: „Karaliaučių ima.“ Paskui patrankos gausti nustojo. Žmonės ėmė ardyti žemines. Ir mama parsivežė sienojų ir pliauskų malkoms.

Nors karas ir baigėsi, tačiau tai šen, tai ten pasirodydavo pavienių kareivių, paliktų darbams užfrontėje. Pasitaikydavo ir plėšikų. Kartą broliai, kai mamos nebuvo namuose, mane vieną paliko saugoti namus, o patys kažkur išbėgo. Man tuomet buvo šešeri metai. Pasitaikyk, kad tuo metu į langą pasibeldė rusų kareivis su merga ruse (lietuvės mergos su rusų kareiviais reta kuri į kalbas eidavo). Jie kuo švelniausiais balsais prisiprašė įleisti į vidų.

Vos spėję įeiti, tuoj puolė prie mamos kraitinės skrynios ir ją atsidarę ėmė viską versti. Pasiėmė papuošalus, skarą, dar kažką, – ir bėgti. Laimė, tuo metu grįžo broliai ir pamatę, kas nutiko, ėmė šaukti. Vagys metė pagrobtus daiktus ir pabėgo.

Kareivius labai menkai aprūpindavo machorka, tačiau kiekvienas gaudavo pipirų ir laurų lapelių, o jų kaip tik trūko kaimiečiams. Mama ėmėsi auginti tabaką. Tai buvo mano darbas – ravėti, *gycuoti*, prieš šalnas nuskinti. Kareiviai – žmonės ir iš atokiau prirodydavo – už tabaką duodavo pipirų, lauro lapelių, kurių ūkininkams ypač prireikdavo skerdziant kiaules. Už juos iš ūkininkų gaudavo skerstuvų. Kai mums skerstuvų atnešdavo „pagal tradiciją“, mama, paskerdus paršelių, visuomet grąžindavo. Kartą vos ne visą paršelių išdalijo.

KOLEKTYVIZACIJA

Treji pokario metai – ekonominės ramybės metai. Ūkininkams, kaip nukentėjusiems nuo karo, pirmais metais veltui dalijo mišinio sėklą. Tokio mišinio kiti žmonės ir matę nebuvo – drauge buvo sumaišyti vikiiai, avižos ir rainieji žirniai. Rainus žirnius tik tuomet pamačiau – juos rankiojau iš mišinio ir valgiau. Mama nenorėjo tikėti, kad veltui dalina, bet ir pati, kai nuėjo, ar ne šimtą kilogramų gavo.

Bet neilgai trukus valdžia pati pasigedo prievolių ir mokesčių. Reikėjo mokėti pinigais, *statyti* bulves, grūdus, kiaušinius, pieną, mėsą, dargi girdėte negirdėtą prievolę – po vieną arba pusantros kiaulės odos.

Vežant javų arba bulvių prievoles, valdžia organizavo „raudonąsias gurguoles“ – prie prievolėmis pakrautų vežimų pritvirtindavo raudonas vėliavas ir grupėmis po keletą vežimų veždavo į Marijampolę arba į Kazlų Rūdą. Po kaimus vaikščiojo surašinėtojai – surašydavo, kiek kuris žmogus turi ne tik karvių, arklių, avių ar vištų, – bet ir obelų, kriausių, vyšnių, slyvų ar vaiskrūmių. Prasidėjo kolektyvizacija. Žmonės delės stoti į kolūki. Mama pradžioje abejojo. Bet galutinai apsispręsti padėjo nenumatytas dalykas. Susikrovusi visus grūdus, su broliu Jurgiu išvežė į Kazlų Rūdą kaip prievolę. Pakeliui, ties Užbalių kaimu, prie pakelės kryžiaus dar pasimeldė. Vakare, sugrįžus į namus, iš kaimyno A. Degučio sužinojo, kad kas stoja į kolūki, nuo prievolių atleidžiami. Mama galutinai nusprendė į kolūki nestoti. Ir daugiau kaimiečių nesiskubino rašyti. Tokius žmones iš rajono atvykę agitatoriai iki išnakčių, kitą ir iki paryčių užsitarę įtikinėdavo. Vienas

žmogus, bene iš Papilvio kaimo, netgi pasikoręs savo namuose. Džekčiorių agituoti išsikviesdavo ir į Kazlų Rūdą: pasikviesdavo vakarui, o išleisdavo paryčiui – eik į namus 16 kilometrų.

Mama, nors ir buvo tvirto charakterio, bijojo susvyruoti. Tuo ir aš įsitikinau. Skaityti ji mokėjo, tik nemokėjo rašyti. Norėjau ją išmokyti, bent pasirašyti. Bet ji atsisakė – sako, kol nemoku rašyti, niekaip neprivers pasirašyti į kolchozą.

Dalis žmonių į kolūkius sustojo, kiti laikėsi. Tuomet ir imta didinti prievoles ir mokesčius. Todėl beveik visi ir pasirašė. Mamai už 1952 ir 1953 metus reikėjo sumokėti 4021,37 rub., už 1953 – 60 kg mėsos, 500 kg pieno, 100 kiaušinių, pusantros kiaulės odos ir t. t. Be to, 1951 m. Pajiesio girininkijoje 60 dieninių normų reikėjo išdirbti prie miško darbų – nors broliai buvo nepilnamečiai. O kaimynams miškuose dirbti nereikėjo.

Žmonės nepajėgė atsiskaityti. Ėmė aparineti jų laukus. Aparė ir mums priklausantią mamos tėviškės dalį – tris margus. Mama juos buvo įgijusi 1940 m. Iš viso susidarė 5 ha 4 arai žemės. O buvęs toks potvarkis, kad tiems, kurių žemės nors vienu aru viršija 5 ha, reikėjo atsiskaityti kaip už dešimt. Taip mama ir vargo.

Pinigų mama stengėsi uždirbti įvairiais būdais – dar pokario metais broliai rišo beržines šluotas ir su rogutėmis vežiojo po sodybas, darė pelėms gaudyti spąstus ir nešė į Veiverių turgų, mama uogaudavo, rinko raistuose trūkžoles, eidavo (dargi už šešeto kilometrų) grybauti; grybais, uogomis ir trūkžolėmis prekiauti Veiveriuose tekdavo man. Pagrindinis mamos pajamų šaltinis buvo pienas – beveik kasdien jį nešdavo į už pusketvirto kilometro buvusią Jūrės geležinkelio gyvenvietę. Sakydavo, kad jeigu į vieną vietą jos išneštą pieną supiltum, būtų visa *šioželka*. Brolis Jurgis įsidarbino sezoniniu darbininku Kajackaraisčio durpyne.

Bet visos pastangos veltui. 1952 m. aprašė turtą – skola už žemės ūkio mokesčius siekė 1941,85 rub. Antrą kartą 1953 m. aprašant, už dvejus metus skola jau siekė 4021,37 rub. Už mokesčius buvo aprašytas turtas – arklys, vežimas, šiaudų tona – iš viso už 150 rub. Turtą dar prieš teismą paėmė „Gegužės pirmosios“ kolūkis.

1955 m. kolūkis mums uždraudė važinėti keliuku – nurodė, kad važinėtume per mišką. Žemę nusavino – naudotis tepaliko kiemą ir truputį sodo, iš viso 15 arų. Bulves ir daržoves teko sodinti kieme ir sode. Vieną dieną pareinu iš mokyklos, ogi visas laukas užartas. Mamos nėra namuose. Tik po kiek laiko grįžo, – sako, išbėgau, kad širdis atlaikytų. Džekčorius, kai jo lauką arė, gulė po traktoriumi.

Valdininkai kartais rodydavo neįprastą suvalę. Niekada neužmiršiu veiveriečio Lebedevo, mokesčių rinkėjo ir aktyvaus trėmimų vykdytojo. Jau vakare ateina girtas iš kaimyno J. Šečkaus ir pradeda reikalauti pinigų. Mama teturi 40 rublių. Jis reikalauja atiduoti, o jei ne, tai išves į Sibirą. Spingsulės šviesoje sublizga į mamos smilkinį įremtas pistoletas. Mama klaupiasi ant kelių, bučiuoja tironui ranką ir prašo pasigailėti vaikų. Lebedevas, neišrašęs dargi kvito, vėl išsiūbuoja pas Šečką. Mama rytojaus dieną, sielodamasi, kad turėjo žemintis prieš raudonąjį tironą, sėdėdama ant lovos ilgai daužo į sieną galvą.

Kartą, dar prieš apariant žemę, keletas kolūkiečių su Veiverių milicininku atvažiavo išvežti šieno. Mama, to laukdama, mane perspėjo – jeigu sakys, kad eina pasikarti, kad neišsigasčiau. Kai kolūkiečiai jau baigė šieną krauti, mama ima nuo tvoros mieto vadeles, sako: „Nieko kito nelieka, kaip tik pasikarti“ ir eina link miško. Broliis Leonas nusineria kelnes ir sako: „Pasiimkit!“ Aš dar pridedu: darbovietėje pasikabinę plakatą su užrašu „Milicija liaudies draugas“, o ką darote!

Milicininkas Jasukynas keletui akimirku pasimeta, o paskui šoka vytis mamos šaukdamas, kad ji eina pasikarti. O mama ramiausiai atsakė, kad negalėdama matyti, kaip išveža jos šieną, nešė kaimynui Simonaičiui atiduoti vadeles.

Nuo pat vaikystės iki devintos klasės mane, grįžtantį namo, pasitikdavo du beržai prie tėviškės keliuko. Po jais augo ūmėdės, lepšės. Grįžtant pradžioje pasirodydavo beržų viršūnės, paskui iškil-davo patys beržai. Vieną dieną grįžtu – beržų nematyti, pakylu virš kalniuko, o baltaliemeniai guli ant žemės. Šios netekties ilgai negalėjau užmiršti.

BADAS

Vieną rytą atėjo viešnia – Siaurusaičių močiutė. Mama ją ypač mylėjo, nes ji ne tik varge užjau-davusi, bet ir padėdavusi. Iš kažkaip išsaugotų pikliuotų miltų iškepė, įplakusi kiaušinių, blynų vaišėms. Man jų irgi norėjosi, bet ir pauostyti nevalia – tik jeigu liks. Tad stebiu ją pro kamarelės duris... Ir tikrai, vienas neapsakomo skanumo blynas liko. Štai ir viešnia palydėta, ir koks džiaugsmas – mama paliepia broliui Jurgiui atnešti iš svirno neseniai pjautos karvės dešros paskaninti lapienei, kurią virdavo iš balandų. Greitai Jurgis sugrįžta ir sako mamai, kad viskas išvogta. Mama pajuosta tartum žemė. Tik balandos be-liko. Tam kartui dar rado dešros galą, išsilikusį ant trobelės aukšto. Alkio lapiene nenumaldysi.

Broliai, apieškoję kamara, surado keletą buroką, ir patyrėme, kad jie ir žali labai skanūs, bet pakako trumpam. Bulvių mama dar iš kažko pus-maišį gavo. Bulves paskirstėm mamos nurodytam dienų skaičiui. Išvirus dienos normą, bulves visi dalindavomės po lygiai, skaičiavimas buvo man pavestas. Mama sau pasilikdavo mažiausiai.

Labai sunkūs buvo ir kiti metai. Mama pėsčiomis nešdavo tai į Kauną (25 km), tai į Marijampolę (30 km) pieną. Ji išsiardė užsitarnautą paltą: pirmiausia pardavė kailinį *kalnierių*, paskui vataliną, o iš likusios medžiagos pasisiuvo sau vasarinį paltelį, kurį, man einant mokyti į Veiverius, persiuvo į treningą. Pardavė ir labai saugomas savo mamos austas juostas. Pardavusi mieste pieną, parnešdavo vieną, o kartais du ar net tris kepaliukus forminės duonos. Duonos kepaliuką pjaustydavome į keturias lygias dalis, ir tai buvo didžiausias vaikystės skanėstas. Į Jūrės gyvenvietę, esančią už trijų kilometrų, mama nueidavo jau dažniau, du tris kartus per savaitę. Ten geležinkelininkams kartą ar du per mėnesį atveždavo vagoną-parduotuvę – jie galėdavo nusipirkti duonos, kruopų ar miltų. Į tą eilę stodavosi ir mama, ne kartą ją ir išvarė. Kadangi tiksliai nebuvo žinoma, kada atvažiuos, vagono laukti eidavo keletą dienų.

Duonos eilėse ir man teko stovėti, tik žymiai vėliau Kazlų Rūdoje, o 1954 m. vasarą Kajackaraisčio durpyne – ten darbininkams dienai duodavo po pusę kepaliuko forminės baltos duonos.

Dar kai mokiausi antrame skyriuje, mama mane vedėsi už trijų kilometrų pas savo tėviškės kaimynę Balkevičienę salietruoti cukrinių runkelių. Vaikui tai sunkus darbas. Už tai davė valgyti, ir dubuo su garuojančiais dešros gabaliukais buvo, bet mama teleido suvalgyti vieną ir išsivedė. Mama ypač stengėsi nuslėpti, kad namuose vaikai alkani. Taip ir baigiau vidurinę mokyklą be duonos – ji, galima sakyti, ant stalo atsirasdavo tik švenčių, ir tai ne visų, dienomis. Kartais su broliais iš „suskaičiuotų“ grūdų paslapčiomis pasimaldavome truputį miltų, užmaišydavome tirštą tešlą ir dėdavome ant viryklės ketinės skardos – apvertus neblogi paplotėliai iškepėdavo. Taip ir nesužinojau, ar mama pastebėjo šias gudrybes, nors ant skardos likdavo gana aiškios žymės.

Kai būdavo duonos, aš ją valgydavau mokykloje, kad kiti matytų, jog turime. Pagrindinis priešpiečių valgis buvo pupelės – jų mama gausiai augindavo.

Vėliau, kai bendraamžiams užsimindavau apie 1947–1948 metų badą, jie klausydavosi su nuostaba ir nepatiklumu. Bet tai buvo laikas, kai neturtingieji, ypač Jūrės apylinkėse, nebeturėjo ko valgyti.

J. Kudirka abiturientas. 1958 m.
Nuotraukos iš šeimos archyvo.

MOKSLAI

Vyresnysis brolis Jurgis tais metais baigė Skriaudžių pradinę mokyklą. Apgailėtina buvo jo dalia – rašė iš kažkur gautų kvitų antroje pusėje, grįžęs iš mokyklos apšerdavo gyvulius, vežė iš miško ir kapojo malkas. Jis rodė didelį polinkį mokslui – braižybai, matematikai. Mama žadėjo jį leisti į Veiverius toliau mokytis. Tačiau atėjo diena, kai ji grįžusi pasakė, kad nėra jokių galimybių leisti Jurgį į aukštesnius mokslus; ir kiti, kurie turi galimybes, žadą savo vaikų neleisti. Kaip Jurgis besiprašė, leisti nebežadėjo. Mano atmintyje iki šiol neišblėso jo ašaros išbėgus už kluono, o buvo toks saulėtas rytas. Būdamas vienuolikos metų, Jurgis išėjo pas kitus uždarbiauti – šienauti.

Į MOKYKLĄ

Vaiskiai saulėtas 1947-ųjų rugsėjo 1-osios rytas. Jį dar labiau įsimintiną padarė į mišką atsimušantys saulės spinduliai. Įsikibęs į mamos ranką, išėjau į mokyklą. Pereiname savo lauką, perbrendame Krikščionaičio šešmargį. Už nugaros lieka rasotos pievos, karo metais laukuose sužėlę alksnynėliai,

ir mes jau mokykloje. Ji įsikūrusi Paškevičiaus sodyboje, antrame gyvenamo namo gale, erdviame kambaryje. Mes atėjome pirmieji. Kambaryje buvo trys suolų eilės. Susėdome į vidurinėje eilėje stovėjusį suolą. Netrukus atėjo dar viena mokinė, Dūdonytė; ji jau trečiaskyrė – tada kartu buvo mokomi dviejų skyrių mokiniai – pirmokai ir trečiokai. Greit ir visi susirinko, atėjo ir mokytoja Sužiedelienė. Mama, jai „pridavusi“ mane, grįžo namo. Dar pora kartų palydėjo, paskui tuos du kilometrus keliaudavau vienas.

Pirmokus susodino kairėje klasės pusėje, dalį ir vidurinėje eilėje. Likusios vietos atiteko trečiokams. Kai vienam skyriui būdavo pratybos, kitam užduodavo praktikos darbus.

Mokėmės pažinti raides, skiemenuoti, dėliodami pagaliukus mokėmės aritmetikos veiksmų. Į mokyklą atėjau nemokėdamas skaityti, ir kiti nemokėjo. Nors mokytoja už skiemenuotą mane ir pagirdavo, bet skaityti nesisekė. Tik žiemą, persišaldęs, sėdėdamas ant duonkepės krosnies ir vartydamas vaikišką knygelę, staiga pajutau, kad skaitau. Ir nuo to laiko nepaleidau knygų iš rankų.

Mokykloje įdomiausiai prabėgdavo pertraukos. Bėgiodavome didžiuliame kieme. Bėgioti po

sodą ir daržus buvo uždrausta, juos saugojo guls-
tinės karčių tvoros. Sode pabuvome tik vieną kar-
tą – fotografuoti. Kiemo viduryje stovėjo didžiulis
išdžiūvęs medis. Didesnieji berniukai įsilaidavę
įbėgdavo į medį – pakildavo 1–1,5 metro. Kiemo
kairėje tyvuliavo didelis *prūdas*. Rytais, kai kiemą
apšviečia saulė, nuo jo sklido paslaptinga ramybė
ir vėsa. Nuo krantų virš vandens sviro gluosnių
šakos, pakraščiai buvo prižėlę ajerų – *totorkų*, o
beveik visas vandens paviršius buvo padengtas
maurais, tarp jų nuolat nardydamo antys ir žąsys.

Viduryje kiemo buvo šulinys mediniu ren-
tiniu ir svirtimi su prie karties galo prikabinu
mediniu kibiru. Greta šulinio gulėjo medžio pa-
galyje išduobtas lovys; žiemą jį pripildavo vandens
ir iš tvartų išleisdavo atsigerti gyvulius – tuomet
mes sprukdavome šalin.

Rudenį, jau kitais metais, mūsų skyrius
buvo perkeltas į Skriaudžių bažnytkaimio centrą.
Viename pastato gale gyveno mokyklos vedėjo
Vokietaičio šeima, antrame buvo klasė. Buvo ir
naujas mokytojas – Juozas Kabišaitis. Jis popie-
tinėje pamainoje mokė mūsiškį antrą ir ketvirtąjį
skyrius.

Čia gyvenimas pasidarė įvairesnis. Klasės
kampe stovėjo dvidurė knygų spinta – joje buvo
prieškarinės mokyklos bibliotekėlė. Aš nuolat
gaudavau parsinešti namo po knygą. Pagrindinis
knygų skaitytojas, žinoma, buvo brolis Leonas.

Sklido kalbos apie Gudelių pradžios mo-
kyklą – jos mokytojas buvo Banionis, kaip vėliau
sužinojau, aktorius Donato Banionio pusbrolis.
Mūsų mokytojas užsiminė, kad kada nors į Gude-
lių mokyklą surengs ekskursiją – ten buvo įreng-
tas gamtos muziejus, pats mokytojas kankliuoda-
vo ir mokė to mokinius. Pagaliau atėjo lauktoji
diena. Ir, o neviltinge! Ant vienos kojos man buvo
užgraužta didžiulė pūslė. Pradėjęs eiti, bandžiau
maskuotis, bet netrukus buvau „išaiškintas“ ir
nuo išvykos „atleistas“. Prieš akis buvo trys kilo-
metrai kelio plentu atgal.

Bet kitą kartą į Skriaudžius su savo moki-
niais atkeliavo pats mokytojas Banionis. Įsitaisė
įkalnėlėje prieš mokyklą, pakankliavo; buvo su-
rengtos sporto varžybos – kas lenktyniavo suli-
pę į maišus, kas sukąstuose dantyse mediniuose
šaukštuose nešė kiaušinius, kas užrištomis aki-
mis talžė ant kuolų sunertus molinius puodus ar
sliuogę į kartį. Banionio mokiniai pademonstravo
ir kitokių žaidimų.

Tais metais buvusiuose Skriaudžių parapi-
jos namuose įsikūrė skaitykla ir bibliotekėlė. Vos
atidarius aš ir nubėgau – taip pasidarydamas pir-
muoju skaitytoju. Visai nežiūrėdamas, iš pundelio

plonų knygelių išsitraukiau storiausią, ir – o nusi-
vylime! – „V. I. Leninas. Biografija“. Ir kitos kny-
gelės buvo panašios vertės...

Artėjo rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą.
Atvažiavo kandidatas į deputatus. Sušaukė mus
į klasę ir prašė paraginti tėvus balsuoti už jį – ža-
dėjo atvežti saldainių.

Tas kailiniuotas „dėdė“ buvo stambus
Skriaudžių kaimo ūkininkas Laukaitis. Ties jo
sodyba prie kelio stovėjo akmeninis masyvus
kryžius. Kaip žymiai vėliau teko girdėti, jį pasi-
statydinęs, kad praeinantieji prieš jo sodybą nu-
sikeltų kepurę. Buvo kalbama, kad jis vokiečių
okupacijos metais rusus karo belaisvius kinkę-
davęs į maniežą, kad Veiverių stribams įskundęs
partizanus ir kt. Tačiau nors ir tapo deputatu,
neilgai trukus „naujųjų viešpačių“ buvo nuver-
tintas.

Na, o man tebesimokant antrame skyriuje
prie paminklo savanoriams, greta plento, buvo
padėtas vainikas su trispalve vėliavėle ir išrašytais
Maironio žodžiais:

*Oi neverk, motušėle, kad jaunas sūnus
Eis ginti brangiosios Tėvynės,
Kad pavirtęs kaip qžuolas girių puikus,
Lauks teismo dienos paskutinės!*

Vainikas buvo padėtas dar ir kitais metais.

Trečiame skyriuje mus mokė vėl nauja mo-
kytoja, pavarde Šalaševičiūtė, vėliau ištekėjusi už
Geišvartos. Trečią skyrių baigiau penketais².

Ketvirtame skyriuje vėl persikraustėme į
naujas patalpas – šį kartą į Šaulių namus, vokie-
čių okupacijos metais naudotus karo belaisvių
stovyklai. Bet čia užsibuvome neilgai – jau ga-
lutinai mus perkėlė į kleboniją. Mirus klebonui
klebonija tapo nusavinta ir perduota Kazlų Rū-
dos rajono Švietimo skyriui. Kaimuose prasidėjo
kolektyvizacija, į mokyklą ėmė važinėti rajono
komjaunimo skyriaus sekretorius Vyšniauskas ir
agituoti stoti į komjaunimą. Išsikviesdavo pamok-
kų metu į mokytojų kambarį ir gana maloniai
siūlydavo stoti. Tik vis klausinėdavo: kodėl ne-
stoji? Ar motina neleidžia? Aš visai sukdavausi.
Pagrindinis motyvas – namuose daug darbo, ir
kitiems užsiėmimams nėra laiko. Svarbiausia, ne-
prasitarti, kad ir mama neleidžia – prasidėtų puo-
limas prieš ją.

Skriaudžiuose įkūrė septynmetę mokyklą.
Pasirodė ir jaunų mokytojų iš Kauno – su kom-
jaunimo ženkliukais. Likau antriems metams

2 Tai buvo aukščiausias įvertinimas. (Red. past.)

penktame skyriuje – neišlaikiau rusų kalbos patisos.

Iš Skriaudžių buvo iškeltas ankstesnis mokyklos vedėjas Vokietaitis. Direktoriumi atkeltas iš Pažerų K. Orlauskas. Jis mokė geografijos, jo žmona mokė lietuvių kalbos. Orlauskas su savo žmona buvo didelės priešybės. Orlauskas nepaprastai stengdavosi įtikti valdžiai. Žmona – priešingai, ji niekada nepasisakydavo prieš bažnyčią. Man po linarovės talkų kolūkyje susirgus ji pasirūpino, kad nereiktų laikyti keliamųjų egzaminų.

Tarp naujų mokytojų buvo ir Birutė Adomėnienė – iš gretimo kaimo kilusi Pečiokaitė. Ji mokė vokiečių ir rusų kalbų. Neilgai trukus ėmė Skriaudžiuose mokytojauti ir jos vyras Vincas Adomėnas, dėstė matematiką. Jis ryškiai skyrėsi nuo kitų mokytojų: nevengdavo pakalbėti su mokiniais, pakalbindavo ir mane, nors mano dėvėseną buvo skurdesnė už kitų, į mokyklos sienlaikraštį įdėjo pora mano eilėraščių, kiek juos pagedavęs, – buvo metas, kai bandžiau eiliuoti. Su vyresnės klasės moksleiviais Adomėnas ėmė repetuoti Antono Čechovo „Piršlybas“. Premjerai iš Kauno teatro atsivežė dekoracijas. Premjera įvyko buvusiuose parapijos namuose.

1952 m. lapkričio 27 d. mokyklą sukrėtė netikėta žinia – dingo į Kazlų Rūdos švietimo skyrių iškviestas Adomėnas. Po kurio laiko atėjo tikslesnių žinių – suimtas saugumo. Mokytojos Adomėnienės pamokas apgaubė pagarbi rimtis, tačiau iš mokytojų pusės, jos vėlesnių metų pasakojimu, susidarė besišalinančiųjų ratas. 1953 m. vasario 1 d. mokytoja Adomėnienė vedė paskutines pamokas – taip jau pasitaikė, kad jos buvo mūsų klasėje. Dauguma siūlėsi savanoriais atsakinėti, kiti ir pažymius išsitaikė.

Mokytojas Adomėnas į Skriaudžius buvo atsikėlęs tikėdamasis pasišalinti iš siekusio jį užverbuoti NKVD akiračio. Tai buvo aktorius, redaktorius, vertėjas, veikalėlių scenai autorius. Išaiškinus Adomėno ryšius su partizanais ir bendradarbiavimą jų spaudoje, buvo suimtas ir įkalinintas.

Praėjo šiek tiek laiko. Klausydamasis per detektorinį radijo imtuvą išgirdau, kad mirė Stalinas. Tai buvo džiugi žinia.

Stalino laidotuvių dieną visus aukštesnius skyrius suvedė į mūsų klasę, kurioje dar ryte pastatė radijo imtuvą. Paskelbtu laiku direktorius K. Orlauskas pageidavo rimties, tačiau jos taip ir nesulaukė – tai viename, tai kitame klasės kampe pasigirdavo kartais net neprislopintas „chi chi“.

Jokios laidotuvių kulminacijos nebuvo, tik iš radijo imtuvo liejosi smuiko čirpinimas. Taip ir palaidojo Staliną.

Kai Skriaudžių mokyklos vedėjas dar buvo I. Vokietaitis, jis mokė giedoti Vinco Kudirkos sukurtą himną, nors tas jau buvo uždraustas. Veiveriuose besimokančiai savo dukrai jis neleido stoti į komjaunimą. Tai jis manęs, trečiojo, vis paklausdavo, ar rūksta kaimynų kaminai – suprask, ar dar neišvežti. Kai vieną naktį sudegė jo daržinė ir tvartas, ėmė sklisti gandas, kad tai netyčia padarė ant šieno apsinakvoję partizanai. Vokietaičiui išsikėlus, į mūsų mokyklą iš Veiverių mokyti muzikos atvažiuodavo mokytojas Brazys, bet ir jį neilgai trukus ištrėmė į Sibirą. Mūsų klasėje mokėsi tremtinių vaikas – Mitkutė.

Mokykloje, kol buvo Vokietaitis, klasės rengdavo vaidinimėlius, Kalėdų eglutes. Jau vėliau atveždavo kronikinių filmų, skirtų dažniausiai TSRS vadų užsiėmimams. O kai atvežė „Aušrą virš Nemuno“ – rodė pas Ališauską, – nuvedė visus aukštesnius skyrius. Deja, gražus mirgesys jau tada privertė susimąstyti apie melo sistemą – ypač filme pamačius kunigą, nuodijantį kolūkinę sėklą. Scenarijaus autorius Juozas Baltušis toks ir liko mano akyse. Vėliau atvežė filmą „Jaunoji gvardija“ ir kitų ideologinių filmų. Tačiau daugiausia populiarumo susilaukė „Tarzanas“.

Mokyklai atsikėlus į kleboniją, sodo pusėje prieš jos langus norintiems buvo išdalyti sklypeliai, „mičiurininiai laukeliai“, kuriuos mokiniai prižiūrėdavo, augino daržoves – matyt, tai buvo savotiškas anksčiau „jaunųjų ūkininkų“ praktikuotų bandomųjų laukelių pakaitalas.

BEGINNING

Juozas Kudirka's memories

Laureate of the National J. Basanavičius Award, ethnologist, Prof. Habil. Dr. Juozas Kudirka (1939–2017) recalls his childhood and the early period of his youth until he became a student at Vilnius University. These recollections begin with the history of the Kudirka and Kulbušauskas families (his father's and mother's families) settling in Skriaudžiai village (Prienui d.). He talks about his childhood in the home of his widowed mother, where Kudirka was raised with his two older brothers; about the times of the period after the war, forced collectivisation, the local government's arbitrariness and the unbearable burden placed on those who didn't join collective farms; as well as about his mother's, who was left without a farm, attempts to feed her children. The fate of his closest relatives is also touched on – some emigrated, while other were exiled to Siberia.

DAPŠIŲ KAIMO KOPLYTĖLĖS ATŠVENTINIMAS

- Beveik naftos perdirbimo gamyklos kaminų pavėsyje įsikūręs, Židikų seniūnijai priklausantis Dapšių kaimas garsus savo istorine praeitimi: čia būta bajorkaimio, davusio Lietuvai nemaža šviesių žmonių. Kaimo pakraštyje, kur Dubulio ir Gūžės upeliai įteka į Varduovą, stūkso Dapšių piliakalnis, nuo seno žmonių vadintas Alkos kalnu. Netoliese būta Alkos brastos, prie kurios gulėjęs mitologinis riedulys, vadintas Brastos, arba Saulės, akmeniu. O prie piliakalnio šiaurinio šlaito prigludusios kaimo kapinaitės, kuriose seniau dapšiškiai rinkdavosi melstis, giedoti gegužinių giesmių. Šiose kapinaitėse Jonas Girdvainis palaidojo savo nekrikštytus dvynukus sūnus. Matyt, būta didelio širdies sopulio, nes ant naujagimių kapo 1905 m. pastatytas paminklas, kuris nebūtų padaręs gėdos jokiam bajorui: klasikinių formų akmeninė koplytėlė, užkelta ant tašyto akmeninio bloko. Pagal naujausią to meto madą koplytėlėje įkurdintos ne paprastos dievdirbių skulptūrėlės, o gipsinės, *poike maliavuotas* fabrikinės skulptūros. Gražus buvo Dapšių kaimas, šviesūs jame gyveno žmonės... Deja, šiuo metu viskas pasikeitę. Per sovietmečio melioraciją ir vėliau, kai šalimais pradėjo rūkti kaminai, galias istorines šaknis turintis kaimas ištuštėjo. Naftos perdirbimo gamyklos ir šiluminės elektrinės poreikiams patvenkus Varduovą kraštovaizdis neatpažįstamai pakito. Vanduo jau skalauja sutvirtintus Alkos kalno šlaitus, o kapinaitės, kur rinkdavosi dapšiškiai, apsemtos – iš vandens kyšo tik prie piliakalnio prigludęs jų pakraštys, kur ir gulėjo išvirtusi koplytėlė. Aišku, nebėra nei brastos, nei per kaimąėjusių, sodybas jungusių kelių. Saulės, arba Brastos, akmuo su ženklais iškeltas į netoliese esančius Ruzgus. Nors piliakalnį dar galima pasiekti sausuma, tačiau ten bekelė. Patogiausiai iki jo atplaukti tvenkiniu nuo kelio Ruzgai–Lūšė, kuris yra netoliese. Per mažeikiškių menininkų Pauliaus Daujoto ir Virgilijaus Mikuckio sakralinio meno parodos atariamą man papasakojus menininkams apie apverktiną įdomios koplytėlės būklę, krašto paveldui neabejingi autoriai (P. Daujotas ir V. Mikuckis) ją susidomėjo, o nuvykę apžiūrėti, buvo sužavėti – tokia koplytėlė Mažeikių rajone vienintelė. Iš karto prasidėjo gelbėjimo darbai: ant žemės gulincioje, prilytoje koplytėlėje išdaužyti įšalę ledai ir, pasikvietus į talką netoliese buvusius žvejus, ji

atstatyta. Vis dėlto, matant greta gulinčią masyvią apatinę koplytėlės dalį, darėsi neįtikėtina: jokia technika čia neatvažiuos, teks ir šio akmens luito atstatymui, ir koplytėlės užkėlimui kvieisti talpą – kaip prieš šimtmetį. Su Židikų seniūnijos ir P. Daujoto darbuotojų pagalba ir šie darbai įveikti, liko tik koplytėlės atšventinimas.

2015-ųjų gegužės 14 dieną, Varduvos krantams pasidabinus švelnia žaluma, prie tvenkinio susirinko koplytėlę atstatę žmonės, atšventinimo apeigas nufilmuoti atvykęs Mažeikių muziejaus direktorius Vaidotas Balzeris ir vilnietis fotografas Arūnas Baltėnas. Visi susėdame į valtę ir išplaukiame link Alkos kalno, dunksančio už upės vingio. Dar nepasiekus tikslo prasidėjo vis smarkėjantis pavasarinis lietutis. Tik dabar koplytėlė buvo užbaigta – skulptorius P. Daujotas į ją įkėlė akmeninę stilizuotą Pietos skulptūrą, kalvis V. Mikuckis įstatė metalines dureles, kurių centre įmontuotas mažytis raudono stiklo vitražo gabalėlis iš jo tėviškės, Žemalės bažnyčios. Prasidėjo atšventinimo apeigos, kurias atliko Mažeikių Šv. Pranciškaus Asyžiečio parapijos klebonas Zenonas Degutis. Prasmingas pamokslas, trumpas muziejininko žodis apie šią vietą ir kaimą. Lietuviai visai išsilijus sparčiai sulipome į valtį ir patraukėme atgalios. Vis braukdami kapsinčias

nosis gal ne vienas pagalvojome, kad negerai čia Aukščiausiasis su mumis elgiasi. Tačiau kunigui pasiūlius užbaigti iškilmę prie arbatos puodelio klebonijoje, šventvagiškos mintys greitai išblėso. Sušilę, pradžiūvę palengva, kaip tikri žemaičiai, pajutome šios akimirkos sakralumą ir lengvumą širdyje užbaigus darbą. Nesvarbu, kad mažai kas šią koplytėlę matys, kad ja galės pasidžiaugti nebent žvejai ar istorijos mėgėjai, atvykę apžiūrėti piliakalnio, svarbiausia, kad koplytėlė vėl stovi, primindama kadaise garsų Dapšių kaimą ir jame gyvenusius žmones.

Vaidoto Balzerio filmas „Dapšių kaimo kapinaičių koplytėlės atstatymas“ yra įkeltas į internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=pr-eM8oCNsrA>

Vytautas RAMANAUSKAS,
Mažeikių muziejaus vyr. muziejininkas

CELEBRATING THE DAPŠIAI VILLAGE CHAPEL

With the rising of the river, the village cemetery located at the base of Dapšiai hill-mound, called Alkos hill (Mažeikiai d.), was flooded. In 2015, a museum worker from this region, Vytautas Ramanauskas, and the artists Paulius Daujotas and Virgilijus Mikuckis, took the initiative to restore the unique chapel (a headstone) built in 1905 in this difficult to reach location.

Iš kairės: muziejininkas Vytautas Ramanauskas, dantų technikas Antanas Gečys, Mažeikių Šv. Pranciškaus Asyžiečio parapijos klebonas Zenonas Degutis, medžio meistras Petras Žukauskas, Mažeikių r. savivaldybės atstovė Rūta Končiūtė-Mačiulienė, skulptorius Paulius Daujotas, Mažeikių muziejaus direktorius Vaidotas Balzeris ir kalvis Virgilijus Mikuckis. 2015 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

Būdas. 2019 Nr. 2 (185)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKcinė KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Viliušio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

„LIAUDIES KULTŪRA“ nuo šiol bus „BŪDAS“ | 1
Viktorija DAUJOTYTĖ. Daukantas, siekęs lietuvių tautai
atskleisti jos *Būdą* | 2

Jolanta KARPAVIČIENĖ. Sugrąžintas ir
sugrįžtantis Daukantas | 6

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Daukanto *sutvėrimas* | 7

Trakų Dievo Motina: vaizdas, gimęs iš žodžio. Pokalbis su
meno istorikė prof. Giedre MICKŪNAITE | 18

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Papildytas nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas | 27
Skudutiškio šventvietės lankymas | 30

Paveldas

Salomėja BURNEIKAITĖ. Velykų *žalnieriai*
ir lėlių teatro paveldas Žemaitijoje | 34

Skaitymai

Elona LOVČIKIENĖ. Didieji sapnai Lietuvos asmenybių
dienoraščiuose ir prisiminimuose | 49

Moksliniai tyrimai

Jurgita Kristina PAČKAUSKIENĖ. Kryždirbystės artefaktai
Nacionalinėje bibliotekoje: dokumentai ir jų kontekstas | 59

Dalia JAKAITĖ. Liaudiškasis pamaldumas ir istorinė atmintis
Šiaulių rajono kryžių istorijose | 72

Atmintis

Etnologo Juozo Kudirkos 90-mečiui | 81

Pradžia. Juozo KUDIRKOS atsiminimai | 83

Regionų kultūra

Vytautas RAMANAUSKAS. Dapšių kaimo
kopolytėlės atšventinimas | 92

Viršelyje: Seredžiaus piliakalnis (Jurbarko r.). 2018 m. Gyčio Grižo nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 22 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“.
Skirta 15 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2019

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2019 04 25

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 1000 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.lnkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

Seredžiaus piliakalnis (Jurbarko r.). 2018 m. Gyčio Grižo nuotrauka.

Autorių dėmesiui

Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį mokslinių darbų skyriuje turėtų:

- 1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, panaudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.
- 2) Trumpai, keliais sakiniais prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę: tiriamąjį objektą, mokslinę problemą, tyrimo metodą, pagrindinius teiginius, išvadas. Parengti 0,5 mašinraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.
- 3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų“ skyrių, duodami recenzuoti ne mažiau kaip dviem žurnalo redkolegijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barbaros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro Bibliotekoje;
- Vilniuje – „Akademinės knygos“ knygyne (Universiteto g. 4) ir dovanų parduotuvėje „Ragainė“ (S. Skapo g. 3),
Kaune – knygyne „Kalbų centras“ (K. Donelaičio g. 61).

Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektą!

BŪDAS. 2019. Nr. 2 (185). 1–96. ISSN 2669-0403

Kaina 2 Eur. Internetinė svetainė: www.lnkc.lt

Kviečiame skaityti mūsų žurnalą ir 2019 m.!

Tradicinė kultūra – tai viso kultūros medžio šaknys.
Jau 30 metų rašome apie Lietuvos praeitį ir dabartį,
kultūros paveldą ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose arba internetu:
<http://www.prenumeruok.lt>,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje.

Redakcija